

Boér Hunor

BOZÓT ÉS TISZTÁS – NAGY GÉZA
ÉS A SZÉKELY EREDETKÉRDÉS

Ákos bácsi 90. születésnapjára, sok-sok szeretettel

Egy historiográfiai bozót

A székely eredetkérdésnél valószínűleg csak annak története szövevényesebb. Utóbbi ma elsősorban Kordé Zoltán több mint három évtizedes vonatkozó munkásságának köszönhetően áll a szakmai érdeklődés előterében. A tárgyalható, megannyi kulcselemet megannyi narratíva mentén illeszteni-értelmezni próbáló gondolat kísérletek sűrű bozóra emlékeztetnek, amelyben erdőli utak és vadcsapások kanyarognak, elveszve, majd látszólag folytatódva, elágazva és összefutva, érvek és szempontok ismerősnek tűnő csoportozatai között. A történet elkötelezett szegedi kutatója is ezért szorítkozott inkább a felmerült *érvek ütköztetésére és tipologizálására* a megközelítésében,¹ mintegy a kérdés feltérképezéseként. Ám minden bozót egy útvesztő, és egy útvesztő lényege nem annyira a benne tájékozódásra használható *pontok*, mint inkább az *útvonalai*.

A vonatkozó *kánon* vajúadására való rákérdezés lenne célravezetőbb? Például a *kánonképző és -fenntartó intézményi szereplők* azonosítása? Ez néhol, így az 1876-ot követő Hunfalvy–Szabó-vitában, felsejleni tűnik – budapesti versus kolozsvári tudományos műhelyek –, de gyaníthatóan, inkább *hiányuk* magyarázhatja a tárgyalt gondolati bozótot. Ne feledjük: a *mai*, magától értetődőnek tűnő, tudományos kánont generálni/garantálni képes magyar tudományos intézményrendszer csak 1949-et követően került kialakításra,² ráadásul egy, többek között ideológiai megszállás – totalitarizmus és idegen érdek – körülményei között, jelentős részben annak szolgálatában.³

Ha *székely* eredetkérdés, akkor *egy* szereplő viszont biztosan megkerülhetetlen: az 1875-ben születő Székely Nemzeti Múzeum. Ezzel azonban, furcsamód, nemigen találkozunk a vonatkozó tudománytörténeti szakirodalomban. Kordé Zoltán 1991-ben egy jegyzetben legalább utal múzeumőre, gárdonyi Nagy Géza (1855–1915) korai, sepsiszentgyörgyi munkájára,⁴ de ezt követően a tudós is inkább csak – utolsó évei eredményének hivatkozott – pár gondolattal szerepel. Mivel a jelen dolgozat végső soron néhány Nagy Géza-szöveg közzétételét célozza, betájolásuk indokolja az említett értékelések kivonatolását.

Kordé Zoltán 1985-ben még nem találja Nagy Géza szerepét fősodorban említendőnek. 1991-ben egy „forráskritikai irányzattal” ellentétes, „hagyományértékelő” iskola egyik vezéregyéniségeként tárgyalja, aki megpróbálta a Hunfalvy Pál által elvetett „hun teória” bár egyes elemeit megmenteni: 1910-es írása szerint a székelyek egy része – ebben úgy mond Pauler Gyulát követi – a kabarok egyik törzseként csatlakozott az árpádi honfoglalókhöz; más részük, írta 1914-ben – és ezzel Nagy Géza a „kettős honfoglalás” elméletének előfutára –, Kuvrat Kubán-vidéki hun–bolgár népéhez tartozott, mely 677 körül költözött be a Kárpát-medencébe. Nevüket az *eszegel* bolgárok törzsnevével hozta összefüggésbe, a Csaba nevet pedig *méltóságnévnek* értelmezte, stb. Végül, 2016-ban, a szegedi szerző azt is fontosnak tartja kiemelni, hogy az utóbbi három elképzelés beépült napjaink fontosabb irányzataiba.⁵

A továbbiakban elszakadunk Kordé Zoltán értékeléseitől – 2016-ban részben maga is feladta a dualizmus kori székelyeredet-historiográfia „forráskritikai”

¹ KORDÉ Zoltán 1991, 6.

² A történettudományokat illetően a korábbi állapotok, tudományos intézményi szövet értékelését lásd MÁLYUSZ Elemér 1942.

³ „Nagy Géza is, a lovas sírokon kívül valamennyi korabeli emléket *a helyben talált*, illetve meghódított szláv *szolganépek* hagyatékába utalta ...E terhes örökséget a magyar régészet *csak fél évszázad múltán tudta felszámolni* [Hampel József egy 1907-es munkájától számítva: 1957 körülre?], akkor is csak részben.” (RÉVÉSZ László 2002, 106–107, 121, 17. jegyzet; 755.) Az idézetben hivatkozott Nagy Géza-szöveghelyhez az irodalomutalás és az oldalszám is hibás – a valós NAGY GÉZA 1893a helyett Uő 1893, a valós 316–317. helyett 316–318. A *kurzíváltak*

a mi kiemelésünk.

⁴ KORDÉ Zoltán 1991, 48, 54. jegyzet. Az *Adatok* (NAGY Géza 1885b) valószínűleg nem járt a szerző kezében, ez magyarázza a (félinformáció) megjelenési év 1883-at is: ez a dolgozat elejének nyomtatási ideje, a belső címlapról, míg a borítón már 1886 áll, utószavát pedig 1885. november 20-án jegyezték. Valóban, levelezése szerint is ekkor fejezte be, karácsony előtt két nappal pedig a szedése is zárult (lásd SZNM It, *Csn*, 169f; *Függelék I.*), 1886-ban legfeljebb a hátsó borítón található könyvelőzetessel egészíthette ki.

⁵ KORDÉ Zoltán 1985; Uő 1991; Uő 1991a, 14, 48; Uő 2016, 112.

és „hagyományértékelő” irányzatokkal való modellálását.⁶ Ehelyett egy hatástörténeti közelítéssel próbálkozunk, amelyre két, fontosnak látszó körülmény készített. Egyik az, hogy László Gyula nemcsak *előfutárának* tekinti Nagy Gézát, hanem *emlékének ajánlja* elgondolkodtatóan nagy indulatokat kiváltott elméletének 1970-ben az MTA számára is kifejlesztett, tehát a komoly szakmai vitára szánt változatát. Azt is innen tudjuk, hogy ez Nagy Gézának nem egy 1910-es évekbeli, hanem egy 1895-ös, a „kettős honfoglalás” tételének *expressis verbis* megfogalmazása előtti főhajtás.⁷ Hasonló körülmény, melyet most közlendő levél tesz egyértelművé, az, hogy Pauler Gyula „csatlakozott nép”-feltevésének Kordé által is tárgyalt 1888-as fejleményét – a székelyek kabar eredetének egy, azt konkrét etnikai háttérhez kapcsoló megfogalmazását – a Nagy Géza-féle *Adatok* 1886-ban Paulernek személyesen megküldött példánya eredményezte. Valójában tehát *mind az onogur és árpádi „kettős honfoglalás”, mind pedig a „kabar csatlakozás” (futó ötletet meghaladóan felújított) székelyeredet-elmélete Nagy Gézára vezethető vissza.* A továbblépés úgy tűnik teljes újrakalibrálást kér.

Rejtekkutak?

Kezdjük a Hunfalvy Pál (1810–1891) szerepével. A vonatkozó modern magyar *forráskritika pátriárkája* lett volna, akivel Szabó Károly (1824–1890) és mások – egyesek szakmaiatlanul – vitáztak? Avagy „finnugrista” Habsburg-ügynök, a magyar nemzeti tudat szétverésére? Természetesen egyik sem. Hunfalvy jelentős, befolyásos, erős nemzeti érzelmű, politikus tudósunk volt, fontos hazai szakmai fórumok megteremtője, számos külföldi tudományos társaság tagja, 1883-tól az MTA osztályelnöke, 1885-től főrendiházi tag. A székely eredetkérdéssel az „ugor”-kérdés, majd az „ugor–török háború” nyelvészeti problémáinak járulékos elemeként foglalkozott. Az 1876-os *Magyarország Ethnographiája* azért megkerülhetetlen, mert 558 oldalából félszáz a magyar nyelv fejlődéstörténetének orthodox kánonját vázolja, harmadfélszáz pedig a hunoktól a kunokig minket érintő világtörténet összegzése/értelmezése a külföldi és hazai irodalom alapján. Forráskritikát

viszont csak nyomokban tartalmaz:⁸ gyakorlatilag monolit/problémátlan tartalmi egységekként kezelt történeti forrásanyagot *ütköztet* benne, pontosabban azok hasonló szemléletű feldolgozását, már *ennek következtében sem* találva helyét mellettük a hazai krónikairódomnak mint hiteles történeti forrásnak.

Ezzel szemben alapvető igazságot szögez le: a *székelyek* nyelve ugyanaz a magyar nyelv, mint a nem-székely magyaroké, ugyanazt a nyelvfejlődést tükrözi, *mindvégig közös* történelmet.⁹ Ez végképp hiteltelenné teszi számára a hazai krónikákbéli, Kárpát-medencei hun eredetüket állító tartalmakat, egyáltalán azt, hogy *már az árpádi honfoglalók előtt itt voltak.* Itt érhető tetten Hunfalvy zsákutcába tévedése: a 19. századi összehasonlító történeti nyelvészet művelőjeként „nyelvcsaládfa”-folyamatokban gondolkodik, és ezúttal – ellentétben a balkáni nyelvek kérdésével – *nem számol a már felmerült areális nyelvészeti lehetőségekkel sem.*¹⁰ A *ma magyarnak nevezett* nyelv törökös elemeihez Urál-térségi vélt ősi „ugor”-török nyelvhatáron tételez „ugorokat” ért török hatást, csuvasos *szavak kölcsönzését*, ilyen nyelvű csoportok asszimilálása révén. A későbbi, kabar csatlakozás nyelvi vonatkozású adatait is legfeljebb egy beolvadás két-nyelvűség-szakaszához köti. A Kárpát-medencében pedig már *török néppel* leghamarabb a kunokkal *találkoznak* ezt követően az „ugor” *árpádiak* szerinte, hiszen 1876-ban is „ugornak”(!) látja a *bolgárokat* (és erre alapozva a *hunokat*), *avarokat*, *besenyőket*.¹¹

A zsákutca kettős: szemléleti, mert egy egyoldalú tudományos paradigmáé – az „ugor” „családfa” fejlődéséé –, és terminológiai, mert előbbi okán is generált/elcsúszott, alkalmatlan terminusoké – mi az, hogy „ugor”, *hun, avar, bolgár, onogur, kabar, kazár, turk*, (árpádi honfoglalás előtti/kori/utáni) *székely* és *magyar*, stb., kit és mit érthetünk alatta? A tévedés pedig logikai: az említett csapdák nélkül már Hunfalvy rátalálhatott volna a *magyar–székely* nyelvazonosság egy másik, kínálkozó magyarázatára: ez egy *Kárpát-medencei közös*, árpádi honfoglalás előtti és az árpádi honfoglalóktól akár független, többszáz éves nyelvfejlődésük elmélete is lehetett volna, nem annyira holmi *törökös hatásé*, mint inkább egy itteni „finnugor”-török-stb. „nyelv[ki]keveredése”. A tévedés következménye: a schlözeri hiperkritikához

⁶ KORDÉ Zoltán 2016, 111.

⁷ LÁSZLÓ Gyula 1970, 161, 184–185.

⁸ Pl. HUNFALVY Pál 1876, 260, 25. jegyzet; 288, 14. jegyzet. Miközben az otromba hamisítvány „csiki székely krónikából” teljes naivitással idéz toponímiát. (Uo., 230. és 384, 52. jegyzet.)

⁹ HUNFALVY Pál 1876, 300–301.

¹⁰ Ismétljük meg, témánkat nem lehet kiemelni a korabeli nagy nyelvészhaborúból. A Hunfalvy–Vámbéry-vitát is helyére kell illeszteni *köréje*. Ebben pedig, a *vita egészét* nézve, valójában nem a „finnugrista” Hunfalvy (és Budenzék) áll szemben egy

törökeredet-hívő Vámbéryvel, hanem a „nyelvcsaládfa”-elméletet túlértékelő tudós nyelvészek azzal a kutatóval, aki 1861–1864-es közép-ázsiai terepi tapasztalata, társadalomismerete alapján ez esetben fontosabbnak talál olyan folyamatokat, melyeket ma az areális nyelvészet és részben a kontaktológia tárgyalhat. Vámbéry tényleges alaptézise már 1882-től az, hogy a magyar nép/nyelv *keveréknép/keveréknyelv*. (VÁMBÉRY Ármin 1882, VI, 116–117. stb.) A balkáni nyelvek Hunfalvy számára is ismert, idevágó kérdéséhez lásd RÉTHY László 1880, 9–10.

¹¹ HUNFALVY Pál 1876, 388–410.

való csatlakozás székely ügyben is, egyáltalán a fel sem merült forráskritika helyetti forrásnegligálás, amelyet Szabó Károly persze nem hagyhatott megválaszolatlanul, hiszen ő akkor már negyedszázada vitatott¹² – politikailag egyáltalán nem ártatlan,¹³ megelőzőleg is több mint félévszázados múltú – schlözeri-„schlözeriánus” véleményeket.

A zsákutca tragikus, a sors iróniája működik benne: Hunfalvy ugyan évtizedekre siklatja ki vele a magyar forráskritikát, de az Marczali Henrikkel (1856–1940) és tanítványaival úgyis beérik.¹⁴ Nem a krónikáinkkal szembeni hiperkritika bizonyul áfiumnak, sőt ellenkezőleg, Vámbéry Ármin (1832–1913) azt fogja kiterjeszteni teljes joggal a *nem hazai* forrásokra. Épp Hunfalvy kiinduló ethnosz-fogalmának helyreállítójaként – *a népet a nyelv és a társadalmi lét teszi* –, pozitivistá komolysággal vizsgálva utóbbi tényező ethnosz-determináló szerepét, mert értelmezésének kulturális antropológiai korlátait is.¹⁵ Ezzel szemben Hunfalvy legnagyobb (rész)igazsága – és politikai programja – válik a vonatkozó kutatás áfiumává, a közösségeket eredetfüggetlenül konstituálni képes – az ő korára már tudatosan közös, nemzeti – nyelv mindenk fölé pozicionálása. Ezzel ugyanis az addig nem elsődleges probléma *nyelvi kérdés* válik az ethnoszt meghatározó fő tényezővé, éspedig egy addig/sokáig problémátlan – és nyelvfüggetlen – ideológiai/politikai tényező, a *történelmi tudat helyett*. Hunfalvy *ethnosz* alatt modern – vagy ezt anakronisztikusan visszavetítő – *nyelvi nemzetet* ért,¹⁶ és ezzel máig futó tévutakra irányítja a – vélhetően a *magyar* eredetkérdés lényege – *székely* eredetkérdés kutatását is.

Tévutak?

Az etnikumtörténeti, mögöttes tárgy további boncolása nem lehet feladatunk, terminológiai kérdőjeleit mégis fel kell tennünk, konkrét példákat sorolva, az értelmezés lehetőségeit fellazítandó, hogy egyáltalán *beszélhessünk* róla. *Hunok* helyett hun törzsszövetség/birodalom? *Avarok* helyett (*kora, késő* stb.) *avar kori* birodalmielit-/törzsszövetségi/nyelvszövetségi stb. képletek? „*Finnugor*” helyett finnségi–volgai–permi–obi

nem-szláv és nem-török nép(esség)ek/nyelvek? *Magyar mint* a valamikortól Kárpát-medencei domináns *köznép/köznyelv*, mely utóbbi denotációra az árpádi honfoglalók vezető törzsének nevét (az *eredeti magyart?*) utólag terjesztettük ki? Ugyanígy, a sztyeppei társadalmak *történetéhez* milyen fogalmak megkerülhetetlenek? Birodalmak–törzsszövetségek–törzsek–nemzetségek, az uralom/uralkodó/dinasztia legitimitációja, az aktuális hatalmi bázis fegyveres kíséreték generikus stb. kapcsolatai és társadalmi-politikai mobilitása, ezek közötti (*eseti közvetítő nyelvek?*) A szedentáris társadalmakkal való kontaktzónákban a találkozás/konfliktus/statusquo-kialakítás nyomán lecsapódó félnomád államok birodalmi békéjében a – letelepült/letelepülő – *köznép* szintjén szükségessé/felértékelődővé váló állandó>kiterjedtebb>domináns *köznyelv?* Vagy, úgy egyáltalán, lehet-e eltekinteni attól, hogy a *történelmi tudat* az a szabadok/elitiek (politikai társadalom, kiemelten a bellatores) identitásmeghatározója, és *ennek* a hagyatéklegitimáló központi fogalma az *apai* – családi-nemzetségi-etnikai – *név*,¹⁷ míg a természeti ciklusait élő családnak, egyáltalán a „*növényi*” népnek (laboratores) ezzel szemben kiemelt *eszköze* a működését lehetővé tevő, áthagyományozni képes *anyai nyelv?* Még egyszer: uralom legitimitációja, elitek dinamikája, *letelepült* köznép köznyelve?

Pauler Gyula (1841–1903), Magyarország vezető levéltáros tudósa már 1877-ben korszakos jelentőségűnek nevezi Hunfalvy 1876-os könyvét: íme, végre a kilépés a nemzeti (önáltató) köldöknézésből, a komoly vita vállalása a külföldi tudományos nézetekkel, másrészt az új, nyelvtörténeti eszköztár bevetése a történettudományban. Ám ez részben csak – alig érzékelhető iróniától sem mentes – *tételezése egy kívánatos pozitivistá elváráshorizontnak* a Comte-ra név szerint hivatkozó Pauler részéről, gondolatok megfogalmazása (túl kevés) történelmi adat és (ezt kompenzáló) spekuláció viszonyáról, a szubjektív – itt értsd: prekonceptió alapján deduktív – kritikai szellem veszélyeiről. Hunfalvy – figyelmeztet a sorok között Pauler – ugyanúgy kezel igazságként, kategorikusan, csupán általa annak levezetettekét/tételezettekét, ahogy a Névtelen jegyző is az általa egyértelmű igazságnak vélteket, és

¹² SZABÓ Károly 1852, 524–525; Uő 1858; Uő 1860.

¹³ Vö. pl. HAMMER-PURGSTALL, Joseph von 1838, 137–138. Schlözerről bővebben lásd BIRÓ Annamária 2011.

¹⁴ HÓMAN Bálint 1925, 41. A kutatás vonatkozó anomáliájához vö. azért Marczali kifakadását is, az 1876–1926 időszak magyar történetírásának párizsi ismertetése közben: „a történelmi kutatás és kritika központjában – »mint mindig« (!) – most is az Anonymus-kérdés és a székely-probléma áll, melyek megítélésében a kritika fegyvere helyett politikai szempontok vitetnek küzdelembe.” (HÓMAN Bálint 1929, 133. alapján.)

¹⁵ Vö. VÁMBÉRY Ármin 1914, 70–89; HUNFALVY Pál 1876, VI; VÁMBÉRY Ármin 1882, 20, 59, 198–199. Stb.

¹⁶ Vö. HUNFALVY Pál 1876, 47–51, 221.

¹⁷ Vö. a *hét generáció férfi felmenő* elvált ismerete, amely nélkül *hazátlan bitang* vagy az aulban, hangsúlyozza a konzervativizmussal nem vádolható posztsovjet író is, 1960-as évekbeli közép-ázsiai élményei alapján. (Улицкая и её «Лестница Якова», *polit.ru/article/2016/01/30/jacobs_stairs* – Ljudmila Ulickaja szavai a 2015. november 29-i *Nonfiction* nemzetközi könyvvásár kapcsán, 2016. január 30-án.)

Hunfalvynak a történelmet megvilágítani képes nyelvtudományban való hite sem más közelítésmód valójában, mint az a magyar átok etimologizálás, amely – mint a középkorban általános eljárás – az 1200 körül író krónikásnak persze még nem felróható.¹⁸

A tanulságosabb mozzanat most következik: Pauler ezt követően ugyanúgy ötletelésbe kezd az árpádi honfoglalók és a székelyek első találkozására, egy konkrét történelmi epizód sűrű adatai leírása kapcsán, amelynek ilyen jellegére a jeles pozitivisták történész amúgy külön felhívta a figyelmet. Így lesz a bihari (vagy valójában morva fejedelem?) szereplőből, a Névtelen jegyző Menemoroutjából előbb egy szláv kecskepásztor ('kozár') népesség vezetője 1877-ben.¹⁹ Majd így lesz 1883-ra egy mégis csak nemzetiségére kazár, konkrét történelmi személy Menemorout alakja egyben az Azovi- és a Kászpi-tenger közti kazár birodalom megszemélyesítője, egy második, elhomályosult történet rávetülését feltételezve. Mely birodalomtól ezek a „székelyek” persze nem a Tiszántúlon álltak volna át az árpádi honfoglalók mellé, hanem ezer kilométerrel keletebbre – mint *kabarok*.²⁰ Nyelvészkedés és parttalan ötletelés, zavaros társítások, elszabadult spekuláció, az álláspontok állandó, szélsőséges felülírása? Annyi biztos, hogy a téma korabeli tudományos módszertanának elgondolkoztató tükrére. Pedig hol járunk itt még, mondjuk a Karácsonyi János székely tárgyú elképzeléseitől?²¹

¹⁸ PAULER Gyula 1877, 373–375, 380. A szubjektív tudomány e fogalmához vö. a korántsem diplomatikus THURY József 1884, 131–132. stb.

¹⁹ PAULER Gyula 1883, 110; Uő 1877, 390.

²⁰ PAULER Gyula 1883, 109–110.

²¹ Pl.: „A magyar népnek erdei jószágtenyésztéssel, háború esetén pedig útkészítéssel foglalkozó része később külön foglalkozásának megfelelő területet, jogokat, szervezetet kapott, s ez volt a székelyek eredete. ...Szent László számos hadjárataiban nem lehetett az erdei utakat ismerő, erdőkön át utakat vágó székelyek nélkül. Akkoriban pl. csak székelyek segítségével előzhettek meg Kérlésnél 1068-ban a Szamos és Sajó völgyei[n?] visszavonuló besenyőket. ...A Háromszékhez vezető természetes út, az Oltnak jobb oldali völgye, 1241 előtt nem székely, hanem szász kézen van, s csak 1252-ben kapják azt meg a Hídvégi Mikó és Nemes családok ősei. ...az Árapatakon túl [keletre] s a Feketeügy völgyében lakó székelyekről az egész Árpád-korban semmi emlékezet.” [Vö. az árapataki uradalom északi, nyugati, keleti szomszédai a hivatkozott, Árpád-kori okiratban: „Terram Zek... inter terras Olahorum de Kircz, et Saxonum de Barasu et terras Siculorum de Sebus”. (SZABÓ Károly 1872, 9–10.)] „Mikor az erdélyi székelyek 1282-ben a Hód-tavi csatában megjelentek... ...Akkor beszélt egy Czigla-mezején lakó székely, hogy rejtőztek ők el a rettenetes tatár had (az idegen népek) elől, hogyan találkoztak a visszatérő magyar király seregével... ...Nem kellett semmi egyéb, csak ezt félreérteni, a honfoglalással összezavarni... ... Hiszen Kézai nem is mást, hanem csak az 1241–42-ki eseményt írja le, ámde annyiszor bebizonyított rossz szokása szerint a 13. század eseményét teszi át a 9. századba! Vakmerően és nagy tu-

A figyelmeztetés mindenesetre időben érkezik. Ki/mi ebben a bozótban az aktor, és mi neki ez a tárgy? Reménytelenül forráshiányos előidő, tisztázhatatlan történelmi viszonyok és szereplők, az objektivitás igényét megfogalmazó szakember és az ő esendősége. *Politika* – milyen viszonyban mindezzel? –, mely nemsokára országgyűlési határozattal cikkelyezi törvénybe az árpádi honfoglalás időpontját, annak a fő szempontnak az alapján döntve, hogy a megünneplése még előkészíthető legyen. Akár a Hamvas Béla derűs malíciájú levele jut eszünkbe róla, akár a saját értelmezési horizont, amelyből nem reflektálhatjuk ki magunkat, ugye nem hisszük, hogy kiléphetünk belőle? Cél egyáltalán, hogy kijussunk belőle? Mert hova is, és miből? Mi ez a bozót? Mik lehetünk benne?

Történet és idő

Térjünk vissza Nagy Gézához. 1877. január első napjaiban Budapesten egy huszonegy éves fiatalember, újságírókkal polemizálva, a „Bíborbanszületett” forrásszövegeit és Hunfalvy Pál előző évi könyvét ajánlja olvasásra, ha nem is ért egyet mindenben utóbbival.²² Május 20-án apjának ír: *hun* tanulmánya készül, melyhez nagy reményeket fűz.²³ A Magyar Nemzeti Múzeumban 1878-tól akadozni kezd a bedolgozó diákok díjazása, és 1880-ban sem őt veszik

datlanul ráfogja az erdélyi székelyekre még azt is, hogy az oláhok betűivel élnek... ...[A székelyek] egy része 1896-ban nem akarta velünk együtt ünnepelni az ezredévet, mert azt veték okul, hogy ők már előbb, már 1400 éve foglalták el »székelyországot«. Íme, az annyi századon át ápolt történelmi tévedés mérges gombája! ... Azért ki kell irtani a történelmi tévedést!” (KARÁCSONYI János 1905, 65/273, 67/275, 70–71/278–279, 73–74/281–282.) [Akadémiai székfoglaló(!); a kurzíváltak a mi kiemelésünk.]

²² NAGY Géza 1877. A pesti egyetemista szerző (a budapesti egyetemi stb. tudományosság akkor jellemző?) nézeteiből: a „népek családfáján” a magyarok egy „északi ugor” ághoz tartoznak, de ugyancsak „ugor” hunok maradványai másrészt; a magyar krónikák *hun–magyar tudatát* igazolhatónak véli; „ugor” kazárok olvadnak be meghódított török népekbe; „a Bíborbanszületett” tartalmi problémákra figyelmeztet; *Etelkuzu* (Etelköz) értelme ottani folyók köze volna; a fejedelem Árpád *magyer/magyar* törzsenek neve száll át „az egész nemzetre”; a moldvai *csángók* – szintén „ugor” – besenyők ottani maradványai.

²³ „Most egy munkán dolgozom: »A hun mondakör«, s ha elkészíthetem, vagy igen nagy ostobaság lesz, vagy pedig hírt fog nekem szerezni, mert egészen önálló s az eddigiektől eltérő a fel fogásom, s világhírű tudósokat mint Szabó Károlyt, Hunfalvy Pált stb. cáfolok benne. Hogy mikorra készítem el, nem tudom, mert az ilyen dolgokban az ember nem mindig dolgozhatik, ha ráér, hanem mikor kedv van hozzá, s azután néha egy-egy kis adat, egy szó keresése hetekig megakasztja. Különbösen úgy két hónapot számított, mert az egészsel tisztában vagyok.” Lásd Nagy Géza levelei atyjához, Nagy Istvánhoz [I/22], 1877. május 20., OSZK Kt, Lt.

fel fizetett munkatársnak, új lehetősége pedig leghamarabb két év múlva számíthat. A Székely Nemzeti Múzeum viszont épp szakember nélkül maradt Sepsiszentgyörgyön: 1881 nyarán elveszítik a társalapító Vasady Nagy Gyulát. Nagy Géza így rendezkedik be év végén múzeumörként Finály Henrik mostohafiának örökségében, a Béli-ház emeletén. Az épület földszintjén egy másik jelentős gyűjtemény, a múzeumot két éve befogadó Székely Míró Kollégium könyvtára található.²⁴

Mindjárt az 1882. évre költségvetési keretet igényel egy saját intézményi értesítőre, 1883-ban pedig jövedelem-kiegészítésként elvállalja a helyi ellenzéki hírlap szerkesztését, melynek publikációs politikáját így maga szabhatja meg. Bedolgozó munkatársnak olyan barátait kéri fel, mint Réthy László (1851–1914) és Szádeczky[-Kardoss] Lajos (1859–1935). A múzeumi értesítő kiadása csúszik, de az ebbe szánt fő tanulmány elejét 1883-ban nyomtatni kezdik, 1884-ben pedig három alkalommal is részlet jelenik meg belőle a sajtóban. Végül 1886 tavaszán készül hozzá – mint a már közölt részleteket is bővített változatban kihozó, előrebocsátott különnyomathoz – borító.²⁵ Mire a teljes értesítő kiadásra kerül – minket érintő második része 1891-ben –, Nagy Géza újra a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozik, és az *Adatokban* a különnyomat-változathoz képest megejtett pár javítás sem a szerzői alappéldány korrektúrabegyűjtésére (2. ábra) alapján történik. Múló epizód volt a sepsiszentgyörgyi?

Az *Adatok* első fejezete krónikáink forrás jellegét mérlegeli. A székelyek történeti huneredet-hagyományát a „nemzeti krónikára” vezeti vissza – Marczali feltételezett, 12. századi ősgestája –, ám ez a hagyomány már a 13. század végén *közhit* volt szerinte, mert a Névtelen jegyző is tud róla gestájában, független forrásként. Azt, hogy a Névtelen a III. Béla király jegyzője volt, Mátyás Flóriánhoz képest Nagy Géza most nyelvtörténeti elemzéssel erősíti meg.²⁶ A Kőrögy vize melletti székely csatlakozás *részleteit* pedig, teszi hozzá, csak *még korábbi hazai hagyományból*

vehette. Ami *kérdéses*, folytatja a sepsiszentgyörgyi múzeumőr, az csak *e hagyomány történeti értéke*. Ezt vizsgálendő, a második fejezet módszertani alapvetés, tárgya a *hagyomány* mint olyan értelmezése, mitikus és történeti elemek szétfejtése, krónikáink vonatkozó helyeinek részletes egybevetése, a megőrkített eseménnyel kortárs és az annál későbbi keletkezésű forrás jellegi különbsége, a regionális változatok áruklódó különbségei, *események és tulajdonnevek* történelmi valósága – bár olykor eseti összevonásuk/kettőződésük –, végül az események/szereplők közti *valós ok-okozati viszonyok és kronológia elvesztése*, de a *lényegi vonások megőrzése*: egy idegenektől elszennvedett vereség emléke sohasem alakulhat egy testvérharc elvesztésének emlékévé a hagyományban, egy közösség kiválásának mozzanata nem alakulhat a közösség csatlakozásának mozzanatává.²⁷

Ez bizony egy *hermeneutikai forráskritika* módszertana. Idézzük a második fejezet végi következtetéseket, hogy mit nem lehet figyelmen kívül hagyni *a székelyek eredethagyományából*: „Fontosok az egyes névalakok, mert ha közvetlenül hibás adatot foglalnak is magukban, világot vetnek a hagyomány alakulásának menetelére. Fontos adat, hogy a székelyek a *hunokkal* hozatnak kapcsolatba, hogy *Attila*, illetőleg *Csaba népének* mondatnak; fontos adat egy *belháborúnak* emléke, melyben a székelyek a *legyőzöttek és menekülők* közt voltak; fontos *Chigle-mezei tartózkodásuknak* hagyománya, mely megelőzte mai hazájukban való letelepedésüket; és fontos az *oláhokkal való viszonyuknak* emlékezete. De hogy azon belháború, melynek emléke megmaradt a hagyományban, az Attila halála után kitört zavarokkal azonosítandó-e? hogy Csaba Attila fia volt-e, s maga a hagyományainkban emlegetett Etele valóban a nagy hun király-e? hogy midőn Csaba népe hunnak mondatik, az alatt az 5. század hunjait kell-e értenünk? s hogy amit ezekből következtettek, a székelyek már a hun birodalom megdőlte óta lakosai-e Erdélynek: mindezek oly kérdések, melyekre egyedül azon okból, mert a hagyomány így állítja, feleletet nem adhatunk.”²⁸

²⁴ A budapesti problémákhoz lásd *Nagy Géza levelei atyjához, Nagy Istvánhoz* [II/31, 40–42], 1878. június 8., 1880. április 14. – 1881. március 30., OSZK Kt, Lt. A sepsiszentgyörgyi évekről: PAIS Ágnes 2002; BOÉR Hunor – CSÁKI Árpád 2006; BOÉR Hunor 2009. A kollégiumi könyvtárról: CSIKÓS Júlia 2012.

²⁵ NAGY Géza 1884a–b, d. A később *korrektúrázott* sepsiszentgyörgyi alappéldányt (1–2. ábra) az adományozó szerző április 3-án vezeti be a múzeum gyarapodási naplójába (SZNM, It, 32-1886), mutatványt pedig (NAGY Géza 1886a) a *Székely Nemzet* az április 22-i számában kezd lehozni belőle, azzal a szerkesztői jegyzettel, hogy az *Adatok* a lap nyomdájában kapható. Az 1891-es *Értesítőben* a megfelelő oldalszámok mindig 72-vel nagyobbak lesznek az előrebocsátott különnyomathoz képest.

²⁶ A harmadik „forrást”, a „csíki székely krónikát” Marczali

nyomán már korábban hamisítványnak tekinti, és nemsokára részleteiben is megsemmisítő kritikával elemzi, magyar fordításban elsőként téve közzé. (NAGY Géza 1883; Uő 1886c. Vö. MARCZALI Henrik 1880, 133.)

²⁷ A hiperkritika ellenében már Pauler állást foglalt a krónikák bizonyos (pl. *jogforrás* jellegű) adatainak valós forrásértéke mellett. (PAULER Gyula 1877, 381–382.) Nagy Gézaé a sepsiszentgyörgyi években született további mitológiai dolgozatait lásd NAGY Géza 1884b; Uő 1885a.

²⁸ NAGY Géza 1885b, 49–50. (Ritkított betűs szövegrész, benne *kurzíválás*.) A módszerrel illető saját reflexiót lásd *Függelék I.* – *Nagy Géza levelei atyjához, Nagy Istvánhoz* [II/57], 1885. december 23., OSZK Kt, Lt.

Nyiladékok 1.

Az *Adatok* harmadik fejezete Hunfalvy csapásán keresi a feleleteket. Jordanes szerint az Attila-birodalom széthullása után annak sztyeppéi elitjei – a *hun maradványok* – a Fekete-tenger al-dunai–északi partjaira vonulnak vissza a Kárpát-medencéből, Erdély pedig gepida terület marad. A székely[földi magyar] nyelvjárásokban azonban nincsenek olyan elemek, amelyek gepida nyelvi hatásra utalnának. Megoszlásuk a magyar nyelvjárások megoszlását követi[– a továbbiakban *magyar nyelv* alatt kizárólag Kárpát-medencei domináns köznyelvünket értjük –], éspedig a 19. századi nyelvjárások alapján a székelyföldi népesség zöme a Duna-melléki magyar nyelvű népességből szakadt ki: az udvarhelyiek az *ö-ző* csoportból, a csíkiak–háromszékiek a közép *ē-t* ejtőkből. Miért beszélhet akkor az egyes elemeiben az árpádi honfoglalás koráig visszanyúló hagyomány *hun-rokon, külön székely népről*, „min alapszik a hun–székely atyafiság hagyománya, illetőleg – ami a székelyek és magyarok közti szoros nyelvi összetartozás tényéből önként következik – mily viszonyban volt a magyarság a hunokkal”?²⁹

Az *Adatok* negyedik fejezete és az ötödik fejezet első része a már vázolt módszertan alkalmazása. Hunfalvy szerint „úgynevezett hun mondáink” csak egy német, fikciós irodalom importjával honosultak meg nálunk. Nagy Géza nagyvonalúan kitér ennek tárgyalása elől,³⁰ és csupán *arra összpontosít, ami nem lehet német/nyugati eredetű* a krónikák megőrizte „hun mondakörben”: a „hun vezérek” nevére és történeteire. Ki továbbította ezeket magyar nyelvű őseinknek, amennyiben – Hunfalvyval ellentétben, indokoltan – nem „ugor”, hanem török-tatár nyelvűnek tekintjük a „hunokat”? Utóbbiak egy olyan „ága”, amelyet Jordanes és a „Bíborbanszületett” *szavir/hunugur*, illetve *szabar* néven nevezett? Nyelvünk meghatározó, régi török elemei erős „csuvasos” – de nem a csuvasok közvetítette – nyelvi hatást őriznek. Ez a mongol

nyelvterület irányába mutat, amelynek szomszédságából a kínai források *hiungnui* érkeztek a történelembé. Másrészt, az árpádi honfoglaló elitek ugyancsak török-tatárnak tűnnek, névadásukban is.³¹

Nagy Géza itt megtorpan, a Hunfalvy kitapos-ta csapáson még túl erős a fény, elnyomja/feledtet-i a nyiladékokban felvillanót. *Századok hosszú sorára* hagy ott összeolvadni „ugor felmenőinkkel”, Baskírföldtől a *Kárpátokig*, „csuvasos” nyelvi hatást közvetítő *szavir-hunokat*. Másik problémára vált át, folytatva módszerei alkalmazását: *a Csaba-monda mentén* fejt szét „hun mondák” és árpádi-honfoglaló történetek *egymásra csúszott szereplőit*. Így különböztet meg egy német import „hun” *Attilát*, egy esetleges, homályos saját hun hagyomány *Bendeguz(<Mundzuk) fiát*, egy Árpád-unoka *Ethelét* és a (c)soba-mog(y)erek Zuardjának apját, *Chelét*. Pannóniába telepedett őseinknek – mint egy kelet-európai sztyeppéi, *szavir-hun–„ugor”* nász leszármazottainak – lehet, hogy *hun* ugyan az egyik ági eredettudata, de Kárpát-medencei „hun” hagyományuk *történeti magva* nem Attila-, hanem árpádi honfoglalás kori.³²

Utóbbi a *székely* huneredet-tudat magyarázná: *egy olyan „csaba-népe”/„szaba-nép”(?) szabar-hun csoportra volna visszavezethető, mely Attila idején valóban a Kárpát-medencében élt*, és halála után vonult vissza keletre, ahol a *hun utód-törzsszövetség* „bolgárok” között keresendő? Mely az árpádi országalapítókhoz csak „Rutheniában” *csatlakozik*, de szomszédokként velük már hosszú ideje szintén *vegyül*, „bolgár” *eszeget* – mert magyarul az árpádiak ’szálláshelye[i]n túli’ jelentésű „szék-elő”, törökül ’határvidéki’ értelmű „szakul” nevű – népelemként, egy *másik* „csuvasos”, *bolgár-török* nyelvi hatást magyarázva nyelvünkben?³³ Ők szenvedik el a legnagyobb veszteséget a besenyő támadáskor, és belőlük szakadnak ki a volgai térség felé kitérők is, de az árpádi honfoglalás után, a 920-as évek második felében megpróbálják visszavenni egy *korábbi, kazár kori* vezető(bb) szerepüket? Mire *testvérharcban*

²⁹ A gepida hatás hiányát mint a székelyek gepida kori erdélyi ittlétének cáfolatát lásd NAGY Géza 1885b, 102–106. A székely nyelvjárásokhoz főleg Krizát és saját gyűjtését használja. (KRIZA János 1863; Uő 1873; de lásd még VASS József 1864, stb. – vö. NAGY Géza 1885b, 73, 100. jegyzet, 94–95, 149–150. jegyzet, 203.) Honnan/[mikor/hogyan?] szakadtak volna ki a székelyek: a *székely nem- és ágnévként* is előforduló *betumog(y)er* és ezeknek megfelelő *baskíriai törzsneveket* lásd NAGY Géza 1885b, 137–138, 144. A magyar–hun kérdés felvetését lásd Uo., 107.

³⁰ Mint *erre is* Makkay János figyelmeztet, Nagy Géza említi az *Adatokban* a Szász Károly által már 1882-ben ismertetett *Walzhariust*, ráadásul utóbbival 1883-ban a szomszéd Brassóban foglalkozik Wlislóczki. Ha fontosnak tartotta volna a kérdés vizsgálatát, hamar eljut a Nibelung-ének történeti alapját Géza fejedelem korába vetítő „Pilgrim-feltevés” *kronológiai* cáfolatához,

ahogy az 1880–1884-ben magyarul is kiadott Aventinus 955-ös „Csaba-adatát” például a „forrás” túl kései volta alapján nem tartja hitelesnek tekinthetőnek. (MAKKAY János 2009a, 51–52; NAGY Géza 1885b, 47; WLISLOZCKI Henrik 1883; NAGY Géza 1885b, 157.)

³¹ Hunfalvy hiperkritikus véleményéről lásd NAGY Géza 1885b, 107–108; a hunok törökös névadásáról Uo., 114–115; a „csuvasos” nyelvhatás (Hunfalvy 1864-i felvetése nyomán *saper/szavir?*)-hunokhoz kötését Uo., 120–123, 130–133; az árpádi elitek etnikumáról/nyelvéről – nevéről is – Uo., 117–119.

³² Uo., 123–124.

³³ Uo., 130–138. Az *eszeget*-kérdésről és a *székely* név (Hunfalvy-)etimológiájáról lásd Uo., 143–146. A bolgár-török nyelvi hatásról lásd Uo., 133.

leverik őket, és részben a Balkánra, részben Erdélybe vonulnak/menekülnek? Mármint *nem egy hun Attila fia Csabáék*, hanem a Chele/Hulec fia vezette „[c] soba/szaba-népe”, másrészt a Chigle-mezőn át Erdélybe húzódnak? Utóbbiak a „szaba-népet” vezető, az árpádiak korábbi első méltósága *gyula* vagy egy, az ott talált bolgár–blak vezető [D(j)ulo-nemzetiség-beli?] Geloul, „Gyula”(?) „fekete ungrjai”, fegyveres kísérete: a későbbi *erdélyi székelyek* [kora Árpád-kori elitjei]? Míg a nyugaton maradt testvéreik *harkák, nagyfejedelmek*, más korszakbeli *gyulák*, majd a király fegyveresei, de ott nem sikerül megőrizniük nemzetiségi szervezetüket?³⁴

Az *Adatok* ötödik fejezetvége izgalmas elemzés – székely viszonyok kérdései a rendi társadalom koráig –, de témánkon kívül esik. Utószavában viszont elbizonytalanodás érződik: a kiadás elhúzódnása, a csalóka ösvények újra- és újrjárása nem feltétlenül segítette a zavarok tisztázásában. Nagy Géza a blak–székely együttélés kapcsán felmerülő sztyeppe-i bolgár–avar–kazár kérdéskör kapcsán eszközli az utolsó beavatkozást a szövegben: ezeket az oldalakat csak apróbb betűvel tudta beszorítani a szedő. Ezt követően, az *Adatok* 1889-es ismertetése-bírálatára lényegében a búcsú Sepsiszentgyörgytől, és a múzeumőr közéletében valami egyértelműen módosult: gyakorlatilag visszavonja mind a székelyek 5. századi őseinek *Kárpát-medencei* szabir-hun felvetését, mind pedig a 10. századi „*Csabáék*”, a belháború utáni menekülést pedig *késő avar* korra és *árpádi honfoglalás* utánra helyezi át. Mi történt ebben a három évben?

Nyiladékok 2.

1886. március 25-én, közvetlenül az *Adatok* nyomdai megjelenése előtt Nagy Géza leírja az *Archaeologiai Értesítőnek* a pár évvel korábban talált és a Székely Nemzeti Múzeumba került aldobolyi kardot.³⁵ Valószínűleg a leírással együtt küldi meg – még borítótlanul/bekötetlenül? – az *Adatok* íveit is a folyóirat szerkesztőjének, a magyar nemzeti múzeumbeli volt és leendő fölöttesének, Hampel Józsefnek. Majd, május 8-ig, többek között a következőknek postázza az *Adatokat*: Orbán Balázs, Pauler Gyula, Rómer Flóris, Szabó Károly, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Torma Károly.³⁶

Az első szakmai visszajelzés az aldobolyi kard értékelésére érkezik. Hampel lehozza a leírást, de lapalji jegyzetben nyilvánít ellenvéleményt: a Székelyföld és Barcaság határán, az Olt folyóban 1880-ban talált kard nem Árpád-kori és nem a keresztes hadjáratokkal (barcasági német lovagokkal?) összefüggésbe hozható, mint Nagy Géza próbálta értelmezni, hanem népvándorlás kori. Hampel – itt/ekkor még? – nem fejti ki, mire alapozza a megjegyzést.³⁷ Nagy Géza ezt követően, valamikor még 1889 áprilisa előtt, 7–8. századi eredetű székely emlékek értékeli át a kardot, a *volgai bolgár térséget ért szászánida* hatást vél azonosítani benne. Így fog megjelenni a múzeum tárgyleíró ismertetésében is. A kard valóban furcsa, antennás markolatú, kétélű, túl hosszú vaskard, és antennadíszítésébe Huszka József, a székely kapukon is perzsa analógiát kereső, akkor sepsiszentgyörgyi kutatótárs látott bele növényi elemet, tehát a „szaszszánida” eredet ötlete helyből származhatott, míg a volgai bolgár analógia talán egy későbbi hampeli pontosítás/hozzájárulás. Csalóka fény volt – a kard akár évezreddel is korábbi szkíta lelet –, de tudjuk, az előítélet és elő-ítélet, a félreértés és a megértés közötti viszony finom és bonyolult szövetű.³⁸

Másrészt az *Adatokat* sorra köszönik meg címzetek, de érdemben senki nem válaszol. A Hampelnek küldött példányt Nagy Géza barátja, a Magyar Nemzeti Múzeum éremtári segédőre, Réthy László futja át elsőként, még 1886. május 8. előtt, és vitát ígér: „Amit én fogok a székely kérdésről írni, az a te tőled tanultakból indul ki, de a főeredmény máshol lyukad ki”. Július 29-ig Pauler is visszajelez, akinek véleményére leginkább kíváncsi volt: ő még nem tudta elolvasni. Közben a *Századok* ismerteti a különlenyomatot.³⁹ Réthy nőszül, Pauler apját gyászolja. Az érdemi válaszok 1888-ban érkeznek, és egyikük sem Nagy Géza címére.

Kezdjük a(z) egyszerűbb eset) későbbivel. „Íróink általában Anonymus kunjait tartják a kabaroknak. Magam is e véleményen voltam; de most valóbszínűnek tartom, hogy a székelyekben kell a kabarok utódjait keresnünk. A kabar nem volt nemzeti név. Úgy látszik, csak elszakadót, fölkelőt jelentett... *... azokból a bolgárokból, kik, midőn e nemzet egy része átment a Dunán, más része pedig visszament északra, a Maeotis-tó [= Azovi-tenger] északi partján maradtak,*

³⁴ Uo., 151–163. A székely *bellatores* jellegéről és annak változásáról lásd Uo., 168–171.

³⁵ NAGY Géza 1886b.

³⁶ PAIS Ágnes 2002, 74; *Függelék 2.* – Nagy Géza levelei atyjához, Nagy Istvánhoz [II/58], 1886. május 8., OSZK Kt, Lt; *Függelék 12.* – Nagy Géza Szádeczky Lajoshoz, 1914. december 3., MTA KIK, Ms 4166/665.

³⁷ NAGY Géza 1886b, 238.

³⁸ Vö. NAGY Géza 1890a, 56; FETTICH Nándor 1929, 360. Az aldobolyi szkíta kard (SZNM, 144-1880) 1971 óta – más értékeinkkel együtt – a bukaresti Országos Románia-Történeti Múzeum (Muzeul Național de Istorie a României) „kezelésében” található.

³⁹ Már ekkor félreértik a megjelenés körülményeit: egy már megjelent múzeumi értesítő különlenyomataként írnak róla, lásd *Századok*, (1886) XX, 546–547.

a kozárok adófizetőivé lettek... *...a bolgárokról tehető fel leginkább, hogy Attila népei voltak, s ennek emlékét megőrizték, mert Attila korában a Fekete-tenger környékén lakhattak...* A magyar bolgárok, vagy mondjuk kabarok... *...név [később] elő nem fordul, valószínűleg azért, mert a székely név alá foglalák őket*.⁴⁰ Pauler hivatkozásaiban csak más források szerepelnek, de a rákövetkező gondolata kapcsán ezt találjuk: „Nagy Géza *Adatok a székelyek eredetéhez* című becses művében helyesen jegyzi meg, hogy [Csigla mezeje] neve – Cigle, Csigolya, a fűzfa egy neme”. Ez bizony az *Adatok* előtti főhajtás, mert azt, hogy a „Chigle” nem azonosítható egy „Kikle”/Küküllővel, tételesen Pauler ellenében fogalmazták meg Sepsiszentgyörgyön. Nem mellesleg, az *Adatok*-beli olyan tartalmakat követően, amelyek a Fekete-tengertől északra található térség hun–bolgár–székely problémaköréhez kapcsolódnak. Kései, Szádeczkynek írt levelében Nagy Géza teljes joggal szögezi le: Pauler – tegyük újra hozzá, bizarr – kazár–kabar–székely fordulatának 1888-as elmélyítése az ő elméletére alapozott.⁴¹

A másik válasz már 1888. február 3-án elhangzott, a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén. Réthy László nem kevesebbet fogalmaz meg felvetésében (*Hun, avar és magyar continuitás*), mint hogy a magyar nyelv már a hunokkal és különösen az avarokkal megérkezett a Kárpát-medencébe, és fenn is maradt a dunántúli részekben, az árpádi honfoglalóktól örökölt *nevünk* pedig mindössze az utolsónak érkezett rokonnép uralkodó törzsének a neve. „A Volga menti őshaza etnográfiai viszonyai” ugyanis azt mutatják, hogy a „bolgár és kozár államok”, amelyeknek térségéből a „hunok” és „avarok” is a Kárpát-medencébe jutottak, „a legkülönbözőbb altáji fajok (ugorok és törökök) szövetségéből állottak”, „a hunok- és avaroknak nevezett honfoglalók soknevű törzsei közt már ott voltak azok az elemek is, melyek magyarságunk alapját képezik.” Réthy felolvasása „hosszas eszmeeserét” váltott ki, és az „értekezést, mely több példát sorol föl, figyelmesen hallgatták, s végül két ízben is megéljenezték, másodsor akkor, mikor Hunfalvy Pál néhány észrevételt tett egy pár évrre, s Réthy válaszolt rá.”⁴²

Vagyis, ha másfél évbe telt is, „a mézesheteknek már vége” lett.⁴³ Nagy Géza viszontválasza valamivel

kevesebb időt vesz igénybe. Az ismeretterjesztő előadásokat, melyek lehetőséget biztosítanak rá, a sepsiszentgyörgyi kaszinóban, tehát a mai Tamási Áron Színháznak a mai polgármesteri hivattal szomszédos emeleti termeiben tartják. A *Székely nép eredete és alakulását* 1889. április 7-re, vasárnap délután 3 órára hirdetik meg, utóbb a helyi sajtóban közlésre is kerül, részben kivonatolva/parafrazálva, részben azonban hosszabb, szó szerinti idézetekkel. Innen tudjuk, hogy végül ketten adják elő: előbb Domján István mikós tanár – hamarosan múzeumőr-utódja – ismerteti az *Adatok* téziseit, majd maga Nagy Géza a tudományos fejleményeket.⁴⁴

Fordulat

A sepsiszentgyörgyi kaszinóban tartott felolvasás új felvetései: az északi erdőkből századokon át kiáramló „magyarság” a Jajk [Urál], a Volga, a Don menti sztyeppén keveredett [ugyan] az ottani [ugyancsak] „ugorokkal”, de *a folyamat csak a Kárpát-medencében (a Duna és Tisza mentén) zárult*, ahol a korábban részben másoknak – a honfoglalás előtt az avar, utána a *kun politikai nemzetnek* – alávett rokon törzsek *egyazon politikai nemzeté* forrtak össze. Az említett törzsek egyike a szabir/szabar lett volna, amely az 5. század közepén az avar támadással összefüggésben került a Kaukázus–Azovi-tenger térségbe: „ők voltak azon magyar elemekkel vegyült, majd pedig teljesen elmagyarosodott hunok, kikhez a székelyek is tartoztak.

...Ezen hun-magyarság a 7. század elejétől fogva a bolgárokhoz csatlakozott. Ez idő tájt, 634 körül élt Kubrát, akit a bizánci írók az onogur-bolgárok vagy onogundurok, bolgárok és kotragok királyának mondanak. ...Egy igen értékes és Magyarországon eddigé az egyedüli emléke ennek a kornak egy, a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonát képező, Szasszanida-kori perzsa ízlésben készült kard, mely – tekintve, hogy hasonlókat Európában csakis az egykori Nagy-Bolgárország területén található – bizonyára a bolgárok közt volt perzsa iparosok egyikének műve.

...Kubrát halála után felbomlott az uralma alatt egyesült népszövetség ...a negyedik [Kubrát-]fiú

⁴⁰ PAULER Gyula 1888, 511–512. A *kurzivaltak* a mi kiemelésünk.

⁴¹ Uo., 512. Két oldallal hátrébb pedig ezt írja, ugyancsak jegyzetben Nagy Gézáról: „ki a székely kérdésre vonatkozó adatokat majdnem teljesen összefoglalja, helyes kritikával tárgyalja, s velem *némileg* hasonló eredményre jut.” Illetve NAGY Géza 1885b, 161, 250. jegyzet, valamint a megelőző bolgár vonatkozások; *Függelék 12.* – Nagy Géza *Szádeczky Lajoshoz*, 1914. december 3., MTA KIK, Ms 4166/665.

⁴² *Függelék 4.* – Réthy László 1888. február 3-i, a *Történelmi Társulat ülésén tartott előadásának ismertetései*. Amennyiben az előadottakat Orbán Balázs jól értelmezte az alig egy hónappal később felolvasott akadémiai székfoglalójában: Réthy a székely eredetkérdest egyenesen „a hunok continuitásának egyik legerősebb támaszaként tüntette fel”. (ORBÁN Balázs 1888, 4.)

⁴³ *Függelék 3.* – Nagy Géza levele atyjához, Nagy Istvánhoz [II/59], Sepsiszentgyörgy, 1886. július 29., OSZK Kt, Lt.

⁴⁴ DOMJÁN István – NAGY Géza 1889.

ugyanezen idő tájt Pannóniába, az avarok közé költözik, s nyilván az ő népének utódai azok a bolgárok, kiket a honfoglaló [árpádi] magyarok Salán vezérlete alatt a Duna és Tisza közt találtak. Föltehető, hogy e bolgárok közt a Kubrát onogurjai [= szabarok], tehát magyarok is voltak; s valóban, mondáink történelmi elemei csakis e föltevés mellett nyerhetnek kellő megvilágítást. Krónikáinkban fennmaradt emléke annak, hogy a magyarok két ízben költöznek e hazába, éspedig előbb a hun-magyarság. A zavaros kronológiai adatokból, melyek majd az első, majd a második beköltözést 677-, 700- és 704-re teszik, annyi világosan kitűnik, hogy az első valami kétszáz évvel előzte meg a honfoglalást; s ez az idő, különösen a Márk által említett 677. év összeesik Kubrát fiainak nyugat felé való költözésével.

...a magyar elem bevándorlása Magyarországra jóval előbb kezdetét vette, mint az Árpád alatti honfoglalás. Árpád magyarjai jelentékeny tömegben találnak a Duna–Tisza mentén magyar elemeket, akik főntebbi egybevetéseink szerint már körülbelül kétszáz év óta itt laktak. Ezen hun-magyar lakossághoz tartoztak a hagyomány szerint a székelyek is, s ha ezen hun-magyarság egy része a Csaba-monda szerint időközben visszavándorolt is a kelet-európai pusztaságra: már a második nemzedék a kivándorolt Csaba fiainak, Ed és Edeménnek vezérlete alatt a honfoglaló hét nemzetséghez csatlakozik, s a székelyek legfőllebb 70-80, nem pedig ötödfélszáz esztendeig lehettek olyan helyzetben, hogy testvéreiktől elszigetelten, teljesen idegen környezetben éltek. Így mindaz a nehézség elenyészik, melyet eddig a nyelvi és kulturális tények okoztak.⁴⁵

Amint az várható volt, az elmélet változása valóban bolgár–avar vonatkozású: a potenciális székely-ős szabir-hunokat *csak az avarok* mozdítják ki a Középső-Volga vidékéről, és csak a majdani *bolgár államalakulás* térségébe: *ők sem járták meg Attila idején a Kárpát-medencét*. A Réthytől elfogadott visszacsatolás: a „magyar politikai [és nyelvi] nemzet” kialakulása viszont a Kárpát-medencében finalizálódik, itt torlódnak egymásra *végleg* a sztyepéről népvándorlás-hullámokkal érkező *rokon törzsek*. A Paulertől elfogadott visszacsatolás: a politikátörténetileg konkrétan forrásadatolható *kabarok (is) székelyek*. A hangsúlyok Hunfalvy 18. századból örökölt *virtuális Kelet-Európájának* (az „északi népek”) nyugalmas „folyamataihoz” képest a *történelmi eurázsiai sztyeppe* népvándorlása(i), azok valós *mikéntje* – az ottani népesség valós dinamikája – felé tolódnak.

Nagyon lényeges: a szláv szókinsz magyar nyelvbe kerülésének földrajzi térségét és idejét leszámítva – avar kori Dunántúl! –, a Réthy felolvasásából ismertett gondolatok mindössze rendkívüli intuíciójú intellektuális játéknak tűnnek akkor is, ha a lényeg ragadta meg. Pauler másrészt ezúttal is csak – alapozás nélkül – ötletelt. Ezzel szemben Nagy Géza az újabb felmerült kérdéseket is mindvégig az azonosított, alapvető problémák megoldása körül/köré integrálja/értelmezi: mi magyarázza az igenis *hiteles forrás*, de hermeneutikai módszerű elemzést kérő krónikákban a „hun mondkör” – helyben hagyományozódható – *dunántúliságát*, és mi a Névtelen jegyző „székelyeinek” *konkrét csatlakozástörténetét*, vagyis *két magyar népcsoport különböző (?) eredettudatát*, ugyanakkor *közös nyelvtörténetét*?

A Szádeczkynek írt 1914-es, végelszámolásnak is tekinthető levélből érthető meg: az *Adatok* a teljes – 1886 előtt ismert/áttekintett – probléma-komplexum átvilágítása volt, de *még* egy olyan megoldás ígérte, amely szerint a székelyek nem előzték meg a Kárpát-medencében az árpádi honfoglalást.⁴⁶ Az 1889-es sepsiszentgyörgyi felolvasásban ehhez képest *már* nyilvánvalóan elhangzott, ha nem is került bele explicit módon annak sajtóbeli megjelenítésébe: hogyha a krónikák megörökítette „hun testvérharc” traumáját a 9. század eleji *késő avar* kori (onogur–avar politikai) összeomlással azonosítjuk, akkor az abból keletre menekülő csoportok *70–80 év utáni*, az *árpádiakkal visszatérő kabar* „kun” *unokái* még egyértelműen *ugyanazt a nyelvet* beszélték.

Ez viszont azt jelentené, hogy a Kórógy mentén a helyben maradt és „Menemorouték” – a 9. században a honfoglalók által itt talált főhatalom – szolgálatába került „székelyek” az árpádiakkal érkező „kabar” *unokatestvéreikkel* találkoznak és értenek szót. Csakhogy – tegyük hozzá – ez esetben már egyáltalán nem szükséges, hogy az árpádiakat vezető *magyarok/mogyerek* is a mi (ős)magyar nyelvünket beszéljék. Sőt, ha valóban *ez a magyar nyelvű székelyek* eredetkérdésének a megoldása, akkor Hunfalvy *igazsága* alapján automatikusan megkérdőjeleződik a(z) (ős)magyar nyelvű magyar/mogyer/árpádiak orthodox képlete: a Kórógy menti találkozás két csoportja *épp* attól lehet egyazon nyelvű, hogy már legalább kétszáz éve *együtt szakadt el* az árpádiak őseitől, utóbbiakkal tehát *nem lehet ugyanaz* a nyelv(történet).

1889. szeptember 26-án Meßkirchben megszületik Martin Heidegger. Másnap a Székely Nemzeti Múzeumban Nagy Géza beadja a felmondását.

⁴⁵ Függelék 5. – DOMJÁN István – NAGY Géza 1889, VI (Székely Nemzet, 1889. április 21., 62. szám).

⁴⁶ Függelék 12. – Nagy Géza levele Szádeczky Lajoshoz, Budapest, 1914. december 3., MTA KIK, Ms 4166/665.

Bozótutak

Az 1889. áprilisa feljavított elmélet sohasem került összegző munkaként szakközlésre. Pedig a Budapestre visszatért Nagy Géza korántsem szakadt el a székely és magyar eredet kérdéseitől. A teljesség igénye nélkül:

1890: A *magyar* etnonímát Hunfalvyhoz hasonlóan, „finnugor” alapon értelmezi, de a *mánycsi* [máncsi = vogul] tövéhez semmi köze nem lehet, mert ez az etnoníma egyszerűen a 'Mány folyó embere' jelentésű.⁴⁷ A szláv hetero-etnoníma *ugor* ('magyar') megfelelőnek sincs köze az obi térség *jugorj*aihoz – utóbbi a Jögra folyó tartományabelit jelent –, hanem szláv nyelvfejlődéssel (torokhang előtti nazális kiesése), az *ungr*<*onogur* (= „alighanem egy, az ujugurokból kiszakadt hun törzs” neve) származéka.⁴⁸ Valamint: elfogadva ezúttal is Réthy véleményét a népvándorlás pannóniai feltorlódásáról, cáfolja a székelyekre vonatkozó, Prayra visszavezethető ötletelését, miszerint a székelyek, „bár nyelvileg a magyarsághoz tartoztak, egy, a hét nemzetségtől függetlenül költözködő, külön történelmi múlttal bíró néptörzset képeztek; politikailag alighanem a besenyőkhöz tartoztak, s ilyen viszonyban találta őket jelenlegi hazájukban a magyar állam, midőn a 11–12. század folyamán az erdélyi részekre is kiterjesztette uralmát”. Mégpedig a már tárgyalt dialektológiai érvekkel: a székelyek vagy a pannóniai magyaroknak egy ága, vagy oda asszimilálódott csoport, stb.⁴⁹ Leszögezi azt is: a nyugati magyar és a székely nyelvjárások népességtörténeti célú egybevetése dialektustörténeti közelítést kér.⁵⁰

1891: Akár hírlap levelező rovatában is tisztázza, felkért elismert szakértőként, a Kunságból érkező kérdésre, hogy a *hun/kun* etnonímák között csak dialektuskülönbség van, használatuk azonban sokkal összetettebb: a „történelmi hunok” névadói a *legkeletibb* törökök közé tartozhattak, míg a Kunság kunjai a *nyugati* török *oguz* vezetésű, bár az egykori hun birodalomból is maradványnépességet asszimiláló 11–13. századi ku(má)n törzsszövetségről nyerték a nevüket.⁵¹ A meghatározó ezévi tanulmányban pedig nem kevesebbet mutat ki, mint hogy a bizánciak által amúgy is *turknak* nevezett *árpádi honfoglaló* nemzetségek neve gyakorlatilag *mind török*, legyen ez visszavezethető mindössze a volgai törökség maga-

sabb fejlettségére vagy az árpádi elit tényleges török eredetére – köznépiük persze ez esetben is lehetett [ős]magyar ajkú.⁵²

1892: Az Országos Régészeti és Embertani Társulat székesfehérvári kirándulása alkalmával vázolja előadásban⁵³ az ottani térség történeti etnikai összetettségének hátterét, a fennmaradt itteni (dunántúli) középkori magyar lakosság eredetét. Az árpádi honfoglalók népe ugyanis sem etnikailag, sem politikailag nem volt egységes Szent István előtt, és persze megelőzőleg, a későbbi dél-orosz sztyeppén sem. A „hétmagyar” – a szűk értelemben vett árpádiak – egymástól függetlenül nomadizáltak, míg a másik fő csoport, erős hun/bolgár összetevőkkel/tudattal, onogur elitekkel és az attilida bolgár Dulo-dinasztia („gyulák”) vezetésével részben már kétszáz éve (a hét számontartott generáció ideje!) a Kárpát-medencébe vonult (*mondai hunok/kunok/Csaba-magyarok*), sőt utóbbiakból már *Attila „európai hunjai” is sodorhatlak magukkal oda*, ezek a gyökerükben mongol, de nyugatabbra érve mind inkább elujgurosodó (nyelvileg eltörökösödő) elitek. A Fehér megyei középkori magyarság főleg az első honfoglalás „hun-bolgár” elemeivel érkezett, akiktől a „hun mondáink” maradtak ránk, a Pannónia birtoklásáért vívott harcokról. „Hun-bolgár” elem volt az eszege/elszeke/dsekil>*székely* is, amelynek *nevét* ezúttal már *'letelepedett életmódúnak' értelmezi*, és bolgár a berzul/brazil/vosián/varsány. Kimutatható még a káliz, valamint a Nyék, Jenő, Kér az árpádi törzsnevekből – de ezek sem biztos, hogy árpádiak, pl. a Jenő székely nemzetségnév is. Azért dominánsak az első honfoglalók – véli –, mert a terület *az Árpád-dinasztia* birtoka volt, melynek *fegyveres kísérete nem a független nomád törzsekből került ki*. Végül besenyők is kerültek ide: őket Nagy Géza *oguz* vezetésű török, komi stb. etnikumkeveréknek tekinti, akik majd a magyarokba vagy a ku(má)nokba olvadnak.⁵⁴

1893: Vonatkozó szócikkeinek sora jelenik meg a kiadásra kerülő *Pallas nagy lexikonában*: a *Dulo* tartalmazza a kettős honfoglalás elméletét is, a *Batbajan* a kabar Csaba-népét.⁵⁵

1894: A Magyar Néprajzi Társaságban tartott felolvasása kapcsán előbb a válasz jelenik meg a bírálótokra, majd magát a felolvasott dolgozatot is lehozza az *Ethnographia*. Újra részletezi: „hun mondáink”

⁴⁷ NAGY Géza 1890b, 152. stb. Uő 1890d, 420. stb.

⁴⁸ NAGY Géza 1890d, 373–375. stb. A *Jögra* a Mány folyó komi neve. (Uo., 374.)

⁴⁹ Vö. RÉTHY László 1890. A választ lásd NAGY Géza 1890c, 165. stb., 178–179.

⁵⁰ NAGY Géza 1890d, 439–440. stb.

⁵¹ NAGY Géza 1891c. A *hun/kun* stb. jelentése, írta korábban, a – máncsi, magyar, török, mongol – 'férfi/ember'. (NAGY Géza

1890b, 151.)

⁵² NAGY Géza 1891a, 55; Uő 1891b.

⁵³ NAGY Géza 1893a, 202.

⁵⁴ NAGY Géza 1893a.

⁵⁵ A teljesség igénye nélkül: NAGY Géza 1893b–t. A két kiemelt szócikket lásd *Függelék 6*. A szócikkek természetesen folytatódhatnak a következő években is: NAGY Géza 1894a–c; Uő 1895c–i; stb.

fejlődését érte ugyan idegen befolyás, de *hagyományuk* saját történelmi emlékezetben keletkezett. Már csak azért is azt kell feltételezni, hogy *a(z) [ös] magyarságot a(z európai) hunok mozdították ki először [„finnugor”] nyelvrokonaik szomszédságából, a 4. század végén, mert vadász-halász törzsecskékből sok idő kellett állattenyésztő nomád hódítókká alakulni: persze aztán ugyanakkora terület 20-25-ször akkora állattenyésztő népességet is eltart, mint vadász-népességet, és a népsűrűség növekedésével társadalmi kohéziójuk is megnő. A sztyepei „népek”, mint a hun vagy az onogur mibenlétét tárgyalja – a vezérlő elem adta nevüket, testvérnép-mitoszos eredettudatukat, etnikai tarkaságukat –, a sztyepei birodalmak működését dzsingiszida párhuzamok tükrében vizsgálja. Újra kibontja az „első honfoglalás” problematikáját, és felveti: a „Bíborbanszületett” lehet hogy csak félreértette az *Atelkuzu* nevet, mint „magyarok régebbi hazáját”, mert az *etel-kisi* törökül egyszerűen ’Attila (király) népét’ / ’volgai ember népét’ is jelenthet. Végül demográfiai becslések következnek: a források tükrében akkor felvonultatható haderő és a megszállt, részben már földműveléssel is hasznosított Kárpát-medencei terület alapján a magyarság legfennebb 3-400 000 főt tehetett ki az árpádi honfoglalás idején – hogy tudott megmaradni a sokmillió indoeurópai nyelvű népcsoportok gyűrűjében?⁵⁶*

1895: „Azok a bolgárok és más volgai törzsek, melyek Aszparukkal egyidejűleg költöztek Magyarországra, bizonyára nem tűntek el a föld színéről, s ha előbb nem is, Nagy Károly véres hadjáratai alatt mindenesetre al-dunai hatalmas rokonaikhoz csatlakoztak. Ez lehet a magyarázata annak, hogy Nagy Károly, bár seregei a Duna-Tisza-közére is behatoltak, hódításait a Dunánál tovább nem terjesztette. A tiszai bolgárság, melyről a magyar hagyomány beszél, nem mese, volt annak történelmi alapja is. E bolgárok között pedig lehetetlen, hogy magyarok is ne lettek volna. Hiszen Kuvrát egyik népét unugurnak nevezik a bizánci írók, s azt az azovi hun királyt, kinek székhelyén tűnik föl Kuvrát, Muagernek hívták, a Kuvrát által alapított Dulo dinasztiát pedig a magyar mondák is ismerik. Árpád nemcsak idegeneket, nemcsak rokon népeket, hanem magyarokat is talált e hazában. A magyar faj régebbi itt, mint a[z árpádi] honfoglalás. Lehetséges hogy már az avarokkal is jöttek, de ha előbb nem is, a 7. század utolsó negyedében a magyar bevándorlás is megkezdődött. Mondáink a székelyekben keresik ennek az első rajnak az

ivadékait, s az ilyen dolgokban csodálatosan szívós szokott lenni a népek emlékezte.”⁵⁷

...és karnevál

Utóbbi, 1895-ös *szöveg* a *legkorábbi*, amelyet már legalább László Gyula idéz. Hogyan maradhatott ki a székelyeredet-kutatás kanonizálási folyamataiból Nagy Géza korai munkássága, egy ilyen, minden további megközelítés számára megkerülhetetlen elemet: a székelyek *hun eredettudatú, magyar nyelvű*, a mai magyar állam alapítóihoz *csatlakozott*, de azokat a *Kárpát-medencében jóval megelőző* népcsoport? Lehet, hogy nem is maradt ki, csak rossz helyen keressük *azt a kánont*?

Térjünk vissza az újrakalibrálást kérő kérdésekhez. Az 1914-es, Szádeczkynek kevéssel halála előtt írt sorok *nem magánlevél*, hanem a *nem hivatalos megoldása egy nagyon is hivatalos feladatnak: lektori véleményezése* annak a székely történelmet összegező, végül csak 1927-ben megjelenő munkának, amelynek megírására még 1874-ben kérte fel Kolozsváron Szabó Károlyt a székely történelmi pályadíj-alap, ennek előmunkálatává tagolódva a *Székely Oklevéltár* monumentális vállalkozása is.⁵⁸

A levél fontos részleteket tisztáz: 1) Az *Adatok* nagyon *kis példányszámban* jelent meg abban a furcsa, előrebocsátott különnyomatban. – Tegyük hozzá ehhez ismételtén azt is, hogy tartalomjavításait pedig csak egy ismeretterjesztő előadás többé-kevésbé szöveghű, a helyi sajtó által lehozott közleményében találtuk meg. – 2) Az 1895-ös, kanonikus összegzésben már ott található a célzás: *A magyar memzet története* avar fejezetének végére Nagy Géza azért szúrta be a Képes Krónikából épp a „*hunok (avarok)*” cesumauri csatájának az ábrázolását, mert már ekkor az *avar-frank* háború eseményét látta benne. A kérdéskört a *Fejérvármegyei és Székesfejérvár Városi Történelmi s Régészeti Egylet Évkönyve* számára készült kifejteni, de ennek a III. kötete végül nem született meg, így dolgozhatott ki az avar-székely-kabar kérdésről a Vámbéry-tanítvány Thury József és a budapesti múzeumőr-kolléga Sebestyén Gyula őt megelőzve elméleteket.⁵⁹

Továbbá, a levél ismeretében: 3) Szádeczky sem hasznosítja Nagy Géza lektori észrevételeit az első világháború végétől *hányatott sorsú* kézírata véglegesítéséhez, holott *A székely nemzet története és alkotmányja* által 1890–1927-ből felsorolt és komolyan vehető székelyeredet-elméletek, beleértve saját

⁵⁶ NAGY Géza 1894d–e.

⁵⁷ NAGY Géza 1895a, zárósorok.

⁵⁸ SZÁDECZKY KARDOSS Lajos 1927, I–II.

⁵⁹ *Függelék 12.* – Nagy Géza levele Szádeczky Lajoshoz, Budapest, 1914. december 3., MTA KIK, Ms 4166/665.

véleményét, közvetve vagy közvetlenül, de úgy tűnik kivétel nélkül az *Adatokra* és a sepsiszentgyörgyi kaszinóban 1889-ben elhangzottakra vezethetők vissza.⁶⁰

Mindez sok mindent árnyal. Lehet hogy Nagy Gézának egyszerűen szerencséje nem volt? Csakhogy ugyanez a Nagy Géza a Budapestre való visszatérését követően a Magyar Nemzeti Múzeum megbecsült munkatársa, majd osztályvezetője, az MTA levelező tagja, aki elmélete kérdéseit a Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Régészeti és Embertani Társulat, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság fórumain/periodikáiban hozza nyilvánosságra, az *Archaeologiai Értesítő*nek pedig végül ő maga a szerkesztője. Vele íratják meg a magyar történelmi kánonnak szánt „Millenniumi történelem” teljes népvándorlás kori részét és a vonatkozó lexikonszócikkek jelentős hányadát, ismertsége a populáris médiára is kiterjed, Mályusz Elemér szerint pedig úgy őse [1942-ben is] uralkodó irányzat(ok)nak, hogy ehhez felsőoktatásban sem tanított – hasonló kivételes teljesítményt a történettudományban Mályusz egyedül az ugyancsak közgyűjteményi háttérű Tagányi Károlynak tulajdonít.⁶¹ A *kettős honfoglalás* és a *székely kabarok* elmélete 1893-tól(!) szerepel az általános magyar nagylexikon általa írt szócikkeiben, 1912-ben ezeket szó szerint veszi át – a szerzői szignót igaz leahygyva – a jogutód *Révai nagy lexikona* is. Munkássága maga lett volna, ha nem is *egy keresett kánon*, de *annak kánonikus kánonkeresése?*

A jobb megértést nézőpontváltás segítheti. Nagy Gézaról nemcsak a vezető magyar szakfolyóiratok, de a *Nyugat* is nekrológot közölt 1915-ben, és a szakmán kívüli Schöpflin Aladár egy több mint rokonszenves, varázslatos szintetikus elmét, de egy letűnt kor *fantasztika*(?) tudósát búcsúztatja benne. Kevéssel korábban ugyanott Réthyt búcsúztatta így: „A magyarok eredetéről is ő állította fel először azt az elméletet, melyet később Vámbéry fejtett ki és indokolt részletesen, hogy ti. a magyar nemzet itt a haza földjén egyesült egységes nemzetté a különböző fajú és nyelvű népek konglomerátumából.” Arról a *másik legkorábbi*, szintén 1895-ös munkáról van szó, amelyet László Gyula 1970-ben ugyancsak a kettős honfoglalás elméletének tételes megfogalmazásaként idéz.⁶² Nos, ennek története már inkább szembesít a korabeli tudományos kánon(ok) felemás kérdésével is.

Vámbéry 1895-ös könyvének megjelenését követően előbb a sajtóban, majd az *Ethnographia* ha-

sábjain robban a botrány. Ami új, meghatározó két tézis a könyvben, az – írja Réthy László – *hivatkozás nélkül*, a Réthy 1888-as említett felolvasásából, illetve Nagy Géza 1891-es, a *Turulban* közzétett tudományos eredményeiből származik.⁶³ A magyar nép és nyelv a *Kárpát-medencében alakult ki*, „honfoglalások” során át ideérkezett elemek keveredéséből, a *török* árpádiak már itt találták. Elmélyítés nélküli elmélet, de vizionárius vázlat, ezért is léphet ki könnyedén *kelet-európai etnogenézisünk* orthodox csapdjából: intuíciója *valószínűleg a valós megoldást* ragadta meg, amelyhez aztán haláláig ragaszkodott. Mentségek keresése nélkül, az igazság kedvéért méltányos hozzátenni: a Réthy 1888-as előadását azóta se közölte le senki – tételeit átmenetileg fel is adta⁶⁴, Nagy Géza pedig a Vámbéry előmunkálataitól ihletve dolgozta fel az árpádi névanyagot. És főleg: Vámbéry le nem hivatkozott tézisekre épített elmélete – Réthy közvetítésével és közvetlenül – az az *Adatok* kérdéskörére adható szerves válasz, amelyhez Nagy Géza a részletkérdések újragondolása/kidolgozáskísérletei során mindvégig közeledni tűnik.

A kánon(ok) kérdésének másik, örök arca konkrét példával világítható meg a legjobban. Nagy Géza sejtésekkel és tévedésekkel kerülgetve, de egyik legfontosabb kérdésnek azt látta, hogy mit kell érteni a *székelyek* és a *blakok* Kézainál megjelenő *együttélésén*, így jutott el a kitörési pont *bolgár* vonatkozashoz is.⁶⁵ Mivel a *blakokról* Réthy László már 1880-ban forrásadatok sorával tette egyértelművé a magyar szakma számára, hogy kicsodák, a kérdés az, hogy hogyan értelmezhetünk *például egy olyan* magyar medievisztikai *kánon*t, amely mérvadónak szánt forrásgyűjteményekben és kézikönyvekben krónikáink *blachusát* máig (*újlatin nyelvű*) *vlachnak/románnak* fordítja?⁶⁶

Újabb bozótutak

A részletkérdések, amelyeket 1895 után vesz sorra, és értékelt újra és újra:

1896–1897(?): „*Hun mondáink*”, ha megtisztítjuk őket az árpádi honfoglalás kori, utólagos fejleményektől és rácsúsított tartalmaktól, valamint az idegen („szépirodalmi”) elemektől, a következő eredeti mozzanatokat hagyományozzák: a cesumauri, potentianai és tárnokvölgyi ütközetek, valamint a „hunok” közti belháború. Ezek viszont – 1889-hez képest *explicit* módon leírja – *csak az avar-frank*

⁶⁰ Sőt, Szádeczky összekeveri a szövegezéskor a Tagányi nézeteit és Nagy Géza későbbi munkásságát. (SZÁDECZKY KARDOSS Lajos 1927, 9, 18.) Az elméleteket lásd Uo., 9–17.

⁶¹ MÁLYUSZ Elemér 1942, 112.

⁶² SCHÖPFLIN Aladár 1915; Uő 1914; VÁMBÉRY Ármin 1895.

⁶³ RÉTHY László 1895; NAGY Géza 1895b.

⁶⁴ RÉTHY László 1891, 172.

⁶⁵ NAGY Géza 1885b, 138–141.

⁶⁶ RÉTHY László 1880, 24–46, 58–63. Idézett, talán legfontosabb szöveghelyét lásd teljesebben: *Függelék 13*.

*háborúra és a vele járó késő avar kori pannóniai belháborúra vonatkozhatnak.*⁶⁷

1897: A hunok előtti népmozgásokban keresi a kelet-európai előzményeket. Felveti, hogy *csúd-vogul* (= „finnugor”) elemek akár már a jazyg szarmaták vezetése alatt eljuthattak a Tiszához is, mások – a masszageták? – a Kaukázusba, a 6–7. századi, a kazár állam létrejöttéhez kapcsolódó népmozgás során pedig *helycserét feltételez a vogulok (manysik) és „magyarok” között*, ennek során a manysik jelentős részét a „magyarok” magukkal sodornák, a többi északkeletre szorul ki, *megfogatkozva.*⁶⁸

1900: „A magyarság a finnugorságnak egyik ősi törzse, de e törzs *nemzetiségeiből török eredetű elemek szerveztek politikai nemzetet*, melynek történelme hosszú időn keresztül török vezérlő néposztálynak s finnugor harcosoknak együttes működéséből áll.” Visszatérés az 1889-ben le nem vont, de szükségszerű logikai következtetéshez: a „Bíborbanszületett” vonatkozó adatát valóban úgy kell értelmezni, hogy Árpádék megtanulták a csatlakozó [székely] „kabarok” (kazárok?) nyelvét, bár még tudták a (turk) másikat is. „*A mai magyar nyelv eszerint a kabaroknak [székelyeknek] volt a nyelve*”. De akkor Árpádék vezető rétege valóban turk (török) volt, és nyelvvesztését az segíthette, ha a köznépük szintén legalább „*magyar fajta*”, akárcsak a „kabar”. A(z) (ős)magyar nyelv „finnugor” rokonaitól legalább háromezer éve elkülönült, ezer évvel korábban, mint az egyes germán nyelvek egymástól, tehát a(z) (ős)magyaron belül is elkülönülhettek utóbb *magyar fajta népek*, mint *avar ivadék* és *kabar ivadék székelyek*. Lehetett-e ugyanilyen – pl. egy, csak a besenyőkkel/úzókkal/ku[má] nokkal idesorodott *kazárként* – a palóc? Háromféle *magyar fajta* elem kialakulási központjai: a Pamír előtere, Nyugat-Szibéria, valamint a Kaukázus előtere? [Figyelem: a szabirt és az onogurt két külön népességként tárgyalja már mindenütt!] Hogy mai egységes voltát magyarázhassuk, a mai magyarságnak *többszörös keveredéssel* kellett előállnia e *testvérnépekből*, melyeket hunok, avarok, kazárok sodortak magukkal. A keveredésnek pedig legalább félezer évvel az *árpádi honfoglalás előtt* meg kellett kezdődnie, Pannóniában is. Visszavezethetőek ezek a folyamatok egész a „finnugorokról” leszakító szkíta népmozgásóig, mint végső *eredetig* (Kr. e. 16–15. század)?⁶⁹

1904: „A magyarságnak a finnen és török-tatáron kívül van még egy harmadik ősi alkatrésze is, melyet – hogy a különféle félremagyarázásra alkalmat szolgáltatatható *sumir* elnevezést elkerüljük – *középzásiai-*

nak lehetne nevezni. Ez a típus az, mely a magyart antropológiailag legközelebbi rokonságba hozza a kazáni tatárral, baskírral és turkománnal, ...ebben látom a magyarság legősibb típusát. ...A finn-szláv (ti. kerek fejű szőke, középtermettel) típus legrégebb képviselőit a palócokban és a székelyekben keressük.”⁷⁰

1907: A Régészeti és Embertani Társulat ülésén előadottak: Az időközben megismert régészeti emlékek alapján *az árpádiak az 5. század derekától a 830-as évekig a baskír térségben tartózkodtak*, míg a nyelvészet által feltételezett *alán* nyelvi hatást hordozó népesség *a Kaukázus előteréből* 568-tól 678-ig érkezhettek a Kárpát-medencébe. A *manysik és hantik* „minden valószínűség szerint egy, az ősidőkben *elugorosodott sarkvidéki eredetű törzs* csupán, mely nagyságának tetőpontján *sem volt több 50-60 000 léleknel*”, a [mai] magyarság [„finnugor” komponens] ősei tőlük délre élhettek a hun népvándorlásig. A hun törzsszövetség Attila utáni, az avarok által a Jajk–Káma–Kaukázus térségben egymásra tolt öt „népe” (uturgur<utigur = ’öt ugor’) között előbb a *szabir* volt a vezető – a *Csaba-népe* is pusztai, kazároknak be nem hódolt *szabir* lehetett –, később az *onogur*. Az *attilida* bolgár fejedelemnév sor ágait boncolgatja, onogurok és bolgárok benne tükröződő viszonyát, a pannóniai avar–bolgár politikai eseményeket, személynevek/méltóságnevek és népességcsoportok összefüggését. 796, az Attila(-leszármazott) kagán megölése után fia – egy *jabguldsavulcsub* avar–bolgár méltóságot viselő – „Csaba” menekül „nagyatyjához” (Honorius<Horom < Krum bolgár nagykán), majd vissza „Szkítiába”. [A *Csaba-magyar* és a *Csaba* értelmezését tehát most már szétválasztja.] A *késő avar kori bolgár* nagyszentmiklósi kincs feliratának Builája a cesumauri csatában elesett Béla, a „hun mondákból”?⁷¹

1908: Az árpádi honfoglalás *vezető rétege* viszont – bizánci nevének megfelelően – *altáji turk* (sem hun-bolgár, sem kazár, sem uz/oguz), az Asszena-dinasztia bukásával felbomlott turk birodalomhoz tartoztak. *Jabgu* méltóságnévvel a közvetlen hiungnu utód fehér hunoknak (*tölöszőknek*) adott vezért a turk kagán, saját nemzetiségéből. A tölöszők (egy) törzse a *szikilnek* feloldható (kínai) nevű „nép” is egy 618-as adatban, ezek egyik része 630 után Kínába menekül, Kül-teinék pedig – a keleti türk kagán orkhoni síremléke szerint – 716-ban verik le a hasonló nevű *[izgil]* törzset. Valószínűleg utóbbiak szerepelnek *dsekel* néven is, Közép-Ázsiában, majd

⁶⁷ Függelék 9. – OSZK Kt, Quart Hung 2757-06.

⁶⁸ NAGY Géza 1897.

⁶⁹ NAGY Géza 1900.

⁷⁰ Függelék 10. – Nagy Géza *Thim Józsefhez*, Alag, 1904. szeptember 15., MTA KIK, Ms 4848/686.

⁷¹ NAGY Géza 1907.

eszegel bolgárként a Volga vidékén, utóbbiakkal függ össze a „kabar” kérdés is. De a tölőszök alá tartoztak korábban, az 5. században feltűnve Európa határán, az *onogurok* is. Stb.⁷²

1910: Az altáji turkok hatalma a 6. század vége felé az Alsó-Volgáig terjedt, bukásuk után nyugati turkok szervezték meg itt 670 körül a régi népéről (akatir, agathyr) *kazárnak* nevezett államot. Köznyelvének egy (ős)magyar (*fajta*) nyelvet gondol a „kabar–turk nyelveltanulás” alapján. Az innen elszakadó „kabarok” egyik törzse lehetett az *eszegel-bolgár* vagy *dsekil*, mely nem kizárt hogy egy Aral-vidéki ókori iráni *zikartul* stb. néptörzsnak az ivadéka. Illetve a sztyeppei törzsek, nemzetségek, ágak folytonos át(szét- és össze)szerveződését boncolgatja, többek között a *kipszak* példán.⁷³

1912: Régi feltevéseit ismétli a Kuvrát három „népe”, a volgai bolgárok három törzse, illetve a kabarok három ismeretlen nevű törzse közötti feltűnő párhuzamról, és hogy a részben már 678 körül a panóniai avarok közé költöző *onogurok* feleltethetők meg az *eszegel/dsekill/izgil* „népnek”.⁷⁴

1914: Ezúttal fejti ki, hogy az orkhoni feliratban említett körülmények alapján az *izgilek* 716-os leverése az Irtis forrásvidéke és az Iszik-kül között történhetett, utóbbi és a SzirDarja környékén említik az arab-perzsa források a 10–11. századi *dsekeleket/dsikileket* is. Utóbbiak persze már csak távoli rokonai lehettek a jóval korábban elszakadt bolgár *eszegelekek*.⁷⁵

Nagy Géza tehát kérdez, és sorra számolja fel a kiinduló, megörökölt vagy saját felvetéseket. 1890-ben a *manysi* > magyar, *jugor* > hungarus névere-deztetést cáfolta, 1891-ben az *árpádi elitnek legalább a „kulturális” „finnugorságát”,* 1892-ben az *árpádi honfoglalás* korára visszavetített *egységes (modern) magyar (politikai és nyelvi) nemzetet* és a *székely nép-név hunfalvyánus magyarázatát*, 1894-ben „*Etelköz*” *toponíma-egyértelműségét*, és hogy a magyar eredet-kérdést a *demográfiai és kulturális feltételek figyelmen kívül hagyásával* is lehetne kutatni. 1900-ra kimondja a már 1889-ben nyilvánvaló következtetést, hogy a majdani magyar politikai nemzetet megszervező török *Árpádék a székelyek őseitől tanulták* meg a „mai magyar” nyelv őseit, 1907-ben megfogalmazza, hogy az *erdőségekbeli, nagyon kis népességszámú „ugorok” tanulták el* egy sztyeppei népesség nyelvét, nem pedig fordítva, valamint hogy a Csaba-monda *csubl jabgu* méltóságot viselő *bolgárkán-unokájának* nincs közvetlen köze egy *szabir* „Szaba-néphez”. 1908-ban

azt lokalizálja, honnan jöhetett az *árpádi vezető* réteg – altáji törökök *fehér hunok* fölé *jabgunak* téve –, és honnan a *székelyek névadói* – a *fehér hunok* egy közép-ázsiai törzse *izgilek?* –, akárcsak a *fehér-hun* alávetettségéből kiszakadt *onogurok*.

Ki bozótja vagytok?

Miért juthatott ilyen nehezen előbbre, csak részletről részletre araszolva, előfeltevések folyamatos visszabontásával és újjáépítésével? Nyilván, ez valóban bozót volt, ma is az. Lehetett volna lendülete-sebben újragondolni az újragondolni valót, tévelygés helyett hatékonyan, holnap is járható ösvényeket biztosítva a történelmi emlékezetnek? Miért „szaladhatott előre” Vámbéry, vele ellentétben? Mi az, amit Nagy Géza mindvégig menteni próbált, vagy amit megkerülhetetlen próbakőnek tekintett, és ezzel akadálypályát épített magának? Nos, nem a „*hun-teória*” bár egyes elemeit akarta menteni, azok nem szorultak rá. A *hun eredet* – mint az Occidens egyetlen „sztyeppe-államának”⁷⁶ uralomlegitimációs bázisa – egy birodalmi elit identitástudatának úgy lehet lassan másfélezer éves, tűzvészektől és harapégések-től pusztított, előregedett erdeje volt már ekkor, de magfái még álltak, esélyt adva újraelakulni a koronaszintnek, amely fölébe nő majd a kidőlt, korhadó törzseknek és tuskés *saját* ciheresnek.⁷⁷

A példázatnál maradva, a 18. századtól azonban olyan törekvések gyűrűztek be a térségbe, amelyek *franciakertté fejlesztették* volna, akácültetvényekkel cserélve le a maradványerdőt, nem számolva az-zal, hogy *ebből lehet még igazán – invazív – bozót*. A magyar eredetkérdés felvilágosodás kori gyökerű, nyelvészcentrikus, Hunfalvy felkarolta „finnugor” alaptételét ugyanis a következő zanzával ragadhatjuk meg: „*Ugor*” *halász világhódítóvá bucskázik át az erdősélelen*, és mellesleg nyelvi is asszimilál sokszoros számbeli fölényű, sokkal fejlettebb kultúrájú és társadalmi szervezettségű, haditechnikájú sztyeppei nomádokat. Nagy Géza *ennek a – meg semmilyen nyelvmélekkel sem erősíthető – nyelvtörténeti* bázis-narratíváját próbálja végsőkig menteni, Hunfalvyhoz lojálisan, valamilyen *valóban tudományos* megoldást keresve rá.

A *kérdéses korszak és térség* sztyeppei elitjeiről időközben egyértelművé vált, hogy török nyelvűek voltak, a demográfiai folyamatok pedig kvantitatív és társadalmi feltételekhez kötöttek. Az „északi népek”, más szerzőknél „*fenno-szkiták*”, „*ugor*” nomádok

⁷² NAGY Géza 1908.

⁷³ NAGY Géza 1910, 54–57, 63–65.

⁷⁴ NAGY Géza 1912.

⁷⁵ NAGY Géza 1914.

⁷⁶ Vö. SZABADOS György 2015, Walter Pohl hivatkozott munkái alapján.

⁷⁷ Vö. HERMANN Gusztáv Mihály – ORBÁN Zsolt 2018; BOÉR Máté et alii 2017.

lakta ős-kelet-európai/nyugat-szibériai sztyeppe „nyelvinemzet”-formáló modelljét csak egy olyan, ot-tani „(finn)ugor” *nyelvi szubsztrátum* tételezésével lehetett megmenteni, amely *legalább a köznép szintjén* jelentős marad. Majd – mivel az az elvárás az „(ős) magyar”-„obi” „nyelvszétválás” „erdőszéli” kronológiájával nem volt egyeztethető, ráadásul az „obiakkal” való *tényleges* kapcsolat is mind furcsábbnak tűnt – úgy, hogy *legalább az árpádiak ősei hozzanak magukkal* a kelet-európai sztyeppére *elegendő (ős)magyar (fajta) nyelvű köznépet*. Végül, mivel a magyar nyelv bizonyos elemei a Kaukázus térsége felé mutatnak, az árpádiak régibb története pedig az Altáj felé, a „finnugor” elmélet viszont már az ókorban individualizálódott (ős)magyar nyelve(ke)t feltételez egy idő után, az eredet így keresett, „*árpádi*”-*(ős)magyar csatolt árus tere és kora* parttalanul kitágult.

Paradox módon, az abszurdba vitt „finnugor”-mentési kísérlet két váratlan következményhez vezetett. Egyrészt Réthy lényegében ennek okán ismerhette fel és mondhatta ki 1888-ban, hogy amennyiben a kelet-európai sztyeppén ennyire elterjedt (ős)magyar szubsztrátum volt jelen, ennyi oda-vissza járás-kelés mellett, akkor *a Kárpát-medencébe is bármely keletről érkező hozhatott be ebből, sőt általában is kellett behozzon ebből (ős)magyar nyelvű népességet*. Másrészt, ha a Közép-Ázsiában azonosítani kezdett minden előd elitnek is (ős)magyar (fajta) köznépe volt, már az ókorban, akkor egy (a földrajzi) turáni *ókori* (ős)magyar (fajta) szubsztrátummal is számolni kellett, és egyenesen a „*finnugrizmus*” *alapján merült fel, logikusan, többek között a sumér–magyar kapcsolat* lehetősége.

Ez a bozót azonban *nem a huneredet-tudat bozótja*, hanem egy – saját céljait nézve – felesleges, invazív gondolat-kísérleté. Bárhonnan származnának ugyanis, a mai magyar nyelv „finnugor” elemeit behozni a Kárpát-medencébe elég – Occam borotváját alkalmazva – *egyetlen, elég korai alkalom*, ha ott aztán a demográfiai-társadalmi feltételeket megkapaszkodásukhoz/integrálódásukhoz/térnyerésükhöz *akár három évszázad Pax Avarica* biztosítja.

Mielőtt pálcát törnénk Hunfalvy felett, nagyon gyorsan hozzá kell tenni, hogy Nagy Géza *késő avar kori megoldását* is ő alapozta: miért nem az avarokkal, hanem őket átugorva vissza az időben, a hunokkal azonosítják az árpádiakat, és miért hiszi a „Bíborbanszületett” avar királynak Attilát?⁷⁸ Másrészt, nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy bár új és új problémákat idézett elő, a székely–magyar nyelvazonosság Hunfalvy-féle, kétségen felül álló alaptétele Nagy Géza számára mindvégig próbakő maradt: ennek

jelentősége ott mutatkozik meg, hogy – mint már említésre került – ezzel szemben Réthy, ezt a *próbakő-lehetőséget fel nem ismerve*, mindjárt az 1888-as revelatív következtetései után az árpádiak által magyarok nélkül talált Pannóniáról beszélt, és más (implicite nyelv)történeti háttérrel – besenyőkkel – érkező székelyekről, tehát *nem jutott túl az ötletelés szintjén*.⁷⁹ Harmadrészt: az eredetkérdés szakmai nyilvánosságához az az *Ethnographia* biztosította az egyik legfontosabb fórumot – első évben épp Réthy szerkesztésével –, amelyet kiemelten Hunfalvynak köszönhetünk.

Tisztás

A kánon mindössze egy értéklista, amelyet *valamely rend* vázazására szavatol egy ahhoz elégséges *tekintély* – fizikai erő, intézmény, személyiség, transzcendentális hatalom. *Karnevál* pedig az a helyzet, amelyben *a rend felfüggesztődik/felfeslik*, és az aktuális kánon mögött vagy annak hiányában leplezetlenül megmutatkoznak a *tényleges aktorok*, legyenek azok emberi gyengék vagy nem-emberi erők akár.

A magyar eredetvita értelmezéséhez két történetet érdemes szétválasztanunk: az egyik a nyugati kultúrkör egy *általános válsága*, amikor a szellemi és a volt katonai elit válságba kerül, előbbi pedig részben szekuláris, új feladatokra csoportosul át, többek között utóbbi egyes funkcióit átvenni. Az *eredettudat eredeti gazdája* ugyanis az élhető rendet biztosító *bellatores* csoportja volt, amelynek ez centrális uralomlegitimáció-forrása. Most pedig utódjai új típusú elitek szövetségeseiként/szolgálatában, ráadásul az átmenet általános tekintélyválsága közepette próbálnak vele valamit kezdeni. A másik történet Nagy Géza törekvései *a válság magyar leágazásain* belül. Nagy Géza úgy tűnik, ugyanúgy számottevő *tekintéllyel* rendelkezett egy idő után a magyar szellemi életben, mint Hunfalvy, de gyökerei révén közelebb állt, mint ő, *a régi gazda szemléletéhez*, így alkalmasabb volt egy új kiegyensúlyozásra. Egyik legfontosabb *aktor* pedig, amely pályájára állította, maga a *Székely Nemzeti Múzeum*: egy sajátos, anomáliás, akkor épp az alakuló magyar polgári nemzetbe tagolódtó történeti magyar közösség *kollektívidentitás-kezelő kísérlete*. Nagy Gézánál az eredetkérdés mérlege így lesz a magyar–székely viszony, amellyel a fiatal *dunántúli* kutató hivatali kötelességből kezd el foglalkozni.

1889-ig *csak egy tudományos kérdés* megoldását keresi, mintegy versenyben. Ki lesz az első, akinek sikerül kitisztázni a kutatási tárgyat: *kik* a székelyek? Sikerül is összekülönböznie az őt megbízó

⁷⁸ HUNFALVY Pál 1880, 71–72; Uő 1881, 199–200, 203.

⁷⁹ Vö. RÉTHY László 1891, 172; Uő 1890, 33–34, 36.

siculusokkal, mert nem azt találja, amire azok számítottak. *Tisztázzuk*: nem a megoldást, a „történeti igazságot” találta meg, hanem *a saját helyét* a feladatban, azt, hogy a székely eredetkérdés a magyar eredetkérdés *lényege*, számára is személyes, életre szóló *önismereti* kihívás. 1889-ig tudományos összegzést célzott, az 1889-es fordulatot követően talán nem is ebben gondolkodott már. Persze lehet, hogy ebben *is*, csak ideje adatott hozzá túl kevés.

Minek tekinthetjük az 1889-es fordulatot, és mik az azt követő, mintha más finalitású *bozótutak*, ha már nem pusztán becsvágy és egyértelmű megoldás keresései? Mert persze ő is mások nyomán járt, mint mindenki: a „Bíborbanszületett” kabarjainak székely-gyanús szokásaira Fejér György hívta fel a szakma figyelmét, a bolgár[iai] eszegelekről Hammer-Purgstall tudósította először, Abu l-Fidá alapján a magyar tudományt, a székely nyelvjárásokat már Budenz megkülönböztette, és így tovább. A bozót *nyiladéka*i hasonlók voltak generációk óta: a székely-magyarok korábbi honfoglalását már egy Ion Budai Deleanu (!) *konkrétan* a Kuvrát-fiakhoz kötötte Lembergben.⁸⁰

Ahogy Nagy Géza bozótútjai is nyiladéku szolgáltak másoknak: Pósta Béla a Magyar Nemzeti Múzeum szakmai-baráti köréhez tartozó kolozsvári tudósként követte; László Gyula érett saját közelítés birtokában szembesült ugyan vele, mint elődjével, de ő üdvözölte aztán a tényleges újrafelfedezőt, Makkay Jánost. Újabban megvalósulni látszanak az általa megkezdett identitás-kiegyensúlyozás szakmai feltételei is.⁸¹

A történész jobbik esetben a *történet pástora*, és a *tisztás az helye* a történelmi tudat bozótjában, mely utóbbinak ezáltal értelmet ad. Az ösvények, nyiladékok, bozótutak: pusztán reflexió. Bár látszólag a tételezett tisztásból nyílnak, valójában a nyiladékok, azok bejárása, a bozótutak konstituálják a tisztást.

Az utolsó logikus fejlemény ez lehetett volna: a forrásokban kereshető *árpádi magyar, későavar-onogur, eszegelel-székely* mind csak elitek: *köznépük (köz-) nyelvét nyelvemlék híján* a kelet-európai, netán távolibb térségben már csak *módszertani korlátok okán is fölösleges keresni*. A bozót útjai: a székely nyelvjárások leellenőrzése, az árpádiak töröksége, „Csaba<csaba”(?) vezette eszegelek(?) „hun”-töröksége, a konstituáló összes elit töröksége, tehát a(z amúgy kincsek kincse végső támasz) nyelvi identitás funkcionális tényezővé való helyzetétele, Vámbéry előreszaladó lényeglátásának módszeres beérése.

Eredetkérdések mint eredettörténetek és azok kutatása, vagy eredetnarratívák és aktoraik: ki az igazi aktor? A narratíva tárgya közösség, a narratíva építője/dekonstruálója, a narratíva funkcionális gazdája elitek – egy közösség elitjei – mint a közösség konstituáló magja? Egy hosszú, kifáradt eredetnarratíva és egy azt (leváltva) megújítani kívánó *új (típusú) magyar elit*, annak (nem véletlenül) nyelvemlék-ideológusa, a (romantikus) pozitivistá *tudós* (Hunfalvy)? Az ő csapdájának részleges dekonstruálása, bár ugyancsak a függetlenségi (szuverén érték-közösségi) nemzetdicsőség-narratíva felől: a másik, integrátor aktor Nagy Géza?

Behatolni a bozótba, és bozótutakat törni onnan a nyiladékok mentén? Nagy Géza a fordulatig valóban ilyen aktor, mint a többiek – utat keresett a világosba. A fordulat úgy tűnik arról szól, hogy megérti, (ő is) eleve bent a bozótban volt, és azt nem áttörnie, felszámolnia kellett – Hunfalvyék elvetélt kísérlete csak egy hazugságsivatagba juttatna, megfosztva az éden *fáitól*. A *tisztás* viszont így magának a bozótban – mint kollektív-tudat-aktornak – a működése, mely „közösségi identitást”, tehát történelmi tudatot, egy szinttel feljebb implicite ennek szerves része személyi identitást termel, folyamatosan, a reflektálás funkcionális helye bozótút-kísérleteivel.

⁸⁰ FEJÉR György 1830, 53–56; HAMMER-PURGSTAL, Joseph von 1841; BUDENZ József 1860; BUDAI-DELEANU, Ion 1991 [1820 előtt], I. 273, 275, II. 417.

⁸¹ VINCZE Zoltán 2014, 471; LÁSZLÓ Gyula 1970, 162;

MAKKAY János 2009b, előszó. Az utóbbi évek több mint ígéretes vonatkozó eredményeiből, reflexióiból lásd pl. BALOGH Csilla 2013; SZENTPÉTERI József 2014; SZABADOS György 2015; IVANICS Mária 2017.

Függelék

1.

Nagy Géza levele atyjához, Nagy Istvánhoz [III/57],
Sepsiszentgyörgy, 1885. december 23.
(OSZK Kt, Lt)

Szeretett édes jó Atyám!

Háromévi munkám gyümölcsét végre édes jó Atyám kezébe adhatom. Egy hónapja már, hogy művemet befejeztem, s ma végre elkészítették a nyomdában az utolsó ívet is, s addig is, míg teljesen kiállított példánnyal szolgálhatok, sietek szeretett jó Atyámnak megküldeni művem⁸², mely azt hiszem, végre meg fogja hozni számomra az elismerést és helyzetem javulását.

Sokáig dolgoztam e munkán, sokszor fennakadtam benne, de végre elkészült, s most, amikor kevés idő múlva már a magyar tudományos világ ítéletet fog mondani felette, azzal a tudattal várom az ítéletet, hogy nem közönséges munkát végeztem. Lehetnek s vannak is hiányai; de azt mindenki kénytelen lesz elismerni, hogy a magyar őskor vitás kérdéseinek megoldására egy módszert én jelöltem ki. Mondáink és hagyományaink ott állanak mindenki előtt, de arra a pontra jutott már a tudomány, hogy senki sem tudta, mit használhat föl belőlük, s mit nem. Én munkám második részében kijelöltem a módját, s a negyedik részben, valamint az ötödik rész első felében alkalmaztam is, s ezáltal a kérdést oly térre vittem, hogy a művemben kifejtett érvekkel mindazoknak, akik a magyarok őskorával foglalkoznak, akár elfogadják az én nézeteimet, akár nem, számolniuk kell.

Nem a remény mondatja tehát velem, szeretett édes jó Atyám, hogy művem meghozza számomra az elismerést, hanem művem értékének tudata.

Munkám ide mellékeltem példányát a helybeli hírlapban közölt kisebb tanulmányaimmal⁸³ együtt vegye édes jó Atyám mint forró szeretetemet és hálás tiszteletemet kifejezését nevének ünnepén, melyet – adja az ég ura – hogy még számos éven át boldogságban s egészségben megérhessen. Fogadja művem mint hálás fia szebb jövőbe vetett reményének talapzatát, melynek, ha van elismerés a földön, meg kell valósulnia.

Abban az erős hitben, hogy pár hónapnál tovább már nem leszek Sepsiszentgyörgyhez kötvé, végzem soraimat. Édes jó Atyámnak kedves öcsémmeel együtt a legjobb egészséget kívánom, mely nálam is most hála isten kielégítő, s ezerszer csókolva maradtam

Sírig szerető és hálás fia
Nagy Géza

2.

Nagy Géza levele atyjához, Nagy Istvánhoz [III/58],
Sepsiszentgyörgy, 1886. május 8.
(OSZK Kt, Lt)

Szeretett édes jó Atyám!

Végre megértem azt is, hogy munkámat⁸⁴ szétküldözhettem. Egy példányt ide mellékelve küldök édes jó Atyámnak ebből is, a másik legyen öcsémé.

Küldtem a legtöbb történésznek belőle, s néhányan már válaszoltak is. Hampelnek⁸⁵, a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtári őrének még márciusban megküldtem a múzeumi értesítő eddig kinyomatott íveit, mire ő ezt írta: „Dolgozatához az évkönyvben gratulálok.” Réthy Laci⁸⁶ azt írta, hogy a Hampelnek küldött példányt ő olvasta először, s aztán így folytatja levelét: „mondhatom, sokat élvezek szép fejtegetéseid olvasása közben. Gratulálok a nagyszabású tanulmányhoz! Ha az évkönyv megjelenik, magam is akarok írni műved ismertetése kapcsán. Ma meg csak átfutottam a dolgot, s csak némely részét olvastam el betűről betűre. Becses részletekben gazdag tanulmány ez, bár végeredményeiben nem mondható a kérdés megoldásának. Amit én fogok a székely kérdéstről írni, az a te tőled tanultakból indul ki, de a főeredmény máshol lyukad ki, mint ahogy azt te írtad meg. Annak idején egy kis jótékony polémiát folytathatunk egymással.” – Lacinak válaszolva válaszoltam, hogy kíváncsi vagyok, ő miféle eredményre jutott, de alig hiszem, hogy az általam elmondottak alapján más megoldás lehessen, mint az enyém.

Szabó Károly⁸⁷ kolozsvári egyetemi tanár s a vezérek korának írója a következő levelet küldte: „Tisztelt Uram! A Székely Nemzeti Múzeumból használatra megküldött öt darab eredeti levelet ide mellékelve visszaküldvén, egyszersmind legszívesebb köszönetemet fejezem ki a részemre megküldött két munkáért (a másik az Álmos-monda), melyeket, mint tartalmuknál fogva engem igen érdeklőket, sok dolgom miatt eddig csak itt-ott lapozgathattam át, de legközelebb teljes érdeklődéssel s gondos figyelemmel fogok átolvasni. Öszinte tisztelettel maradok lekötelezettje[.] Szabó Károly.”

Rómer Flóristól⁸⁸ pedig ma a következő levelet kaptam: „Igen tisztelt Nagy Géza uram! Nem lehet öreg embernek nagyobb öröme, mint mikor volt szeretett hallgatói irodalmi munkáikkal kedveskedvén, a tanárról, kinek egykor kedvesei valának, megemlékeznek! Tudja Ön jól, kedves Barátom, milyen reményeket kötöttem Önnek páratlan szorgalmához és valóban lelkes törekvéseihez!⁸⁹ Én azon reményeket némileg teljesülve láttam, de csak részben, mivel jól tudom, hogy tehetségei- és erős működési törekvéseihez mérve, még sokkal többre alkalmas lenne! De Ön még fiatal; azonban kérem, adjon alkalmat arra, hogy Önt még többször is hálálva találhassam. Tisztelő barátja[.] Rómer Flóris Ferenc.”

Sajnálom, hogy Pauler Gyulát, az Országos Levéltár igazgatóját,⁹⁰ kinek ítéletére legkíváncsiabb vagyok, most érte az a csapás, hogy atyja, az igazságügyminiszter meghalt. De ha emiatt levélben nem is fog megkeresni, hiszem, hogy valamelyik folyóiratban ismertetni fogja művem. Annak idején az ő, valamint mások bírálatát is meg fogom küldeni édes jó Atyámnak.

Művemről egy példányt ide mellékelek Balogh Zsiga bácsinak is, kérném átszolgáltatni neki. Küldtem Kálmán bátyámnak⁹¹ s Balassa Laci bácsinak is.

A legjobb egészséget kívánva szeretett édes Atyámnak, mely – hála isten [–] nálam sem hiányzik, s ezerszer csókolva maradtam sírig tisztelő és szerető fia

Nagy Géza

Ismerőseimet s barátaimat üdvözlöm.

⁸² Az *Adatok* bekötetlen ívei.

⁸³ 1885-ben már csak a *Székely Nemzet* jelent meg Sepsiszentgyörgyön, tehát az *Adatok*-részeken kívüli, ebben megjelent utolsó dolgozatait küldte apjának is, ezek: NAGY Géza 1884b; Uő 1885a.

⁸⁴ NAGY Géza 1885b.

⁸⁵ Hampel József (1849–1913), régész, a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtári igazgató-őre, egyetemi tanár.

⁸⁶ Réthy László (1851–1914), történész, néprajzos, a Magyar Nemzeti Múzeum éremtári igazgató-őre, egyetemi magántanár.

⁸⁷ Szabó Károly (1824–1890), történész, kolozsvári egyetemi tanár

és rektor, egyben az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárosa.

⁸⁸ Rómer Flóris Ferenc (1815–1889), sokoldalú tudós, „a magyar régészet atyja”, budapesti egyetemi tanár, nagyváradi püspök.

⁸⁹ Vö. BOÉR Hunor – CSAKI Árpád 2006, 193. Nagy Géza sepsiszentgyörgyi munkahelyére is úgy utazott, azt elfoglalni, hogy Nagyváradon megszakította útját, Rómerrel találkozni. (Uo., 196.)

⁹⁰ Pauler Gyula (1841–1903), történész, a Magyar Országos Levéltár első főlevéltárnoka.

⁹¹ Thaly Kálmán (1839–1909), történész, politikus, Nagy Géza édesanyjának első unokatestvére.

3.

Nagy Géza levele atyjához, Nagy Istvánhoz [II/59], Sepsiszentgyörgy, 1886. július 29. (OSZK Kt, Lt)

Szeretett édes jó Atyám!

Itt küldöm édes jó Atyámnak a *Századok* azon füzétét, melyben munkámról van szó.⁹² Egyszerű kis ismertetés, s bevezetésnek elég rokonszenves. A beható kritikákat most az őszre várom; Réthy Lacival is tudattam, hogy a mézesheteknek már vége van (május elején házasodott), ne rejtse tovább is véka alá tudományát, szeretnék már a szeme közé nézni az ő előre jelzett ellenvéleményének.⁹³

Azon történészek közül, kiknek megküldtem munkámat, Pauler Gyulától és Thaly Kálmán bátyámtól kaptam még levelet. Ezeket is küldöm édes jó Atyámnak.

Pauler Gyula ezt írja: „Tekintetes úr! Vettem becses küldeményét, és nagyon köszönöm. A súlyos családi csapás, mely engem ért,⁹⁴ mentsen ki, hogy e köszönetemet csak most fejezem ki, valamint hogy a munkát még oly figyelemmel nem olvashattam el, minőt az megérdemel. Kiváló tiszteletem kifejezése mellett maradtam Tekintetes úrnak alázatos szolgálja[.] Dr. Pauler Gyula.”

Thaly Kálmán bátyám levele pedig így hangzik: „Kedves öcsém! Az országgyűlési ülészak berekesztésével, tegnapelőtt pihenőre (azaz csendes történelmi munkálkodásra ide, ti. Pozsonyba érkezvén, itteni szállásonon igen kedves meglepetésül vettem érdekes munkáidat, a székelyek eredetéről és az Álmos-mondáról. Dicsérő ismertetésüket már igen (a *Századok*ban),⁹⁵ de magokat a műveket még nem olvastam; hanem igenis már a közelebbi napokban tanulmányozni fogom, magammal vivén hegyi sétáimra, amelyek itteni magányomnak egyedüli szórakozását képezik. S megvallom, a *Századok*beli stb. kedvező ismertetés után nagy reményekkel s érdekeltséggel fogok hozzájuk. Őszintén örülök e szép irodalmi sikereden, mely Kliónak⁹⁶, nem kétkeltem, maradandó hívévé avatott. A munkák szíves megküldéséért s ezáltal a rólam való megemlékezésért fogadd meleg köszönetemet; s ha mi irodalmi vagy olyas dolgokban támogatásodra lehetnének, jó szívvel fogom tenni. Ölel és üdvözöl szerető bátyád[.] Thaly Kálmán.”

Ami állapotomat illeti, csak megvagyok. Rossz dolgom nincs, de azt sem mondhatom, hogy szerelmes volnék mostani helyzetembe, s nem válnék meg könnyű szívvel Sepsiszentgyörgytől. Egészségem, hála isten, jó – kedves öcsém leveléből megdöbbenve olvastam, hogy édes jó Atyám gyöngélkedik. Adja Isten, hogy e levelem a legjobb egészségben találja, s kedves öcsém legközelebbi levele azzal a jó hírrel örvendeztessen meg, hogy mindnyájan jól érzik magukat, s csak futólagos volt édes jó Atyámnak gyöngélkedése.

Tiszteelve és édes kis öcsémmel együtt ezerszer ölelve és csókolva maradtam kedves jó Atyámnak holtig szerető és hálás fia
Nagy Géza

4.

Réthy László 1888. február 3-i, a Magyar Történelmi Társulat ülésén tartott előadásának ismertetései

Réthy László tartott felolvasást a hun–avar–magyar rokonságról, melyben azt vitatta, hogy a magyar nyelv hazánkban már a honalapító urál–altáji magyar faj bejövetele előtt is élt Dunántúl (Pannóniában), éspedig az elszórtan élő hun s még inkább avar töredékek ajkán. Nyelvünk s fajunk e hazában már a Hunyadiak korában érte meg az ezredik évet. A hunok, avarok és magyarok rokonnépek voltak, a legutóbb jött hódítókat, eleinket azért nevezték magyaroknak, mert Magyar volt az uralkodó család neve. Ha a Tarján vagy Jenő család uralkodott volna, akkor valószínűleg mi most nem magyarok, hanem tarjánok vagy jenőök lennénk. A felolvasó nézeti hosszas eszmecegerét keltettek.

(A *Pesti Napló* 1888. február 4-i száma alapján: RÉTHY László 1895, 163–164.)

Réthy László felolvasásának is közérdekű tárgya volt, a magyarság régi történetére új szempontból tekintve vissza. *Hun, avar és magyar continuitás* cím alatt [azt] az eszmét fejtegette, hogy az az általánosan ismert és tanított vélemény, hogy fajunk és nyelvünk e hazában csak Árpád honfoglalásáig érnek fel, nem tartható, mert a hunok- és avaroknak nevezett honfoglalók soknevű törzsei közt már ott voltak azok az elemek is, melyek magyarságunk alapját képezik. Réthy szerint a hun és avar nevekben csak a dinasztianevet kell látnunk, s ilyen a *Magyar* (Megyer) név is, egy törzsnek a neve, mely az ország megalakulásával az egész nemzetre átment. Réthy e felfogását a Volga menti őshaza etnográfiai viszonyaiból vonja le, s azon tényből, hogy [a] Volga mentén alakult bolgár és kozár államok, honnan a népvándorlások indultak meg, a legkülönbözőbb [urál–]altáji fajok (ugorok és törökök) szövetségéből állottak. Ilyen vegyes nép volt Attilaé és az avar Bajáné. Ami az avarok nyelvét illeti, Réthy a magyar nyelv szláv kultúrsvai segélyével támogatja nézetét, hogy a magyar nyelvnek már az avar korban Dunántúl kellett virágozni s kellett magába vennie a szláv kereszténység terminológiáját, melyet a később érkezett Árpád magyarsága örökölt. Réthy azzal végzi felolvasását, hogy 1889-ben betelő ezredéves nemzeti ünnepünk⁹⁷ csak a magyar állam megalakulásának ezeréves ünnepe lehet, mert fajunk és nyelvünk e hazában már a Hunyadiak korában érte meg az ezeréves évfordulót. Az előadó egyszersmind ma már meggyöngítettnék látja egy múltkori fejtegetését, melyben azt vitatta, hogy a székelyek nem lehetnek hun eredetűek. Az értekezést, mely több példát sorol föl, figyelmesen hallgatták, s végül két ízben is megéljeneztek, másodsor akkor, mikor *Hunfalvy* Pál néhány észrevételt tett egy pár érvre, s Réthy válaszolt rá.

...A tagajánlások után végül az 1888-ban kilépett igazgatóválasztmányi tagok ismét megválasztattak. Új [választmányi] tagok lettek: Melczter István, Széll Farkas és Réthy László.

(A Magyar történelmi társulat közgyűlése, *Égyetértés*, 1888. február 4., 35. szám.)

⁹² *Századok*, (1886) XX, VI. füzet, 546–547; NAGY Géza 1885b.

⁹³ Vö. *Függelék* 2.

⁹⁴ Apja, Pauler Tivadar pesti egyetemi tanár és rektor, vallás- és közoktatás-, majd igazságügyi miniszter.

⁹⁵ Az *Álmos-mondát* az *Adatokkal* egyszerre ismertették: lásd *Századok*, (1886) XX, 547.

⁹⁶ Többek között a történetírás műzsája a görög mitológiában.

⁹⁷ Az árpádi honfoglalás idejének egyik ekkoriban feltételezett időpontja.

5.

A székelyek eredete, IV–VI,⁹⁸*Székely Nemzet*, 1889. április 16–21., 60–62. szám

IV.

Nagy Géza folyó hó 7-én tartott felolvasásában a Domján István által röviden már vázolt álláspontjáról⁹⁹ indulva ki, fejtegeti a székely nép eredetét és alakulását. Felolvasásában sok, még eddig irodalmilag kellően nem méltatott tényt sorol fel nézete igazolásául. Érdekes és az ismert adatokat sok tekintetben eredeti fölfogással csoportosító fejtegetéseit a következőkben foglalhatjuk össze.

Mint teljesen tisztázott tényt fogadja el Szabó Károly nézetét, hogy a „székely” névben nem egy – az Árpádok korában végvidéki lakost vagy határórt jelentő általános szó, hanem valóságos nép- vagy törzsnév rejlik. Ha azonban ez igaz, akkor az is bizonyos, hogy e néptörzs alakulásának jóval meg kellett előznie a honfoglalást. Hogyan történt ez alakulás, ennek a tételnek fejtegetése képezi értekezése gócpontját.

Tény az, hogy a nyelvi és művelődési tényekről világosan kitűnik, hogy a székelységnek úgy külső története, mint belső fejlődése a legszorosabb kapcsolatban van a magyarságnak Kelet-Európában egész a honfoglalás koráig lefolyt történelmével, s abból semmiképp sem szakasztható ki. Evvel szemben azonban számolni kell a hagyománnyal is, mely a székelyeket hun eredetűeknek állítja. Melyiknek van igaza? Nem egyeztethető-e össze a két tanúság?

Nagy Géza nézete az, hogy összeegyeztethető. Például hozza fel a Nagy- és Kis-Kunság lakosait, kik a történelmi tanúságok szerint nem magyar fajta voltak, hanem a törökség *oghuz* vagy *úz* ágához tartoztak, s nyelvök szintén egyike a török nyelv dialektusainak, és mindezek dacára beszédükben ma a magyarszéd magyaroktól csak alig különböznek.

Igaza lehete tehát a hagyománynak, midőn a székelyek hun származásáról beszél, s ez nemcsak a krónikaírók koholmánya vagy egyéni föltevése, amit bizonyít az a körülmény is, hogy két teljesen különböző forrásból merített krónikaíróink, egyfelől Anonymus, másfelől a Nemzeti és Hun krónikák¹⁰⁰ másolói erre vonatkozólag tökéletesen egyeznek. Azt kell tehát feltennünk, hogy a két különböző elemből álló magyar és hun nép valamikor régen olyan viszonyba került egymással, mint az Alföldön a 13. századtól kezdve a magyar és kun elem.

Ez a föltevés azonban nem bizonyítja azt, hogy a székelyek Attila hunjainak lennének maradékai, mert a székelyek és magyarok nyelvének egészen a honfoglalásig együtt kellett fejlődni, amit a kettő közti hasonlóság bizonyít.

A magyar nyelvterületen levő több mint harminc tájszólás közt három alapdialektus domborodik ki. Ezek egyike, mely az ország nyugati felét foglalja el, s egész a Tiszáig terjed, a másik, mely az ország keleti részét foglalja el. Amaz zártabb, emez nyíltabb, pl. *magos-magas*, *magábó-magába*, *bukor-bokor*, *rulam-rólam*. Ez a különbség megvolt a vezérek korában is. A magyar krónikák *Zulta*, *Tösu* neveit Bíborbanszületett Konstantin¹⁰¹ *Zaltas-*, *Tasesek* jegyezte, nyilván azért, mert Konstantinápolyban többet érintkeztek a nyíltabb kiejtésű keleti, mint a zártabb [kiejtésű] nyugati magyarokkal.

A székelyeknél a zártabb kiejtés van meg, pl. *poroncs*, *szova*, *sorka*, *boszont*, *háburu*, *dühüs* stb. Szomszédaik, az erdélyi megyebeli magyarok pedig még az irodalmi nyelvénl is nyitottabb alakot használnak, pl. *gyalag*, *gandol*, *bánatas*, *habartas* (hóbortos) stb., *barsó* (borsó). A zártabb kiejtés nyomai megvannak a Bihar-Szabolcs-vidéki székelyeknél is, pl. *toszit*, *arrul*, *ú*, *búséges* stb.

A nyugati dialektus másik sajátága a középső *ë* használata, melyet a Duna–Tisza-középrészén, továbbá Baranya, Tolna, Fejér, Somogy és Zala megyékben, a székelyeknél Udvarhelyszéken Keresztúrtól Udvarhelyig s a Fehér-Nyikó mentén, továbbá a Havasalján a Hargita körül, amott Marosszékre, emitt Csíkba is áthúzódva, egész rendszeresen *ö*-vel cserélnek föl, pl. *szëm-szöm*, *embër-embör*, *nekëm-neköm*.

A dunántúliak hajlama a zárt *ö*-zés felé pl. *föl*, *köll*, *bötü* stb. a Homoród-vidéki tájszólásban található, hol a szó elején megmarad az *ë*, de végén *ö*-vé válik, pl. *mëssze*, *ëgymás*, *szëgelet*; de: *embör*, *gyermök*, *szëgényedni*

Az erdélyi magyarság az *ë* és *ö* betűt a nyílt *e*-vel helyettesíti.

A székely beszéd szorosan egyezik az alföldi és a délkeleti dunántúli kiejtéssel abban is, hogy a keleti részek *i* betűje helyett a zárt hosszú *é*-t használja, pl. *szép-szíp*, *szegén-szegin*, *legén-legin* stb.

Úgy a nyugati magyarság, mint a székelység, különösen Udvarhelyszéken a mássalhangzó előtti és a szóvégi / betűt s a kettes *r* elsejét az előző hangzóba olvasztja, anélkül azonban, hogy a hangzót diftongussá változtatná. Udvarhelyszéki és dunántúli alakok: *áma-óma* (alma), *ëő-ëő* (első), *gondóta-gondóta* (gondolta), *ára-ára* (arra), *förás-förás* (forrás).

A jelzett tájszólási főbb egyezéseken kívül még egyes feltettségű székely szók és nyelvtani alakok is feltalálhatók a nyugati nyelvterületen, pl. az *aszu*, csíkiasan *ajszu*, *bodócs* (tinó), *cépök* (bakancs) szókat ismerik Csallóközön. Az *üttem*, *futtam*, *süttem* járatos az Ormányságban, a Fertő vidékén, Hontban, Nőgrádban stb.

„Ezen nyelvtényekből világosan kitűnik, hogy ha volt a székelység életében egy olyan korszak, midőn a magyarsággal vegyülve hun nemzetiségéből kivetkőzött: ez csak a dunántúli magyarság környezetében folyhatott le. Mivel pedig a székely nyelvterületen is ugyanazon különbségeket találjuk az egyes vidékek kiejtése közt, amiket a nyugati magyaroknál, ti. az egyik – a keleti székelység – középső *ë*-t használ, a másik pedig – a nyugati székelység – *ö*-zű beszédű: az elmagyarosodás folyamán a székelyeknek megoszlott állapotban kelle lenniök, ugyanformán, mint vannak nagy- és kiskunok; s amennyiben egyes tájszók meg hang- és nyelvtani sajátágok részint a középső *ë*-s beszédű Csallóköz-, Rába-vidékre, majd az *ö*-zű Duna–Dráva-mellékre utalnak: nem marad más hátra, mint hogy a keleti székelyek – a háromszékiek és csíkiak – egykori környezetét az északnyugati magyarságban, a nyugatiakét, az udvarhelyszékiekét és marosszékiekét a Középső-Duna alsó részénél egyfelől a Tiszáig, másfelől délnyugat felé a Dráváig húzódo magyarságban keressük. Ide mutatnak különben a történeti nyomok is. A Vág vidékén és a Fertő mellékén még a 13–14. században is megkülönböztették a székelyek maradványait a többi magyarságtól.”

Tisztába hozva a dunai magyarság és székelyek közti kapcsolatot: a hun eredet hagyománya új oldalról nyer igazolást,

⁹⁸ Nagy Géza előadása a sepsiszentgyörgyi kaszinóban (1889. április 7.); a IV–VI. közlemény minden valószínűség szerint a felolvasott kézirat sajtóadaptációja, az *Adatok* utáni fejleményekről.

⁹⁹ Domján István (1863–1902), Szabó Károly-tanítvány sepsiszentgyörgyi történelemtanár, a Székely Nemzeti Múzeum múzeumőre 1891–1901-ben, vélhetően a teljes cikksorozat megszerkesztője. Az I–III. részben az *Adatok*ban feldolgozottakat és felmerülteket ismertette.

¹⁰⁰ A korai magyar krónikák: a Névtelen [jegyző] – III. Béla magyar király jegyzője – krónikája (1200 k.), a Marczali Henrik által 12. század közepi dömösi krónikának rekonstruált/feltételezett gesta, valamint a Kézai Simon krónikája (1282–1283 k.).

¹⁰¹ A „Bíborbanszületett”. Valójában a VII. Kónsztantinosz Porphürogenetosz [kelet-]római császár nevében, valószínűleg főleg követjelentésekből összeállított mű (*A birodalom kormányzásáról*).

mely a hagyomány és a nyelvészeti meg művelődési tények közt levő látszólagos ellentmondást is megszünteti. Hisz a középkor nemcsak a székelyeket, hanem a nyugati magyarságot is hunnak nevezte, mint pl. a hun–magyar mondakör.

V.

A hun–magyar mondakör színhelye Pannónia. A véres küzdelmek Tárnokvölgyben, Fejér megyében és Cesumaur mellett folynak Pannónia birtokáért a hunok és a római–német sereg közt. Ezek a mondak Pannóniában képződtek, a pannóniai magyarság hagyományából, mégpedig oly hagyományából, melyek a honfoglalás és a vezérek korabeli eseményekre vonatkoznak. Az a Kadicsa ugyanis, ki itt hun vezérként szerepel, a felső-Tisza-vidéki mondákban Anonymusnál található gyűjteménye szerint a honfoglalásban vesz részt; Etele vezére, Szovárd, kit a hun király Olaszország ellen küld, a 10. században élt Luitprand szerint 924-ben pusztította Olaszországot, s Anonymus szerint is Árpádnak és nem Attilának volt kortársa.

Nyilván kitetszik ezekből, hogy a hun mondáink nem Attila koráról, nem az ő hunjairól beszélnek: hanem a 9–10. század eseményeiről és a magyarság azon ágáról, mely Pannóniát szállta meg. Az időrendi zavart az idézte elő, ki a pannóniai mondakból a 13. század elején a hun krónikát szerkesztette, s a nyugati krónikák hatása alatt összetévesztette a hunoknak nevezett pannóniai magyarokat az 5. század hunjaival. A tévedést elősegítette a nevek már fentebb említett hasonlósága.

Ezekből érthető lesz az is, miért nevezték a németek a magyarokat hunoknak, és miért nem tudnak erről Bizáncban? Hogy a magyarok hunságát a németek találták volna ki, mint Hunfalvy állítja, már a fönnebbiek után sem hihető. Vegyük ehhez még azt is, hogy a magyarok bejövetelekor annak a képnek, mely a németek előtt a hunokról lebegett, alig volt valami hasonlósága a magyarokhoz; a Titula sokkal inkább volt egy középkori keresztyén lovag, mint a 10. századbéli rablókalandok szilaj hőseinek előképe; a pusztai élet vonásai rég elmosódtak annak a hunnak az alakjáról, melyről a német mondak beszélnek, s olyan vonásoknak adtak helyet, melyek alig különböztek a németekétől. *Ezeket a hunokat pszichológiai lehetetlenség összetéveszteni a magyarokkal.* S ha mégis a németek nevezik őseinket hunoknak: arra nézve kellett lenni valami pozitív bizonyosságnak. *Ilyen pozitív bizonyosság volt az, hogy az a magyarság, melyet a németek megismertek, hunnak tartotta magát.* De nem volt hun a Tiszától keletre lakó magyarság; Bizánc főleg ezzel érintkezett, s ez magyarázza meg azt, hogy a görög írók csak elvétve nevezik őseinket hunoknak.

Igaznak fogadva el ezeket, az a kérdés merül fel: miért tartották a pannóniai magyarok magokat hunoknak?

Nagy Géza erre a kérdésre igen elmésen felel. Erre vonatkozó elméletét igyekezni fogunk lehetőleg szó szerint adni.

A magyar nép, nyelvének tanúsága szerint az urál–altáji vagy másképp turán népcsaládnak azon ágából szakadt ki, mely ugor vagy finnugor név alatt ismeretes. E nagy népcsalád a Balti-tenger partjaitól Északi- és Közép-Oroszországon, Szibérián, a kelet-európai és közép-ázsiai nagy pusztaságon és Belső-Ázsián át egész a Csendes-óceánig húzódik, s amióta csak megkezdődött a történelmi élet, a világmozgató nagy eseményekben majd a fejlődést előbbre vivő, majd azt gátló, de mindig jelentékeny szerepet vitt.

Ezekből szakadt ki a magyar nép is, melynek legközelebbi rokonai a fönnebb említett vogulok és osztjások, azután a zür-

jének, permjások és votjások.¹⁰² Amazok az Uráltól keletre, az Ob és Irtis vidékén tanyáznak, emezek az Urálon innen, a Káma és a Vjatka folyó mellékén. A magyarok őshazája is valahol itt terült el; s valóban, hagyományaink a hosszú éjszakáiról meg aztán nyusztjairól s egyéb becses bundájú állatairól emlékeztet. Nagy-Magyarországot Jori[áb]a, vagyis a vogul–osztják föld délnyugati szomszédságába, Baskíriába helyezik. Amidőn még a magyarok is e vidéken tanyáztak, e rokon népek nyugot felé sokkal messzebb elterjedtek, mint ma. A magyaroktól délre és nyugotra, a Volga mentén a déli ugor népek terültek, mint a mordvinok, cseremiszek¹⁰³ és finnek. A közép-ázsiai harcias nomád népek nagyon korán megzavarták ezen eredetileg vadász és halász népek dél felé való terjeszkedését; mindamellett teljesen meg nem tudták akadályozni. S ha a kelet-európai pusztaság az újra meg újra behatoló török törzsek miatt nem is nyert olyan ugor jellegű vonásokból álló egyöntetű alapszínezetet, mint amennyire török a közép-ázsiai pusztaság: mégis úgy a szkíták, mint a szarmaták, alánok és jazygok vagy jászok¹⁰⁴, úgy a hunok, mint az avarok, úgy a bolgárok, mint a kazárok, úgy a besenyők, mint kunok neve alatt, még ha törökökből állottak is az uralkodó elemek, olyan nemzeteket kell értenünk, melyek a törökség mellett az ugarságtól is át meg át voltak hatva; máskülönben alig volna megmagyarázható, hogy az északról lesodort s már életmódjánál fogva is eredetileg csak kis népséget alkotó magyarság a nála mindenestre fejlettebb és számosabb török elemek közt nemcsak megőrizhette ugor jellegét, hanem a nála is úgy politikai, mint kulturális tekintetben vezérszerpetet vívő hun törökséget nemzetté való alakulása alatt magába is tudta olvasztani.

Mert a hunok eredetükre nézve korántsem voltak magyarok vagy más törzsű ugorok.

A hun név Európában legegészebb a Kr. u. 2. században tűnik fel. Ptolemaiosz¹⁰⁵ az első író, ki *chunn* név alatt említi őket, mint a kelet-európai pusztaság lakóit a bastarnok és roxolanok szomszédságában. Száz évvel később, a 3. század végén Dionüsziosz Periégétész tesz említést az *unnokról*, akik a Kászpi-tengertől észak felé elterülő pusztaságon laktak. Ugyanezen idő tájt az örmény történelemben is nyomok van: Khorenei Mózes írja, hogy a 259–312 közt uralkodott Nagy Tiridatész legyőzte a Kaukázuson túli népeket, s egész a *hunk* földig űzte őket.

Alig egy századdal elébb, hogy a hunokról tudomást vesz a görög–római világ, az ázsiai pusztaság a kínaiakat századokon át rettegető hatalmas hiungnu birodalom felbomlásával egy nagy arányokat öltő néphullámnak vált színhelyévé, melynek árjai egész Európáig hatoltak.

Az Amur és Szelenga mentén nomadizáló *hunio*, *chienjun* vagy, mint később nevezték, *hiungnu* nép bent, Ázsia szívében, a mongol fennsíkságon Kr. e. 13. században vetette meg azon állam alapját, mely Kr. e. 3. századtól fogva vezérszerpetet vitt a belső- és közép-ázsiai népek között, s gyakori berontásaival mind veszélyesebb szomszédja lett Kínának, mely a híres „nagy fal” építésével hasztalan igyekezett gátat vetni a hiungnu rabló hadjáratainak. Harmadfélszáz évnél tovább tartott a hiungnu nagyhatalmi állása Belső-Ázsiában; időszámításunk kezdetén belzavarok támadtak köztük, melyek odáig fajultak, hogy a déli törzsek elszakadtak az északiaktól, s Kr. u. 46-ban meghódoltak Kínának. A megfogyott északi hiungnu ellen Kína most a határos népekkel szövetségbe, s 93-ban teljesen erőt vett rajtuk. A hiungnu nép szétszóratott. Egy töredék az Irtis és Jajk vidékére költözött a 2. század közepén, hol új hatalmat szervezett.

¹⁰² Saját nyelvükön: *manysi*, *hanti*, *komi* (zürjén és permják), *udmurt*.

¹⁰³ Saját nyelvükön: *erza* és *moksa* [mordvin], valamint *mari*.

¹⁰⁴ Pontosabban a szarmata *ászik*.

¹⁰⁵ Itt és a továbbiakban, tekintettel a szövegek lehetséges több-

szörös kontamináltságára – felolvasásra szánt *nem végeleges* kézirat, ennek egy *nem szerzői* kivonata, *hírlapban* közzétéve –, az eredetileg nem latin betűs írású szerzői névalakokat mai átírásukkal egységesítettük.

Alig lehet kétség afelett, hogy a kínaiak szeme elől a Irtis táján eltűnt *hiungnuk* ugyanaz a nép, melynek híre hun és hunk név alatt körülbelül ezen idő tájban hatolt el a görögökhöz és örményekhez.

Ez a nép csakis a keleti turánságból vehette eredetét. Ott, hol a hiungnu állam terület el, a mongolság és keleti törökség érintkeztek egymással. A hiungnu nép is, ha eredetileg talán mongol volt is, e két elemből alakult, melyben a törökség annál jobban ki-domborodik, minél inkább közelednek a hiungnuk nyugat felé. A kelet-európai hunok uralkodó etnikus jellege már kétségkívül török volt, mely mongolizmusokkal vegyült; ezt bizonyítják a magyar nyelv legrégebbi török elemei is, melyek egyes mongol szókön kívül félreismerhetetlen mongolos sajátosságokat is tüntetnek föl. Így pl. a *borjú, ökör, bor, görény, karó* stb. szó *r* betűje csakis mongol hatás folytán állhatott elő a törökség megfelelő *z* betűje helyett.

A hunok hatalmi körébe, amint egyszer a Jajk és Volga közt elterülő pusztaságra hatoltak, mulhatlanul bele kellett esniök azon ugor törzseknek, melyekből a későbbi magyar nemzet alakult, s a politikai kapcsolat az Urál menti és volgai ugorok meg a mongol fennsíkosság turánjai között egy új etnikai képződésnek vetette meg alapját. Pontos adatok hiányában nem kísérhetjük nyomról nyomra a hun és magyar elem összevegyülésének fölöt- te érdekes folyamatát; mindössze néhány főbb pontban foglalhatjuk össze a nyelvi és történelmi adatok összevetése után a meg- állapítható tényeket.

VI.

Egyik tény az, hogy a magyarság nem egyszerre, nem egy tömegben szállt le északi erdős hazájából a Jajk, Volga és Don mentén elterülő síkságra, hanem századokon át tartó lassú, de folytonos áramlatban. A másik: hogy a pusztaság olvasztó kohójában lassanként elmosódnak a szorosan vett magyar meg ugor törzseknek azon jellegzetes vonásai, melyek egyiket a másiktól megkülönböztették, s oly népképződés indul meg, melynél a törzsek egyéni tulajdonságainak vegyülékénél egy magasabb és egyöntetűbb nagy nemzeti típus keletkezik, egészen ellenkező módon, mint az északi vidék turánjainál tapasztalhatni, hol minden tényező közreműködött az individuális különbségek kiélesítésére, keletkezik az a típus, melyre a szűkebb értelemben vett magyar elem nyomja rá a saját egyénisége pregnáns bélyegét, s amely típus teljes befejeződését a Duna és Tisza mentén érte el, miután a rokon törzsek politikailag is egy nemzetté forrtak össze. A harmadik, amit különösen is ki kell emelnünk, hogy a magyar nemzetségek, az ún. hét magyar, vagyis hét nép, csak egy törzset képezte ezen ugor-magyar, vagy mondjuk: magyar fajta nomádoknak, s politikailag nagyon különböző, részben alárendelt helyzetben voltak, amennyiben a honfoglalás előtti időkben s még azután is részint az avar, részint a kun politikai nemzet kötelékébe tartoztak.

Az Attila utáni időkben jelentékeny hírnévre emelkedtek e törzsek közt a szabirok vagy szabarok. Valamennyi forrás, mely említést tesz róluk, a hunok egyik ágának mondja őket; így Prokopiosz, Agathiasz, Menandrosz Protektor, Theophüaktosz Szimokatta, Theophanész s aztán a gót Jornandes¹⁰⁶, ki úgy látszik egészen egynek veszi őket a görögök által is ismert, többnyire a szabirok társaságában emlegetett és szintén hunoknak mondott hunugur vagy onogur néppel. A szabirok a bizánci írók szerint nagy és harcias nép voltak, kik legfőbb örömüket a kalandos rablóhadjáratokban találták, miként a 10. század magyarjai s a közép-ázsiai sivatag turkománjai. Régebbi lakhelyükről, mely a Közép-Volga mentén vagy még északibb vidéken volt, az avarok szakították ki őket még az 5. század közepe táján, midőn

a Kaukázustól északra elterülő lapályra, az Azovi-tenger mellé vonultak, s a 6. és 7. század folyamán a Kelet-Római-birodalom és a perzsa Szasszanidák küzdelmeiben majd a bizánciak, majd a perzsák ellen harcoltak, mindegyik fél nagy hangsúlyt fektetve arra, hogy a vitéz népet magának nyerje meg szövetséges társul.

A 7. század közepe táján letűnnek a szabirok a történelem láthatáráról, csak a 9. században hallatszik ismét a név a görög „aszfalész”, azaz szilárd, korlátlan szóval összekevert szabar-toi-aszfaloí alakban. Bíborbangszülettet Konstantin császár említi ebben az alakban, mégpedig mint a magyarok régi nevét. „S nem nevezték őket – írja őseinkről – az akkori időben, ti. a hét törzs egyesülése előtt – turkoknak, hanem valami okon szabar-toiaszfaloí vala a nevök (szabar = erős, szilárd).” Tekintve, hogy Jornandes sorai is arra utalnak, hogy a szabirok és hunugurok, azaz hungárok egyféle nép volt, s a szabar, vagyis etimológiailag Szaba-ember hagyományainkban is előfordul Csabamagyar (Sobamoger) és Csaba népe alakban, s Csaba népét e hagyományok Jornandes és a bizánci történetírók szabirjaival egybehangozóan szintén hunoknak mondják: alig lehet kétségünk afelett, hogy ők voltak azon magyar elemekkel vegyült, majd pedig teljesen elmagyarosodott hunok, kikhez a székelyek is tartoztak. E véleményt még inkább megerősíti azon körülmény, hogy hagyományaink szerint a székelyek egyenesen Csaba népéből valók.

A bizánci írók, Priszkosz rétor és Theophüaktosz Szimokatta külön említik a szabirokat és onogurokat vagy unnigurokat; az orosz évkönyvek is megkülönböztetik egymástól a fehér és fekete ungrokat; az arab Ibn Daszta¹⁰⁷ beszél a madsgarok első vidékéről, tehát volt egy második is; a 9. század közepén készült, Methodius-féle népjegyzék az „Ungare” nép földjét Déli-Oroszországba, az „eptaradici”, azaz a hét nemzetség hazáját pedig a Felső-Volga mentén Szuszdál környékére helyezi; a magyar mondákban fennmaradt emléke az északon fekvő őshazának, s midőn a magyarok kiköltöznek onnan, vándorlásaik közben át-úszatták a Volgát, s elhaladtak Szuszdál, Halics és Lodomér városok mellett, melyeknek fejedelmei tevékkel ajándékozták meg; tehát a mondák kétségkívül a Szuszdál körül fekvő Kosztromai Galicsról s a Kljazma-melléki Vlagyimirről, nem pedig az ismert Galiciáról és Lodomériáról emlékeznek; de ugyane mondák arról is tudnak, hogy a hunok és magyarok ősapjai, Hunor és Mogor az Azovi-tenger mellékét szállták meg. Mindezen körülmények egybevetéséből azon kétségtelen tény derül ki, hogy a magyarság a honfoglalás előtt két fő tömegre volt oszolva: egyik, a hét nemzetség vagy a hét magyar a Felső-Volgától északra lakott, s a Volga, Kljazma, Oka, Pronya és Gyeszna mentén szállt le a 9. század második felében Dél-Oroszországba s innen Kijevet át Etelközbe, majd 894–895-ben Magyarországra, s ezek magukat Dentmagyarnak (Dentumoger), azaz Hunfalvy magyarázata szerint Dent folyó melléki népnek nevezték; a másikat, melyben a hun eredetű szabirok vitték a vezérszerepet, már az 5. század közepe táján kizavarták ősi lakhelyükről az avarok; ezek voltak a pusztaság magyarjai az Azovi-tenger és a Don mellékén, és részint szabir vagy Csaba-nép, Csaba-magyar, részint fekete ungar név alatt voltak ismeretesek mint politikai nemzet, míg a magyarság, mint az ősi hazából kiköltözött népet, székelieknek, azaz a magyarok székhelyén túl lakóknak nevezte őket, miből a török elemek a részben hasonló jelentésű szakuli, vagyis határvidéki ember nevet csináltak.

Ezen hun-magyarság a 7. század elejétől fogva a bolgárokhoz csatlakozott. Ez idő tájt, 634 körül élt Kubrát, akit a bizánci írók az onogur-bolgárok vagy onogundurok, bolgárok és kotragok királyának mondanak. Tudnak e viszonyokról az arab írók is; náluk maradt fenn az a székelyek régi történetére azaz megbecsülhetetlen értesítés, hogy a bolgárok egyik törzset eszegelenek,

¹⁰⁶ *Jordanes* (6. század), itáliai, latinul író történetíró.

¹⁰⁷ *Ibn Ruszta* (9. század vége), perzsa geográfus.

eszkilnek, elszekelnek nevezték. De nyoma van a magyar mondákban is, melyek azt mondják, hogy a székelyek az oláhokkal vegyültek össze; az oláh, vlach név itt egyszerűen a népetimológia szüleménye, annak a népetimológiának, mely a török *ilak*, *uluk* = nagy szó által félrevezetve, a volgai Nagy-Bolgárországot Nagy-Blachiának nevezi.

Egy igen értékes és Magyarországon eddigéle az egyedüli emléke ennek a kornak egy, a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonát képező, Szasszanida-kori perzsa ízlésben készült kard, mely – tekintve, hogy hasonlókat Európában csakis az egykori Nagy-Bolgárország területén találhatni – bizonyára a bolgárok közt volt perzsa iparosok egyikének műve.

Kubrát halála után felbomlott az uralma alatt egyesült népszövetség. Őt fia közül Batbajan az örökölt földön marad; Kotrag a Don nyugoti partvidékét szállja meg; Aszparuk továbbmegy nyugot fel, s 678-ban az Al-Duna-mellékét foglalja el; a negyedik fiú ugyanezen idő tájt Pannóniába, az avarok közé költözik, s nyilván az ő népének utódai azok a bolgárok, kiket a honfoglaló magyarok Salán vezérlete alatt a Duna és Tisza közt találtak. Föltehető, hogy e bolgárok közt a Kubrát onogurjai, tehát magyarok is voltak; s valóban, mondáink történelmi elemei csakis e föltevés mellett nyerhetnek kellő megvilágítást. Krónikáinkban fennmaradt emléke annak, hogy a magyarok két ízben költöznek e hazába, és pedig előbb a hun-magyarság. A zavaros kronológiai adatokból, melyek majd az első, majd a második beköltözést 677-, 700- és 704-re teszik, annyi világosan kitűnik, hogy az első valami kétszáz évvel előzte meg a honfoglalást; s ez az idő, különösen a Márk által említett 677. év összeesik Kubrát fiának nyugat felé való költözésével. Tegyük ezekhez még azt is, hogy Nyesztor¹⁰⁸ szerint háromszor vonultak el az ungrok Kijev mellett, mégpedig először azon ungrok, kik a 7. századbeli görög-perzsa háborúban vettek részt, s elvonulásuk jóval megelőzte a 858. évet; továbbá, hogy 842 előtt a hunoknak és ungrokknak nevezett turkok az Al-Duna-mellékén is megfordulnak; 872 körül a frank birodalom széleit pusztítják; 884-ben Methodiosz a Duna mellett beszél az ungrok királyával, 888 körül már olyan helyek vannak Olaszországban, melyeket az ungrokról neveztek el: semmi kétségünk sem lehet afelett, hogy a magyar elem bevándorlása Magyarországra jóval előbb kezdetét vette, mint az Árpád alatti honfoglalás. Árpád magyarjai jelentékeny tömegben találunk a Duna-Tisza mentén magyar elemeket, akik főntebbi egybevetéseink szerint már körülbelül kétszáz év óta itt laktak. Ezen hun-magyar lakossághoz tartoztak a hagyomány szerint a székelyek is, s ha ezen hun-magyarság egy része a Csaba-monda szerint időközben visszavándorolt is a kelet-európai pusztaságra: már a második nemzedék a kivándorolt Csaba fiainak, Ed és Edeménnek vezérlete alatt a honfoglaló hét nemzetséghez csatlakozik, s a székelyek legfőlebb 70-80, nem pedig ötödfél-száz esztendeig lehettek olyan helyzetben, hogy testvéreiktől elszigetelten, teljesen idegen környezetben éltek.

Így mindaz a nehézség elenyészik, melyet eddig a nyelvi és kulturális tények okoztak.

(In: DOMJÁN István – NAGY Géza 1889.)

6.

Szócikkek a *Pallas nagy lexikonából* (1893)

Batbajan vagy Batobajan (Batbajagan). Theophanész szerint Kuvrát Don menti bolgár és onogur király első fia, ki, midőn Kuvrát fiai szétváltak, népével, a bolgárokkal és kotragokkal a régi hazában maradt az Azovi-tenger és Kubán mentén, s a Berziliából előtörő keleti turkoknak (kozároknak) meghódolt.

Valószínű, hogy az ő népe volt az, mely később kabar s a mi hagyományainkban hun, kun és Soba-moger (Csaba-magyar, Csaba-nép) név alatt szerepel, szövetkezve a honfoglaló magyarsággal. Neve a török „batu” (magas) és „baján” (hatalmas, úr) szónak felel meg. NG.

(NAGY Géza 1893c.)

Dulo Az első ismert bolgár uralkodóház neve, mely minden valószínűség szerint hun eredetű volt. Mondai őseinek egy őszlőven lajstromtöredék (közölte [Konstantin] Jireček: *Geschichte der Bulgaren* [Prága, 1876], 127.) a 300 éves Avitokholt s a 150 éves Irniket mondja, mely utóbbinak a nevében alighanem Attila fiának, Irnáknak maradt fenn emléke. Az idegen (Jermi nembeli) Gosztun két éves fejedelemsége után ismét a Dulo nemzetségre szállt vissza az uralkodás. Kurut, aki most lett fejedelem, s az említett lajstrom szerint 50 évig uralkodott, már határozottan történelmi alak; az egykorú bizánciak is ismerik, s Kuvrát néven említik, ezek szerint 634 körül egyesítve az Azovi-tenger, Kubán, Volga és Don mentén tanyázó onogurokat v. onogundurokat, bolgárokat és kotragokat, azaz a hun kuturgurok maradványait, lerázza az avar uralmat. Kuvrát halála után azonban a keleti turkok vagyis kozárok terjeszkedése következtében felbomlott ez a hatalmasnak ígérkező állam. Batbaján, Kuvrát legidősb fia meghódolt a kozároknak; a második fiú a Volga és Káma egybefolyásának vidékére költözött, s ott alapította Nagy-Bolgárországot, a másik három fiú nyugat felé nyomult, a Dunától észak felé elterülő vidékre, s az említett lajstrom szerint előbb Bezmér uralkodott 3 évig, azután Iszperikh vagy Eszperikh, a bizánciak szerint Aszparuk (lásd ott) 60 évig. Bezmér nyilván az a fia volt Kuvrátnek, ki a bizánciak szerint Pannóniába költözött az avarokhoz, s 4 évig tartó uralkodása tulajdonképpen csak azt az időszakot jelenti, amidőn Aszparuktól még nem vált el. Népének tetemes része magyarokból állt, s az ő beköltözésének emléke maradt fenn hagyományainkban, midőn a magyarok vagy hunok első kijöveteléről beszélnek, szorosán megkülönböztetve azt az Árpád alatti honfoglalástól, mely krónikáink zavaros kronológiája szerint is hét nemzedékkel s valami kétszáz évvel később történt az elsónél, vagyis egy határozott dátumot is említve, 677. A következő évben lépte át Aszparuk az Al-Dunát, s alapította az al-dunai Bolgárországot, hol őutána még három Dulo-házbeli uralkodót találunk, Tervelt (21 évig), egy névtelent (28 évig) és Szevart (5 évig), s ekkor a Vokil-nemzetség váltotta fel. Kuvrát Don-melléki onogurjainál azonban tovább is fennmaradt a Dulo-dinasztia; alig lehet ugyanis kétségünk, hogy a magyarok gyula nevű fejedelmi méltósága teljesen azonos a hun-bolgár Dulo vagy Dula nemzetséggel; Ibn Daszta szerint a 9. század vége felé a magyarok királya a dsila volt ugyan, de a tulajdonképpeni uralkodót Kendének vagy Kündünek nevezték, vagyis más szóval a gyulák dinasztijája ekkor már csak név szerint uralkodott, a hatalom azonban egy más nemzetség kezébe szállt át, úgyhogy a 10. század közepén a gylasz Konstantin¹⁰⁹ szerint is a második fejedelmi méltóság. NG.

(NAGY Géza 1893t.)

7.

Nagy Géza levele atyjához, Nagy Istvánhoz

[III/65], Budapest, 1894. december 25. [részletek]

(OSZK Kt, Lt)

Édes jó Atyám!

Azt hittem, az ünnepekre tudok küldeni édes jó Atyámnak valami 50 forintot, de csak január 7. vagy 8. körül kapok nagyobb pénzüsséget egy munkámért, melyen már november óta

¹⁰⁸ Pontosabban: a Kijevi Rusz első krónikája (*Régmúlt idők elbeszélése*).

¹⁰⁹ Lásd 101. jegyzet.

dolgozom. Az Athenaeum részéről ugyanis megbízást kaptam, hogy a millenniumi magyar történet számára megírjam a hunok és avarok korának a történetét,¹¹⁰ négy ívnyi terjedelemben, ivért fizetnek 50 forintot. 10-12 nap alatt elkészülök vele, s amint a tiszteletdíjat kifizetik, abból 50 forintot azonnal postára teszek.

...édes jó Atyámat nevenapja alkalmával fölkeresni, maradtam holtig szerető fia

Nagy Géza

Lakásunk most Eötvös utca 33. sz., földszinti 2. ajtó.

8.

Réthy László és Nagy Géza Vámbéry Ármin

1895-ös elméletéről a magyarok eredetét illetően

Dr. Réthy László nyílt levelet intézett Vámbéry Árminhoz, melyben nem kevesebbről van szó, mint hogy Vámbéry legújabb művének¹¹¹ alap gondolata Réthy egy pár korábbi felolvasására vezethető vissza. Vámbéry azonban jónak látta elhallgatni, hogy az az eredmény, melyet előbbi felfogásával szemben most újabban vall, nem ötöle magától származik, hanem mások vizsgálódásai és kutatásai képezik az előzményeit.

...A magyarság képződésének folyamatát pedig úgy képzelem [Vámbéry], hogy ez a finnugor nyelvű és jellegű nép a török avarokkal s esetleg hunokkal is egybeolvadva, már a honfoglalás előtt itt Magyarország területén alakult meg, s ettől különbözött az Árpád alatt bevándorolt honfoglalók népe, mely török eredetű s török nyelvű volt, de amannál jóval kisebb. A magyar nevet Árpád hódító népétől örököltük, nyelvünket pedig a már itt talált s avarokkal és szlávokkal vegyült finnugoroktól.

Nyilvánvaló, hogy Vámbéry legújabb és tizenhárom év előtti elmélete¹¹² merőben különbözik egymástól. A leglényegesebb része, aminek korábbi műveiben semmi nyoma sem található fel, hogy a „7. század közepétől a 9. század közepéig terjedő két évszázad volt azon időszak, amelyben ugorok és törökök Pannóniában teljesen egybeolvadtak, és a magyar nép tulajdonképpen való alapja keletkezett.” Ha elméletének ezt a részét kivesszük a vaskos munkából, nem találunk semmi olyan dolgot, amit Vámbéry többször is el ne mondott volna... Mert azt csakugyan nem lehet tagadni, hogy a vezérlő elem török eredetű, más-más formában ugyan aszerint, hogy sokszoros ingadozás és nézetváltoztatás után milyen szempontból ítélte meg a magyarságban levő finnugor alkatrészt, folyton vallotta és hirdette Vámbéry.

...Honnan vette Vámbéry legújabb felfogását, különösen azt a részét, melyben a magyarságnak a honfoglalást megelőző időben való itteni megalakulásáról beszél?

...A magyar nyelv és nép alakulásának azon folyamatát, mely Vámbéry legeslegújabb véleményét képezi, *legelőször dr. Réthy László fejtegette* a történelmi társulat 1888. februári ülésén, és bizonyos, hogy Vámbéry nemcsak ismerte Réthy fejtegetését, hanem egyenesen annak a befolyása alatt változtatta meg régebbi felfogását. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy Réthynek a felolvasás közvetlen benyomása alatt intézett levelében gratulál, de egyúttal *bizonyos fokig hibásnak is nyilvánította Réthy felfogását, aki a magyarság finnugor jellegét hangoztatta*. Ma már ezt a felfogást sem tartja hibásnak.

De Réthy értekezése nem jelent meg nyomtatásban, csupán a napilapok meglehetősen szűk szavú kivonatai tanúsítják, hogy akár elfogadható a hun–avar–magyar kontinuitás elmélete, akár nem, az elsőbbség Réthyt illeti meg, s Vámbéry csak magáévá tette Réthy elméletét.

(NAGY Géza 1895b, 166, 168–169.)

Újabbán ismét egy szép könyvvel ajándékozta meg a könyvpiacon [Vámbéry], mely újból a magyar nemzet keletkezéséről s állásáról szól. Egy napilapunk ezt írja róla többek között: „A könyv egész napjainkig követi nemzetünk fejlődésének folyamatát. El lehet róla mondani nemcsak azt, hogy alapvető munka, de azt is, hogy forradalmat fog előidézni a magyar történetírásban.”

Ez alapvető munkának két vezéreszméje van, melyek tanár úr eddigi munkáiban hiányoztak: az egyik vezéreszme Pannónia népvándorlás kori történeteiből indul ki, melyből a fentemlített ismertetés szerint tanár úr „igen beható tárgyalás után azt az eredményt vonja le, hogy a hunok és avarok nem tünnek el nyomtalanul, hanem jelentékeny néptörödékeket hagytak vissza a Tisza–Duna-közén s ezen néptörödékek az avar korban alakulhattak egy finnugor–török vegyületté, mely a magyarságnak alapját képezte.”

...Azt akarja velünk elhitetni a nagyérdemű tudós, hogy a magyar nyelv ezen a földön már akkor kialakult volt, midőn Árpád magyarjai, kik voltaképpen törökök voltak, s törökül beszéltek, e hazában megjelentek.

Ez a merőben új elmélet azonban már ismeretes irodalmunkban. A magyar nyelv alakulására vonatkozó rész csekélységemtől származik, ki ez eszmét először vettem fel, s azt tudományos fórum előtt szóvá tettem. 1888-ban, tehát már hét év előtt tárgyaltam e kérdést a Történelmi Társulat február 3-i ülésén „Hun–avar–magyar kontinuitás” cím alatt, nem ötletszerűleg, hatásvadászat okából, hanem tudományosan indokolva, a rendelkezésünkre álló nyelvészeti és történelmi bizonyítékokkal.

...*Az elmélet másik része pedig – Árpád töröksége – Nagy Géza tollából való*¹¹³... „Bárminek tulajdonítsuk is előkelő nemzetségeinknél a török nevek hagyományos diatáját: akár a Volga menti törökség fejlettebb kulturális, társadalmi és politikai viszonyaiból eredő intenzív hatásnak, akár pedig annak (s a bizánciak által használt türk elnevezés sok valószínűséget kölcsönöz e feltevésnek), hogy az Árpáddal bejött főnemeli osztály, a hagyományaink által emlegetett 108 nemzetség tényleg török eredetű volt, s csak maga a nép, a »communitas« volt magyar.”

(RÉTHY László 1895, 163.)

9.

Nagy Géza: *Csaba nevééről*¹¹⁴

(OSZK Kt, Quart Hung 2757-06, 17–24.)

[16. Rákocsaba *Csabarákosa* pusztája néven való említése a leendő I. Géza király egy 1067-es adománylevelében, Árpád-házi törzsvagyon földrajzi kellős közepéből adja a századi apátságának, de az Árpád-házból nem ismert Csaba név, ezért honfoglalás előtti birtokosnak tételezi a névadó birtokost. Majd ezt írja:]

Önkénytelenül is *Csaba vezére* gondolunk, a magyar mondák híres alakjára, Etele hun király fiára, ki apja halála után a testvérével, Aladárral kitört belviszályok alatt több győzelem után végre is leveretett az Etzelburg alatti síkságon vívott véres küzdelemben, s menekülni volt kénytelen, a monda szerint előbb Görögországba, aztán vissza az őshazába, Szkítiába, hol megházasodott, s fiai, Ed és Edemen már visszajöttek ismét a honfoglaló magyarokkal, s alapítói lőnek az Aba nemzetségnek.

Lehet-e történeti dolgokban hivatkozni a mondára: olyan kérdés, amiben megoszlik a történészek véleménye. Kétséget sem szenved, hogy a monda nem történelem, de *minden mondanak megvan a történelmi háttere*, s kellő óvatossággal és összehasonlítások után kihámozható belőle néhány valóság. E tekintetben

¹¹⁰ NAGY Géza 1895a.

¹¹¹ VÁMBÉRY Ármin 1895.

¹¹² VÁMBÉRY Ármin 1882; Uő 1895.

¹¹³ NAGY Géza 1891, 55.

¹¹⁴ Békéscsabán 1903-ban előadott, de a *Függelék 12.* szerint már valamikor 1893–1898 között – leginkább 1896–1897-ben –, a székesfehérvári III. múzeumi évkönyv számára tervezett/írt dolgozatrészt is tartalmazó kézirat [részlet].

csattanós bizonyítékokat szolgáltatott az utóbbi évtizedek tudományos fejlődése. Alig 40 esztendeje, hogy a régi görög mondákkal szemben fellépett az ún. mitológiai iskola, mely megtagadva tőlük minden történeti vonatkozást, teljesen a természeti jelenségek különböző viszonyának primitív felfogásával igyekezett megmagyarázni a görög hőskor minden részletét. Trója tízéves ostroma nem egyéb ezen elmélet szerint, mint a viláosság és sötétség, a nappal és éjjel közdelmé; a görög hősök, Akhilleusz, Agamemnón, Mükéne nagy királya, meg a többi, nem mások, mint a nap személyesítései, kik lerombolják az éjjeli sötétség birodalmát, hogy az elrablott fényt, ti. a naphős feleségét, Helenét megszabadítsák. A sokféle magyarázatnak aztán az lett a vége, hogy Schliemann felásta Trójának is, Mükéneé is a romjait, mégpedig a görög mondák útmutatása szerint, s ma már a legszkeptikusabb tudós is meg van győződve arról, hogy a görög hősmondáknak komoly történeti háttérük van, csak ember kell hozzá, aki szétválassza a különböző jelentőségű és sokféle módon összebogzódott szálakat.

Ezt szeretném megkísérelni hun mondáinkkal, hogy vég-eredményül a Csaba név jelentőségéről is mondjak egyet-mást.

Hun mondáink tartalma eléggé ismeretes. Azon véres harcoknak az emléket foglalja magában, melyeket a hunok és a rómaiakkal szövetséget németek vívtak egymással Pannónia birtokáért.

Ha kivesszük a mondába jól-rosszul beillesztett zavaró részleteket, mint az igazán csak írói fércelménynek nevezhető Attila-krónikát, mely a tulajdonképpeni mondai részell semmiféle szerves összefüggésben nincs; aztán a honfoglaláskori emlékek befolyása alatt keletkezett későbbi fejleményeket, mint az Anonymus szerint honfoglalás kori Kadicsának, a Chele (vagy Hulec) fiának, meg az Etele által Olaszország elpusztítására küldött Zoardnak, Anonymus Zuardjának, vagyis a Liutprand által Salardus néven említett vezérnek szerepeltetését; ha szem előtt tartjuk, hogy a honfoglalók diadalai, miket a németek 907-i és 910-i nagy hadjáratában arattak, előbb Bánhida környékén, aztán Augsburgnál, zavarólag hatottak azon nagy, makacs és véres ütközetek emlékezetére, melyek a monda szerint is részben ugyanezen vonalon folytak le a hunok és németek között, s a mondai fejlődés természetes mente szerint aztán a győzelmekre való visszaemlékezés, a Pannónia elfoglalására indult németek kudarca s egész az Ennsig történt visszaszorítása azon harcok eredeti sorrendjét is összekuszálta, melyek leírásánál a monda 125 000, aztán meg 40 000 hun vitéz és a hun vezérek nagyobb részének elvesztét emlegeti; ha – mondom – ezen zavaró elemeket figyelmen kívül hagyjuk, s kivesszük a mondából, lényegileg három részt különböztethetünk meg: 1. A cesumauri és 2. a pontianai és tárnokvölgyi ütközeteket, s végül 3. a hunok közt kitört belháborút. Ha ezen szempontból vizsgáljuk a mondai anyag összességében jelentkező alapfelfogást, lehetetlen föl nem ismerni, hogy történeti háttérét csakis egy nép élethalálarcának, egy nép bukásának véres emlékei szolgáltathatták. Ez a nép semmi esetre sem lehetett Attila népe, csakis az avarokról lehet itt szó és Nagy Károly ellen folytatott küzdelmeikről, melyek hagyományából a hunok óriási veszteségeit még a későbbi mondai fejlődés sem tudta kiirtani.

10.

Nagy Géza Thim Józsefhez, Alag,¹¹⁵ 1904. szeptember 15. (MTA KIK, Ms 4848/686)

Mélyen tisztelt Uram!

Nagyon sajnálom, hogy a múltkor, midőn Marienbadból visszajövet keresni tetszett, nem találkozhattunk, s kézírata to-

vább is nálam hevert. Talán azt a néhány megjegyzést is, amit tenni szándékozom, jobban megbeszélhettük volna élőszóval, mint így papíron.

Az egyik megjegyzésem már a múltkor megtettem, mikor a múzeumban találkoztunk. A magyarságnak a finnen és török-tatáron kívül van még egy harmadik ősi alkatrésze is, melyet – hogy a különféle félremagyarázásra alkalmas szolgáltatatható *sumir* elnevezést elkerüljük – *közép-ázsiai*nak lehetne nevezni. Ez a típus az, mely a magyart antropológiailag legközelebbi rokonságba hozza a kazáni tatárral, baskírral és turkománnal, s határozottan különbözik a kirgiz által képviselt tiszta turk típustól. Nem tudom ugyan kellőképp megokolni, de mégis ebben látom a magyarság legősibb típusát.

A finn–szláv (ti. kerek fejű szőke, középtermettel) típus legrégibb képviselőit a palócokban és a székelyekben keressük.

A székelyeknél megjegyezni kívánom, hogy szerintem két – nyelviileg fölismerhető s történetileg különválasztandó részből állnak. Egyikhez tartoznak a palóchoz nyelviileg közeledő keleti (háromszéki, csíki, gyergyai) székelyek, akik minden valószínűség szerint az Árpádhoz csatlakozó kabarok utódai, amint azt Sebestyén kifejtette. Ezekről különböznek az „ö”-zű beszédű nyugoti (udvarhelyszéki) székelyek, kik egyes etnográfiai és nyelvi sajátságaikban a délnyugoti határszélén lakó magyarsággal (somo gyói, göcseji stb.) vannak viszonyban. Ezek szerintem már az avarok idejében itt laktak, ha nem is közvetlen az avarok ivadékaik, mint Thury József fejtegette az *Erdélyi Múzeumban*.¹¹⁶ Véleményem szerint azon onogur-bolgárok ivadékaik, akik a 7. század második felében Aszparuk al-dunai bolgár államának alapításával egyidejűleg költöztek Pannóniába az avarok közé, Kuvrát Azovi-tenger melléki onogur-bolgár király negyedik és ötödik fiának vezérlete alatt. A keleti székelyek vagy Konstantin kabarjai azon onogur-bolgárok, kik Kuvrát első fia, Batbaján alatt az ősi hazában, az Azovi-tenger mellékén maradtak, s meghódoltak a kozároknak. Ezek lehetnek Ibn Rosztesz eszegel (elszekek, askil, elszekel) bolgárjai.¹¹⁷

Ezen megjegyzéseim azonban csak vélemények, melyek – akár föl tetszik használni, akár nem – a cikk lényegén nem sokat változtatnak.

Találtam azonban egy határozott hibát is.

Azt tetszik mondani a 17. lapon, hogy az Árpád-ház kihalásától egész a legújabb korig állandóan fogyott a magyarság stb.

A magyarság időnkinti létszámának kérdésével én is foglalkoztam. Ezelőtt valami tizenhárom évvel írtam is egy cikket a *Budapesti Hírlapba*. Szólok róla a *Fajunk jövője* c. tanulmányomban (megjelent az *Új Magyar Szemlében*, Új sorozat, 1902/1. füzet). Itt azt mondom többek közt: „Soha nem volt a honfoglalás óta eltelt évezred alatt nemzeti egyéniségünk olyan válságos helyzetben, mint ekkor (ti. a 10–11. században). Két- vagy legföllebb háromszázezer főből álló etnikai alapra támaszkodhatott az az új európai nemzetképződés, mely a Duna és Tisza völgyében már egy század óta folyamatban volt, s ezt minden oldalról sokkal nagyobb és hatalmasabb fajok zárták körül. Legalábbis négy- vagy ötmilliónyi volt a népesség. Hét-nyolc millióra lehet tenni az olaszt, még nagyobb volt a görögység, s a szlávosság is néhány millió lélekből állt, úgyhogy bármelyik törzse vetekedett számban a magyarsággal, ha ugyan fölül nem múlta, sőt maga a meghódított pannóniai szlovénség, mely különben behálózta a magyarságtól birtokba vett egész területet, minden jel szerint népesebb volt félnomád urainál, stb.” ([I. m.] 27–28. lap.)

[...A magyarság történeti demográfiájával folytatja a levél végéig.]

¹¹⁵ Thim József (1864–1959), a bécsi Collegium Hungaricum orvosa, történész. Alag ma Dunakeszi része.

¹¹⁶ SEBESTYÉN Gyula 1899; THURY József 1898.

¹¹⁷ Lásd 101. és 107. jegyzet.

11.

Nagy Géza Hattyuffy Dezsőnek¹¹⁸, Alag, 1911. november 14. (OSZK Kt, Lt)

Édes Dezső barátom!

Mostanában többször gyöngélekem, s nem mindig járok hivatalba. Leveleidet is emiatt elkésve kapom.

Legutóbbi leveledben a csallóközi és szigetközi magyarság felől kérdezősködsz, melyről az a nézeted, hogy az ősmagyar faj aránylag a legtisztábban, a maga ősi érintetlenségében itt található föl. Van benne valami az elszigetelt helyzetnél fogva, de sem nyelvi, sem néprajzi sajátosságait nem ismerem annyira, hogy határozott véleményt tudnék mondani.

Két dolgot azonban általánosságban véve megjegyzek.

Egyik a faji tisztaság kérdése. Hát én is azt hiszem, hogy a 13. század óta nemigen keveredett idegen elem az ottani magyarság közé. De hogy előzőleg nem volt-e egy sereg szláv a csallóközi várnépség, sőt maguk a várjobbágyok között is, akik a 13. században már beolvadtak a magyarságba: egészen más kérdés. A nagyjókai Farkas család őse, Zerzivoj, kit Imre kivett a pozsonyi várspán hatósága alól, neve után ítélve délszláv eredetű volt.

Aztán még az is eldöntendő dolog: vajon a magyarság itt léte a honfoglalás idejétől kezdődik-e? Nekem az a véleményem, hogy a honfoglalás csak egy részlete a magyar elem azon áramlatának, mellyel hol tömegesebben, hol zajtalanabb módon, mind inkább nyugat felé vonult, s a Duna–Tisza vidékén tömörült. Mind világosabban kidomborodik az a tény, hogy [a] hunok, avarok, bolgárok, besenyők, kunok törökök voltak, sőt Árpád népét is – kétségkívül nem ok nélkül – turknak nevezték az egykorú bizánciak (Konstantin¹¹⁹ szerint a „turkok” eltanulták a kabaroktól a „kozár” nyelvet, de még nem felelték el a 10. század derekán régi nyelvüket). S mindazáltal e folytonos török áramlat etnikai eredménye nem török lett, hanem magyar. Ebből önként következik az a további következtetés, hogy a törökség csak a felszínen volt, csak a vezető elem volt a török, maga a nép, a harcosok nagy tömege magyar volt, és már a honfoglalás előtt ide bevándorolt nomádoknál is, hunoknál úgy, mint avaroknál. Sőt a magyar fajta elem ezen áramlatát már a jazygokkal kezdeném. Egy dolog bizonyos: Egyetlenegy bevándorlás sohasem biztosítja egy népfaj huzamos fennmaradását egy, a régi hazától nagyon különböző természeti, műveltségi és gazdasági viszonyok közt levő területen, teljesen idegen népek környezetében. Nagyon sokáig kellett akklimatizálódni a magyar fajnak ezen a földön, hogy a honfoglalás utáni században bekövetkezett nagy földalmi, vallásérkölcsi és gazdasági forradalmat diadalmasan tudta kiheverni, s el nem merült – nem a németség, hanem – a vele számban mérkőző, közte élő szláv alattvalói között, mint az al-dunai bolgárság. Hisz a szláv elem áthálózta az egész magyarságot!

Nemcsak a székelyek voltak tehát a honfoglalóknál régebben itt tanyázó magyarok, hanem a nyugoti határszélen is kellett lenni ilyen régebbi, magyar fajta elemnek, amely azonban beléesett a királyi hatalom teljes hatáskörébe, s így nem őrizhette meg azt a politikai különállást, amit a székelyek. Valószínűnek tartom, hogy, úgy mint a göcsejiek és őrséjiek, a csallóköziek is ezen régebbi magyar fajta elem közé tartoztak.

No de erről elég ennyi.

Egy másik dolog, amit meg akarok jegyezni, már nem az idegen, hanem más magyar fajta elemmel való keveredésre vonatkozik. Azt hiszem, a régi elemek kívül voltak köztük újabb magyar fajta elemek is, többek között besenyők.

A *Keleti Szemle* legelső füzetében írtam egy cikket a magyar fajta népség törzseiről vagy inkább testvérnepeiről, melyben arra a végeredményre jutottam, hogy a magyar ősnép, mely legalábbis 3000 évvel ezelőtt vált ki nyelvrokoni közösségből, az ősi időkben háromfelé vált: volt egy keleti ága, valahol az Altáj felé (Herodotos jyrkái, ugor), egy szibériai (szabir) és egy Kaukázus-vidéki. Ezek körülbelül ezer évig egymástól függetlenül fejlődtek. De aztán Krisztus születése felé megkezdődött a törökség nyugati áramlata, mely maga előtt tolta, átszakította, úzte, hajtotta a magyarságot, s ezzel kezdetét vette az egyes magyar fajta népeknek egymással való keveredése a Kaukázus vidékén, Dél-Oroszországban s mai hazánkban. Különösen itt. Egymás fölött helyezkedett el a különbözőképp fejlődött s különböző időben bevándorolt, magyar fajta elem három alaprtege, ezek át- meg áthatották egymást, de azért nyelviileg megállapítható egy *ő-ző* beszédű, egy palócos *ē-ző* és egy nyílt *e-t* használó elem (őszik, észik, eszik; édös, eédös, ides), ehhez egyéb hangsajátosságok is járulnak, például a zártabb és nyíltabb kiejtés (Anonymus: Tosu; ma: Tas; de már Konstantinnál is Tasés), némi nyomai a szókezdő *t-gy-cs* váltakozásánál (tatar-gyatra-csitri, támogat-gyámolít, törpe-cseprő, töm-gyümöszül-csömiszöl), stb. stb. Már most napjában így állapítható meg a háromféle magyar elem: *ő-ző* beszédű és zártabb kiejtésű a nyugoti magyar, *e-ző* beszédű és nyíltabb kiejtésű a tiszántúli s erdélyi (megyei) magyar, *ē-ző* és *ā-ző* (āpām) a palócos diftongizáló. A nyugoti magyarság északi része a palóccal keveredett, s azért itt az *ő-t* fölváltotta a közép *ē* (Fejér megyében *ő-ző* beszédű Seregélyes, Sukoró és Lovasberény kálomista része). A székelység egyik része (Háromszék–Csíkszék) palócos, a másik azonban (Udvarhely) *ő-ző*, s a göcsejiekkel s őrséjiekkel van közelebbi rokonságban, általában pedig zárt kiejtésű (az aranyosszékieknél: fol-nagy = falusi bíró, falu-nagy). Ismétlem, ennek a három alaptörzsnek ma már csak nyomai vannak, de még nyelvtani különbségekre is vannak nyomok (palóc–székely: pap-nitt, pap-ni, pap-nul = papéknál, papékhoz, papéktól; vagy az általános magyar nyelvben: itt-ott Győrött, de: házon, Pápán stb.), ami arra mutat, hogy a honfoglalás előtti időkben nagyobb eltérések voltak az egyes magyar testvérnepek nyelvében, mint mai nyelvjárásainkban.

Ezek a csallóközi magyar elem általános alakulására vonatkozó kérdések. Van aztán még egy szempont, amit figyelembe kell venni: azt hiszem, a török időkben az Alvidékről s a Dunántúl délnyugoti részeiből a Csallóközbe is sok újabb magyar elem húzódott, éppen védett helyzeténél fogva. Ez mindenesetre módosította régebbi sajátosságait, ahogy például a székelységben is módosultak a dunántúli és palócos elem eredeti sajátosságai, s bizonyos fokig közeledtek egymáshoz.

No de végzem soraimat.

Elemér itt van? Még nem keresett föl.

Kedves nőd önagságának add át kérlek legmélyebb tiszteletemet és kézsókomat. Téged pedig sokszor ölel szerető barátod Nagy Géza

12.

Nagy Géza Szádeczky Lajoshoz¹²⁰, Budapest, 1914. december 3. (MTA KIK, Ms 4166/665)

Kedves Barátom!

Megkaptam a kézirat¹²¹ első részét, s el is olvastam azonnal. Ami kifogásom van, azt úgyis csak magunk közt akartam elmondani, és nem volt szándékom bevenni a bírálatba.

¹¹⁸ Hattyuffy Dezső (1851–1914), Fejér vármegyei árvaszéki elnök, történettudományi szakíró.

¹¹⁹ Lásd 101. jegyzet.

¹²⁰ Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935), történész, kolozsvári, majd szegedi egyetemi tanár.

¹²¹ A SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS 1927 KÉZIRATA.

Csak a tényleges hibákra szorítokozom.

Egyik *Horvát István* neve. Bár nemes volt, *h* nélkül írta, s ezen én magam segítettem a kéziratban.¹²²

A másik az a tévedés, hogy a Székely Nemzeti Múzeum Értesítőjében 1891-ben megjelent tanulmányomat¹²³ későbbinek mondod az *Ethnographia* 1890. évfolyamában megjelent cikknél. Az elsőnek azonban csak a hivatalos publikációja késett, de különnyomatban (mindössze száz példány készült belőle) már 1885 végén megjelent, nyomatása pedig már 1883 folyamán megkezdődött; ez az évszám van a belső címlapon, míg a borítékon 1886. S mint láthatod, 1886-tól 1890-ig sokban változott előbbi felfogásom, s ami zavarosnak tűnhetett fel előttem (kiérzik az ismertetésből, hogy bizonyos érthetetlennek látszó ellenmondásokat igyekeztem elsimítani). Így értheted meg, hogy Pauler a *Hadtörténelmi Közlemények* 1888. évfolyamában az én hun-bolgár elméletem (eszegel-bolgár) alapján teszi meg a kabárokat a kozároknak(!) adót fizető maetisi bolgárokká. A különnyomatból ugyanis küldtem Paulernek, Szilágyi Sándornak,¹²⁴ Szabó Károlynak, Thaly Kálmánnak stb. egy-egy példányt. Különben pedig annyira ritka lett, hogy ma alig szerezhető meg. A székelyekről vallott nézetem fejlődése szempontjából azonban fontosnak tartom, hogy ez megelőzte az *Ethnographia* 1890-i közleményét.

De ezekben¹²⁵ még nem mentem tovább azon nézetemnél, hogy a székelyek hun-ivadékok ugyan, de nem régebbi népelem a honfoglalóknál. Később alakult ki az a felfogásom, hogy – részben legalább – meg kellett előzniök a beköltözésben a honfoglalókat. Néhány szóval már a *Milléniumi történetben*¹²⁶, az avar uralom végén céloztam erre, s azzal, hogy a Képes Krónikából a cesumauri ütközet képét az avarok és Nagy Károly közti küzdelmek illusztrálására használtam fel, jeleztem azt, hogy *hun mondáinkban az avarok bukásának emlékét kerestem*. De csak egy Hattyuffy Dezsőnek írt levélben vázoltam ebbeli felfogásomat, aki, mint a fejezmegyei régészeti társulat titkára, *Évkönyvük* III. kötetében akarta közölni, azonban elmaradt az évkönyv, s velem az én cikkem kidolgozása, így aztán *Thury József és Sebestyén Gyula*¹²⁷ megelőzte velem.

Ami a magyarok régebbi hazáját illeti, a régészeti leletekben három különböző helyen képződött csoportra következtethetünk. Az egyik csoport a régi Kaukázus-melléki, melyet a kozárok – úgy látszik – északibb vidékre nyomtak a Don-mellékén. Tamboban, Voronyezsben vannak ugyanis olyan régiségek, melyek szoros rokonságban vannak a honfoglalás koriakkal, ellen-

ben a Kubán-vidéki leletekkel a 7. századtól kezdve megszakad az analógiák sora. Egy másik csoport Tobolszk-, Kazán- és a Káma-vidéken fordul elő, ezt jellemzi az ún. pilini rózsás boglár.¹²⁸ A harmadik csoport, mely a szasszanida ízlést sokkal erősebben tünteti föl, mint (...) ¹²⁹

[Üres 4. oldalán: „Nagy Géza levéltöredéke 1914. december 3-ról Szádeczky Lajosnak, a székelyek eredetéről. Halála után, 1915. februárban került elő, a székely történelem kéziratával. Sz. L.”]

13.

The *Opus Majus* of Roger Bacon,¹³⁰ ed., intr. John Henry Bridges, Williams and Norgate, London, Edinburgh & Oxford, 1900.

[366.] Et hic principatus [Tartarorum] habet ab aquilone primo majorem Bulgariam, a qua venerunt Bulgari qui sunt inter Constantinopolim, et Hungariam, et Sclavoniam. Nam haec quae in Europa est minor Bulgaria, habens linguam illorum Bulgarorum qui sunt in majori Bulgaria, quae est in Asia. [367.] ... Post [Ethilium] ad orientem est terra Pascaty quae est magna Hungaria, a qua xiverunt Huni, qui postea Hungri, modo dicuntur Hungari; qui colligentes secum Bulgaros et alias nationes aquilonares ruperunt... .Et juxta terram Pascaty sunt Blaci de Blacia majore, a quo venerunt Blaci in terra Assani inter Constantinopolim, et Bulgariam et Hungariam minorem. Nam populus ille dicitur nunc a Tartaris Ilac, quod idem est quod Blac. Sed Tartari nesciunt sonare b literam.

És ettől a [tatár] fejedelemségtől északra először is Bulgaria Maior fekszik, ahonnan a Konstantinápoly, Magyarország és Szlavónia között élő bolgárok jöttek. Az [a bolgár állam] ugyanis, amelyik Európában van, az Bulgaria Minor, és [lakóinak] nyelve [ugyanaz], mint azoké a bolgároké, akik Ázsiában élnek. ... A Volgán túl kelet felé terül el Baskiria (Pascaty), azaz Magna Hungaria, ahonnan a hunok kijöttek, akiket aztán hungarusoknak [hívtak], és most hungarusoknak neveznek; ezek a bolgárokat és a többi északi népet maguk köré gyűjtve törtek ki [erről a földről]... . Baskiria földje mellett pedig Blacia Maior blakjai élnek, ahonnan a blakok Asennek¹³¹ a Konstantinápoly, Bolgárország és Hungaria Minor [= a Kárpát-medencei magyar állam; vö. Bulgaria Maior/Minor] között fekvő földjére érkeztek. Ezt a népet a tatárok ma ilaknak nevezik. Ez ugyanaz, mint a blak, a tatárok azonban nem tudják kiejteni a b betűt. (Boér Máté ford.; a mi kiemelésünk.)

gyűjteményi igazgatóknak, Liphay Endre osztályvezetőnek, Hoffmann Gizellának, Bakos Józsefnek és a Kézirattár többi munkatársának, nagyon sok forrás hozzáférést az Arcanumnak és Bárdi Nándornak köszönöm. A budapesti vonatkozó kutatást a Domus HScA ösztöndíja tette lehetővé. A dolgozatra való felkérés Demeter László érdeme: ha nem

Köszönetnyilvánítás

A dolgozat alapvető gondolatait Makkay Jánosnak köszönhetem, az irodalomjegyzékben pár fontosabb vonatkozó munkáját tüntettem fel a sok közül. A kézirat forrásokat Babus Antalnak és az MTA KIK Kézirattár munkatársainak, az OSZK-ban Boka László tudományos és Földesi Ferenc külön-

¹²² Horvát István (1784–1846), nyelvészkedő történész, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának (későbbi OSZK) őre, majd a múzeum helyettes igazgatója, pesti egyetemi tanár. A lektori javítás nem került be az 1927-es kiadásba.

¹²³ Az *Adatok az Értesítő* II. részében, változatlanul.

¹²⁴ Szilágyi Sándor (1827–1899), iskolateremtő történész, a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója.

¹²⁵ Az *Adatokon* kívül leginkább a NAGY Géza 1890c. Utóbbi vége is az *Adatok* feltételezésére utal, székelyek 9. századi, nagyfejedelemség kori „kizavarására” Pannóniából és Erdélybe való költözésükre (Uo., 178–179.), mintha az 1889-es fordulat előtt

született volna az 1890 április 1-jén megjelent dolgozat is.

¹²⁶ NAGY Géza 1895a.

¹²⁷ THURY József 1898; SEBESTYÉN Gyula 1899.

¹²⁸ Vö. NAGY Géza 1908, 269.

¹²⁹ A levél itt befejezetlenül szakad meg.

¹³⁰ Roger Bacon (13. század), a skolasztika egyik legnagyobb alakja („Doctor Mirabilis”) 1267-ben küldte meg művét a pápának.

¹³¹ Csak a gondolkodás kedvéért, a második bolgár cárság Asszen-dinasztiájának nevéhez: *Asszena* (mongol ’farkas’) a türk kagánok őse hiungnu (hun), 480 körül menekült a zsuanszuan (avar) kagánhoz. (NAGY Géza 1908, 73.)

is sikerült elkészítenem időre, a kilencvenéves Egyed Ákost köszöntő emlékkönyv számára készült, ötletét Hermann Gusztáv Mihály és Orbán Zsolt fontos szöveggyűjteménye ihlette. A dolgozat számos tartalmi vonatkozásában nem boldogultam volna Boér Máté segítségével nélkül. Itt köszönöm Boér Laura, Csiky Gergely, Csörgő Péter, Egyed Emese, Erdész

Ádám, Kovács Eszter, Kovács-G. György, László Attila, M. Lezsák Gabriella, Pollmann Ferenc, Róth András Lajos, Vasile Rus, Süli Attila, Szöcsné Gazda Enikő, Sztáncsuj Sándor József, Verrasztó Zoltán, Viga Gyula, Villám Judit segítségét is. A dolgozat sohasem készült volna el családom biztatása, megértése és irántam való meg nem érdemelt türelme nélkül.

Boér Hunor – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520045; boerhunor@freemail.hu

Kéziratos források

- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest (MTA KIK), Kézirattár
 – Ms 4848/686: *Nagy Géza Levele Thim Józsefhez*, 1904. szeptember 15.
 – Ms 4166/665: *Nagy Géza Levele Szádeczky Lajoshoz*, 1914. december 3.
 Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSZK)
 – Kézirattár (Kt): *Negyedrét magyar nyelvű kéziratok* (Quart Hung)
 – Kézirattár (Kt): *Levelestár* (Lt): *Nagy Géza levelei atyjához, Nagy Istvánhoz* I. (35 db, prov. 25/1940) és II. (67 db, prov. 22/1941), valamint Hattyuffy Dezsőhöz (2 db)
 Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SZNM)
 – Intézményi levéltár (It): *A Székely Nemzeti Múzeum gyarapodási jegyzőkönyve, 1886* (SZNMGyJk 1886)
 – Könyvtár (K): lsz. 46221
 – Néprajzi Tár: Fotótéka (F.)

Irodalom

- BALOGH Csilla
 2013 *A Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének problémái* (doktori disszertáció), ELTE BTK, Budapest.
 BIRÓ Annamária
 2011 *Nemzetek Erdélyben. August Schlözer és Aranka György vitája* (ETF 272.), EME, Kolozsvár.
 BOÉR Hunor
 2009 *A Székely Nemzeti Múzeum a Béli-házban (1879–1892)*, in: *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára*, Charta, Sepsiszentgyörgy, 58–86.
 BOÉR Hunor – CSÁKI Árpád
 2006 *Nagy Géza (1855–1915)*, *Acta (Siculica)* 2006, II, 193–198.
 BOÉR Máté et alii
 2018 „Terhes lett véle az idő...” – A Csaba-mítosz és a megváltó hős irodalmi kultusza a 19. század második felében, *Acta Siculica 2016–2017*, 219–231.
 BUDAI-DELEANU, Ion
 1991 *De originibus populorum Transylvaniae* [1820 előtt], Ed. Enciclopedică, Bukarest.
 BUDENZ József
 1860 Adalék a' székely beszéd ismertetéséhez, *Magyar Nyelvészet*, V, 348–363.
 CSIKÓS Júlia
 2012 *A Székely Mikó Kollégium könyvgyűjteményei*, in: *Tékek az időben: Sepsiszentgyörgyi könyvtárak, a Kaszinótól a Bod Péter Megyei Könyvtárig*, Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy, 59–81.
 DOMJÁN István – NAGY Géza
 1889 *A székelyek eredete*, *Székely Nemzet*, 1889/57–62. sz.
 FEJÉR György
 1830 *De avitis Magyarorum ac Chunorum, Iasonumque...*, Buda.
 FETTICH Nándor
 1929 *Az aldobolyi kard koráról*, *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 351–365.
 HAMMER-PURGSTALL, Joseph von
 1838 *A' magyarok' eredeti lakföldéről, atelkuzu-, ,s azon helyről, hol sabartói asphalok laktak; és a' kunokról*, in: *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei (1834–6)*, II. osztály... értekezései, Buda, 130–144.
 1841 *De mentione sedis Magyarorum in Abulfedae Tabulis Geographicis*, in: JERNEY János 1842, 82–83.
 HÓMANN Bálint
 1925 *A forráskutatás és forráskritika története (A magyar történettudomány kézikönyve, I, 3/A)*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
 1929 *Hazai történetírásunk csődje*, *Magyar Szemle*, V, 131–134.

HUNFALVY Pál

- 1864 *Reguly Antal hagyományai I. A' vogul föld és nép (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei, XII/I)*, Pest.
 1876 *Magyarország ethnographiája*, MTA könyvkiadó vállalata, Budapest.
 1880 *A székelyek. Felelet a székelyek scythia-hun eredetiségére*, Franklin-társulat, Budapest.
 1881 *A székely kérdéshez, Századok*, XV, 97–114, 193–206.

IVANICS Mária

- 2017 *Hatalomgyakorlás a steppén – A Dzsingisz-náme nomád világa*, MTA BTK TTI, Budapest.

JERNEY János

- 1842 *Abulfeda' tanutétele a magyarokról, Tudománytár*, XI, Buda, 81–100.

KARÁCSONYI János

- 1905 *A székelyek eredete és Erdélybe való települése*, in: *Értekezések a történeti tudományok köréből*, XX/3, 209–282, MTA, Budapest.

KORDÉ Zoltán

- 1985 *A székelykérdés a magyar történetírásban, Kortárs*, 1985/2, 81–92.
 1991 *A székely-kérdés Hunfalvy Páltól Hasán Erenig*, in: Kincses, Nagy Éva (szerk.): *Östörténet és nemzettudat, 1919–1931: Az 1988 áprilisában Szegeden rendezett egynapos ülészek előadásai*, Szeged, 1991, 50–57.
 1991a *A székelykérdés története* (Haáz Rezső Múzeum – Múzeumi Füzetek 4.), Haáz Rezső Kulturális Egyesület – Infopress Rt, Székelyudvarhely, 1991.
 2016 *A székelység eredete és östörténete*, in: *Székelyföld története*, I, MTA BTK – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2016, 107–117.

KRIZA János

- 1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*, I, Kolozsvár.
 1873 *Észrevételek a m. t. társaság által Budán 1838-ban kiadott „Magyar Tájszótár”-ban megjelent több székely szókra, Nyelvtudományi Közlemények*, X/3, 325–338.

LÁSZLÓ Gyula

- 1970 *A „kettős honfoglalás”-ról, Archaeologiai Értesítő*, XCVII, 161–191.

MAKKAY János

- 1993 *A magyarság keletkezése*, Budapest.
 1996 *Indul a Magyar Attila földjére*, KÖZDOK, Budapest.
 2003 *Magyarok – avarok – szlávok (Tractata Minuscula, 31)*, Budapest.
 2005a *Saecula avarorum – Avar századok (Tractata Minuscula, 41)*, Budapest.
 2005b *Türkmagyarok – Turcuhungarica (Tractata Minuscula, 43)*, Budapest.
 2007 *A honfoglalás bolgár modellje (Tractata Minuscula, 51)*, Budapest.
 2009a *Siculica Hungarica... A kérdés Nagy Gézától László Gyuláig (Tractata Minuscula, 66)*, Budapest.
 2009b *Indul a Magyar Attila földjére (2., átdolgozott és bővített kiadás; Tractata Minuscula, 80)*, Budapest.

MÁLYUSZ Elemér

- 1942 *A magyar történettudomány*, Bolyai Akadémia, Budapest, 1942.

MARCZALI Henrik

- 1880 *A magyar történet kútjöi az Árpádok korában*, Franklin-társulat, Budapest.

NAGY Géza

- 1877 *A magyarság eredetéről, Egyetértés*, 1877, 2–5. sz.
 1883 *A Csíki Székely Krónika, Székely Nemzet*, 1883/85.
 1884a *A magyarok és a hunnokok közti kapcsolat, Székely Nemzet*, 1884, 8–12. sz.
 1884b *Az Álmos-monda. Mythologiai tanulmány*, Jókai ny., Sepsiszentgyörgy (klny. az Emese álma, *Székely Nemzet*, 1884/44–50. alapján.)
 1884c *A székelyek a honfoglalás korában, Nemere. Határszéli Közlöny*, 1884/34–35. sz.
 1884d *Szabó Károly és Hunfalvy Pál, Székely Nemzet*, 1884, 193–199. sz.
 1885a *Tündér Erzsébet. Mythologiai tanulmány, Székely Nemzet*, 1885, 4. és 10–12. sz.
 1885b *Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez*. Klny. *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítőjének* I. kötetéből [tkp. 1891-es II. részéből előbocsátva, 75–275, tehát az azonos tartalmak oldalszáma ott mindig 72-vel nagyobb], Sepsiszentgyörgy, 1883–1886.
 1886a *Adatok a székelyek eredetéhez, Székely Nemzet*, 1886, 63–64. sz.
 1886b *Az aldobolyi kardról, Archaeologiai Értesítő*, VI, 234–238.
 1886c *A Csíki Székely Krónika, Székely Nemzet*, 140–169.
 1890a *A Székely N. Múzeum ismertetése, A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, I. rész, 40–90.
 1890b *A magyar név, Ethnographia*, I, 150–156.
 1890c *A székelyek és a pannóniai magyarok, Ethnographia*, I, 165–179.
 1890d *Ethnologia és nyelvészet, Ethnographia*, I, 372–380, 419–442.
 1891a *Árpádkori személyneveink és az Osl nemzetség eredete, Turul*, IX, 49–57.
 1891b *Árpádkori személyneveink, Turul*, IX, 119–130.
 1891c *[A hun és kun névről], Budapesti Hírlap*, 1891/294
 1893a *A fejérmegyei magyarság eredete [1892]*, in: *A Fejérvármegyei és Székesfehérvár Városi Történelmi s Régészeti Egylet Évkönyve 1893. évre*, Székesfehérvár, 202–221.
 1893b *Árpád*, in: *A Pallas nagy lexikona*, II, 159.
 1893c *Attila [neve]*, in: *A Pallas nagy lexikona*, II, 308.

- 1893d Attila kardja, in: *A Pallas nagy lexikona*, II, 309.
 1893e Avitochol, in: *A Pallas nagy lexikona*, II, 374.
 1893f Baján, in: *A Pallas nagy lexikona*, II, 469–470.
 1893g Batbajan, in: *A Pallas nagy lexikona*, II, 722.
 1893h Belár, in: *A Pallas nagy lexikona*, III, 23.
 1893i Bolgárok, in: *A Pallas nagy lexikona*, III, 438–439.
 1893j Bulcsu, in: *A Pallas nagy lexikona*, III, 818.
 1893k Bulgári, in: *A Pallas nagy lexikona*, III, 819.
 1893l Burtaszok, in: *A Pallas nagy lexikona*, IV, 11–12.
 1893m Csaba-monda, in: *A Pallas nagy lexikona*, IV, 585–586.
 1893n Csana, in: *A Pallas nagy lexikona*, IV, 603–604.
 1893o Cseremis nép, in: *A Pallas nagy lexikona*, IV, 677.
 1893p Csuvas-nép, in: *A Pallas nagy lexikona*, IV, 796.
 1893q Damasek, in: *A Pallas nagy lexikona*, IV, 873.
 1893r Dengezik, in: *A Pallas nagy lexikona*, V, 451.
 1893s Dontói magyarok, in: *A Pallas nagy lexikona*, V, 451.
 1893t Dulo, in: *A Pallas nagy lexikona*, V, 576.
 1894a Emes, in: *A Pallas nagy lexikona*, VI, 121.
 1894b Etele, in: *A Pallas nagy lexikona*, VI, 518.
 1894c Eunedubelian, *A Pallas nagy lexikona*, VI, 546–547.
 1894d Monda és hagyomány, *Ethnographia*, V, 26–32.
 1894e Honfoglaló őseink, *Ethnographia*, V, 79–95.
 1894f A szkíták nemzetisége, *Ethnographia*, V, 223–238, 279–320.
 1895a Magyarország története a népvándorlás korában, in: *A magyar nemzet története*, I/3, Athenaeum, Budapest, CCLIII–CCCLII.
 1895b Az irodalmi illem – Vámbéry és Réthy, *Ethnographia*, VI, 166–166.
 1895c Hunnivar, in: *A Pallas nagy lexikona*, IX, 470–471.
 1895d Hunn mondák, in: *A Pallas nagy lexikona*, IX, 471.
 1895e Hunnok, in: *A Pallas nagy lexikona*, IX, 471–473.
 1895f Hunnok árka, in: *A Pallas nagy lexikona*, IX, 473–474.
 1895g Hunnok csatája, in: *A Pallas nagy lexikona*, IX, 474.
 1895h Hunn sírok, in: *A Pallas nagy lexikona*, IX, 474.
 1895i Hunn-szittya népek, in: *A Pallas nagy lexikona*, IX, 474.
 1897 A vogulok őskorához, *Ethnographia*, VIII, 258–265.
 1900 Magyar ethnologiai kérdések, *Keleti Szemle*, I, 49–60.
 1907 A honfoglalók, *Ethnographia*, XVIII, 257–268, 321–339.
 1908 A honfoglalók és a turkok, *Ethnographia*, XIX, 65–80, 257–271.
 1910 A magyar nemzetségek, *Turul*, XXVIII, 18–32, 52–65.
 1912 A honfoglalók Zemplénben, *Ethnographia*, XXIII, 213–222.
 1914 Az eszegel bolgárok neve, *Századok*, XLVIII, 76–78.
- ORBÁN Balázs
 1888 *A székelyek származásáról és intézményeiről* (Székfoglaló értekezés), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- PAIS Ágnes
 2002 Adatok Nagy Géza sepsiszentgyörgyi éveire, *Acta (Siculica)* 2001/1, 59–84.
- PAULER Gyula
 1877 A magyarok megtelepedéséről, *Századok*, XI, 373–396, 481–499.
 1883 Anonymus külföldi vonatkozásai, *Századok*, XVII, 97–116.
 1888 Néhány szó hadi viszonyainkról a XI–XIII. században, *Haditörténelmi Közlemények*, I, 501–526.
- RÉTHY László
 1880 *Anonymus az erdélyi oláhokról*, Knoll Károly, Budapest.
 1890 A székelyek s a magyar honfoglalás, *Ethnographia*, I, 24–37.
 1891 A magyar nemzet alakulása, *Ethnographia*, II, 171–181.
 1895 Nyílt levél Vámbéry Ármin tanár úrhoz, *Ethnographia*, VI, 162–166.
- RÉVÉSZ László
 2002 A Honfoglalás Kori Gyűjtemény, in: *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum Gyűjteményei*, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2002, 101–121.
- SCHÖPFLIN Aladár
 1914 Réthy László, *Nyugat*, VII/23.
 1915 Nagy Géza, *Nyugat*, VIII/4.
- SEBESTYÉN Gyula
 1897 A székelyek neve és eredete, *Ethnographia*, VIII, 30–54, 141–167, 345–362, 417–430.
 1899 Az avar–székely kapcsolat emlékei, *Ethnographia*, X, 1–25.
- SZABADOS György
 2015 Avar–magyar találkozó. Helyszín, időpont? ...in nostra lingua Hringe nominant – *Tanulmányok Szentpéteri József 60.*

- születésnapja tiszteletére*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Kecskeméti Katona József Múzeum, Budapest–Kecskemét, 121–141.
- SZABÓ Károly
 1852 A bolgár–magyar háború 888-ban, *Új Magyar Múzeum*, 1851–[5]2, 515–532.
 1858 Oesterreichische Geschichte, bis zum Ausgange der dreizehnten Jahrhunderts. Von Max Büdinger, I-ter Band. Leipzig 1858, *Budapesti Szemle*, 1858 (II), 398–407.
 1860 Béla király névtelen jegyzője és német bírálója, *Budapesti Szemle*, 1860 (XI), 185–213.
 1872 *Székely Oklevéltár*, I. (1211–1519), Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága, Kolozsvár.
- SZÁDECZKY KARDOSS Lajos
 1927 *A székely nemzet története és alkotmánya*, Hargitaváralja jelképes székely község, Budapest.
- SZENTPÉTERI József
 2014 Kritikai megjegyzések az avar–magyar asszimiláció kérdésköréhez, in: *Magyar Őstörténet – Tudomány és hagyományörzés*, MTA BTK TTI, Budapest, 43–53.
- THURY József
 1884 Az ugor–magyar teoria, *Egyetemes Philologiai Közlöny*, VIII, 131–158, 295–311, 416–440.
 1898 A székelyek eredete, *Erdélyi Múzeum*, XV, 65–87, 138–163, 195–216, 241–247.
- VÁMBÉRY Ármin
 1882 *A magyarok eredete. Ethnologiai tanulmány*, MTA, Budapest.
 1895 *A magyarság keletkezése és gyarapodása*, Franklin-társulat, Budapest.
 1914 *A magyarság bölcsőjénél*, Athenaeum, Budapest.
- VASS József
 1864 Adalékok a magyar nyelvjárás-tanhoz. Második közlemény. Pótléksorok a háromszéki nyelvjáráshoz, *Nyelvtudományi Közlemények*, III/1, 1–18.
- VINCZE Zoltán
 2014 *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- WLISLOCZKI Henrik
 1883 Attila három ó-germán eposban, *Egyetemes Philologiai Közlöny*, VII, 445–462.

Tufiş şi luminiş – Géza Nagy şi originea secuilor

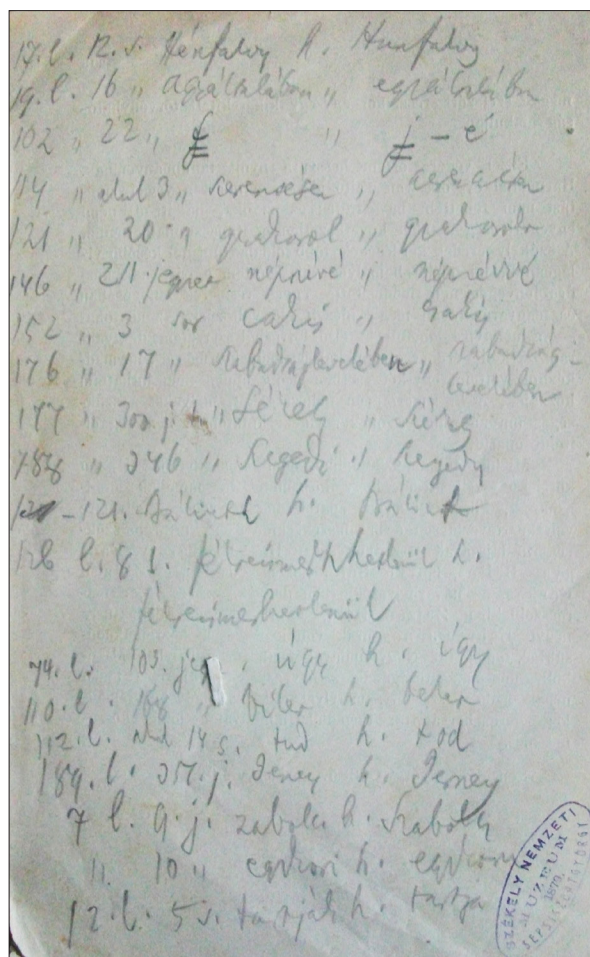
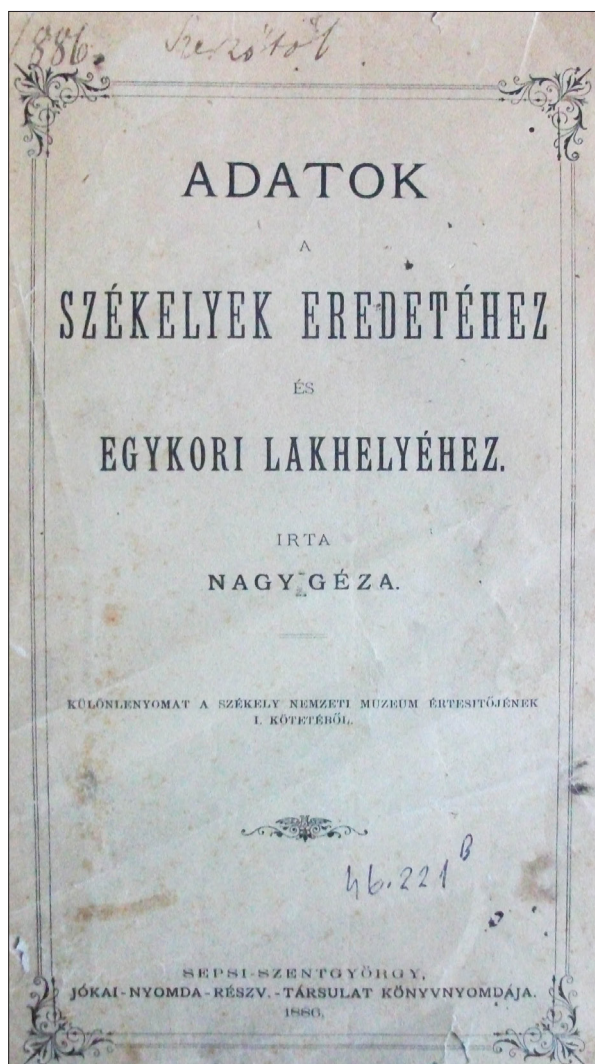
(Rezumat)

Au fost mulţi care au încercat să elucideze originea *secuilor*, acest grup etnic maghiar din Transilvania. Teoriile mai serioase, de azi, se bazează practic toate pe tezele lui Géza Nagy (1855–1915): secuii prezintă un grup etnic *de limbă maghiară*, ce se consideră *descendent al hunilor*, care s-a *alăturat* întemeietorilor statului ungar de azi, dar *a ajuns în Bazinul Carpatic înaintea* acestora. Savantul şi-a prezentat ipoteza în aprilie 1889, la Sfântu Gheorghe unde era pe atunci custode al Muzeului Naţional Secuiesc, dar l-a preocupat din timpul studenţiei până la moarte, identificând în această problemă miezul problemei originii *maghiarilor*. Naşterea şi uitarea teoriei se explică deopotrivă prin criza din secolele XVIII–XX a Occidentului, implicit a elitelor şi a identităţilor colective din Ungaria. În esenţă, încercarea lui Géza Nagy viza o echilibrare a identităţii colective maghiare, în vederea depăşirii crizei, ceea ce pare realizabilă abia acum, în secolul al XXI-lea.

Holz and Lichtung – Géza Nagy and the Origin of the Székelys

(Abstract)

Many attempts were made to ascertain the origins of the Hungarian population from Transylvania known as the *Székelys*; however, practically all notable present day theories stem from the theses formulated by Géza Nagy (1855–1915): the *Székelys* are a *Hungarian-speaking* population *claiming descent from the Huns*, which *joined* the founders of the Hungarian state that survives to this day, but which *had been present in the Carpathian Basin long before them*. The savant presented this hypothesis at Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) in the April of 1889 – at which point he was the custodian of the Székely National Museum –, but he had already taken an active interest in the problem as a student, and it continued to preoccupy him until his very death, since he considered it the key to understanding the origin of the *Hungarians*. The theory was both born and forgotten owing to the 18–20th century crisis of the West, and within that the crisis of the Hungarian elites and collective identities. Essentially, Géza Nagy aimed at getting past this crisis via rebalancing the Hungarian collective identity, a goal which was, as it seems, only to become achievable now, in the 21st century.

1-2. ábra Borító és az utolsó oldal verzója az *Adatok* korrektúrázott alappéldányából (SZNM, K, 46221)

3–4. ábra Az aldobolyi kard és markolata (SZNM, F. 389–390)

5. ábra A sepsiszentgyörgyi kaszinó ablakai az emeleten (jobbról), amikor már a Bérpalotát (a mai Polgármesteri Hivatal) is felépítették mellé (SZNM, F. 100)

